

Η ΜΕΤΑΛΛΑΓΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΛΙΝΔΟΥ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

**Η ΜΕΤΑΛΛΑΓΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΩΝ
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ.
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΛΙΝΔΟΥ.**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΖΟΡΠΑΛΑ
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΔΙΜΕΛΛΗ

ΧΑΝΙΑ | ΙΟΥΛΙΟΣ 2017

Ευχαριστώ πολύ την καθηγήτρια μου Δ. Διμέλλη για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγηση της , καθώς και τους φίλους και την οικογένεια μου για την υποστήριξη τους.

| Τρεις βράχοι λίγα καμένα πεύκα κι ένα ρημοκλήσι
και παραπάνω
το ίδιο τοπίο αντιγραμμένο ξαναρχίζει·
τρεις βράχοι σε σχήμα πύλης, σκουριασμένοι
λίγα καμένα πεύκα, μαύρα και κίτρινα
κι ένα τετράγωνο σπιτάκι θαμμένο στον ασθέστη·
και παραπάνω ακόμη πολλές φορές
το ίδιο τοπίο ξαναρχίζει κλιμακωτά
ώς τον ορίζοντα ώς τον ουρανό που βασιλεύει. |

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι η διερεύνηση των χαρακτηριστικών των παραδοσιακών οικισμών των Δωδεκανήσων, στη δομή και τη μορφή των οποίων διατηρούνται τα πρωτότυπα και αυθεντικά στοιχεία της αρχιτεκτονικής παράδοσης που αναπτύχθηκε στον συγκεκριμένο τόπο. Αρχικά γίνεται αναφορά στον ορισμό και την προέλευση του όρου «παραδοσιακός οικισμός» και παρατίθενται τα εργαλεία και οι νομικές διατάξεις προστασίας των παραδοσιακών συνόλων στην Ελλάδα. Στην συνέχεια επιχειρείται η ταξινόμηση των τύπων των κατοικιών των Δωδεκανήσων σε κατηγορίες ανάλογα με τα κτιριακά τους χαρακτηριστικά και τις θέσεις στις οποίες έχουν καταγραφεί. Από τη μελέτη προκύπτουν έξι τυπολογίες που έχουν αναπτυχθεί ανάλογα με τις ιστορικές συγκυρίες κάθε εποχής. Εξετάζεται η σχέση της κατοικίας με το δημόσιο χώρο μέσα από χώρους μετάβασης και οι διαφορές της σχέσης ιδιωτικού-δημόσιου όπως αυτές εμφανίζονται σε κάθε τυπολογία. Στην επόμενη ενότητα μελετάται ο τρόπος με τον οποίο συναντώνται κάποιες από τις τυπολογίες αυτές στον οικισμό της Λίνδου και οι μεταλλαγές που έχουν υποστεί διαχρονικά. Για την πληρέστερη μελέτη του οικισμού, εξετάζεται η ένταξη των κατοικιών ως κυττάρων στο σύνολο του χώρου, δηλαδή στον πολεοδομικό ιστό του οικισμού. Διερευνώνται στοιχεία όπως τα δίκτυα, οι χρήσεις κλπ. ώστε να εξετασθεί ο τρόπος διάρθρωσης των κατοικιών στο συνεκτικό πυρήνα του ιστορικού συνόλου. Τέλος μελετώνται τα προβλήματα καθώς και τα στοιχεία αλλοίωσης του μορφολογικού και αισθητικού χαρακτήρα του οικισμού εξ αιτίας κυρίως της έντονης τουριστικής δραστηριότητας του νησιού της Ρόδου.

Abstract

The objective of this research study is to investigate the features of the traditional settlements of the Dodecanese islands, since the original and authentic elements of the architectural tradition which was developed in this particular region are maintained in the structure and form of such settlements. Initially, reference is made to the definition and origin of the term “traditional settlement” and the tools and legal provisions of the protection of traditional totals in Greece are also listed. Subsequently, an attempt is made to classify the types of housing of the Dodecanese islands into categories depending on the features of their construction and the position in which they have been recorded. The research results in six typologies which have been developed based on the historical circumstances of each era. We attempt is also made to examine the connection between the housing and the public area through transition areas and the differences in the relationship of private- public as they appear in each typology. In the next chapter, we study the way in which some of these typologies appear in the settlement of Lindos and the subsequent changes they have undergone over the passage of time. For a more complete study of the settlement, we examine the incorporation of the housing as cells of the whole area, in other words, the urban planning of the settlement. Elements such as networks, functions, e.t.c. are also investigated so as to examine the structure of the housing in the cohesive core of the historic total. Finally, we study the problems as well as the altering elements of the morphological and aesthetic character of the settlement mainly due to the intense tourist activity on the island of Rhodes.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

αντικείμενο της εργασίας	8
μέθοδος συλλογής ερευνητικού υλικού	8

κεφάλαιο πρώτο

A.1 Οι ορισμοί των «παραδοσιακών οικισμών»	11
A.2 Το θεσμικό πλαίσιο προστασίας των παραδοσιακών οικισμών	11
A.3 Παραδοσιακή και ανώνυμη αρχιτεκτονική	14
A.4 Πολεοδομική δομή των παραδοσιακών οικισμών	16

κεφάλαιο δεύτερο

B.1 Λαϊκή αρχιτεκτονική και παραδοσιακά σύνολα στα Δωδεκάνησα	21
B.2 Έννοιες: τύπος-τυπολογία	23
B.3 Τυπολογίες των Δωδεκανησιακών κατοικιών	24
B.3.1 Η λαϊκή παραδοσιακή δωδεκανησιακή κατοικία	
B.3.2 Η αρχοντική Δωδεκανησιακή κατοικία	
B.3.3 Η νεοκλασική Δωδεκανησιακή κατοικία	
B.3.4 Οι Πύργοι	
B.3.5 Η τούρκικη κατοικία	
B.3.6 Τα μαράσια	
B.4 Δομική και μορφολογική μελέτη των παραδοσιακών Δωδεκανησιακών οικισμών	29
B.5 Σχέση ιδιωτικού-δημόσιου χώρου στους παραδοσιακούς οικισμούς της Δωδεκανήσου	31
B.5.1 Κλιμάκωση της ιδιωτικότητας μέσα στην κατοικία	
B.5.2 Μεταφορά από τον εσωτερικό στον εξωτερικό χώρο της κατοικίας	
B.5.3 Μετάβαση από την κατοικία στο δημόσιο χώρο	
B.6 Η εισαγωγή νέων μορφολογικών στοιχείων στο δομημένο περιβάλλον των Δωδεκανήσων	35
B.7 Η επίδραση του τουρισμού στα παραδοσιακά σύνολα της Δωδεκανήσου	39

κεφάλαιο τρίτο

Γ.1 Γεωγραφικά χαρακτηριστικά της ευρύτερης περιοχής της Λίνδου	43
Γ.2 Σχέση με το φυσικό περιβάλλον	43
Γ.3 Ιστορική εξέλιξη του οικισμού	44
Γ.4 Πολεοδομική εξέλιξη του οικισμού	46
Γ.5 Η Ακρόπολη της Λίνδου	48
Γ.5.1 Σημεία ενδιαφέροντος έξω από την Ακρόπολη	
Γ.6 Τα κτίρια του οικισμού	50
Γ.6.1 Αρχοντική κατοικία «καπετανείκα»	
Γ.6.2 Αγροτική παραδοσιακή κατοικία	
Γ.6.3 Νεοκλασική κατοικία	
Γ.6.4 Νεότερα κτίσματα	
Γ.7 Πολεοδομική ανάλυση του οικισμού	58
Γ.8 Η επίδραση του τουρισμού στον παραδοσιακό οικισμό της Λίνδου	68
Γ.8.1 Η επίδραση του τουρισμού στη μορφή της κατοικίας	
Γ.8.2 Οι μεταλλαγές του δημόσιου χώρου	
Γ.8.3 Η επίδραση του τουρισμού στην πολεοδομική μορφή και δομή του οικισμού	

συμπεράσματα

βιβλιογραφία

76

77

αντικείμενο και σκοπός της εργασίας

Μέσα από την εργασία επιχειρείται η ανάγνωση των στοιχείων των παραδοσιακών οικισμών των Δωδεκανήσων, εστιάζοντας στη μελέτη των αρχιτεκτονικών τους χαρακτηριστικών και συγκεκριμένα των μεταλλαγών των τυπολογιών της κατοικίας.

Σκοπός είναι να διερευνηθεί ο ρόλος που διαδραματίζει ο τουρισμός στη μορφή και τη δομή των παραδοσιακών συνόλων. Για να επιτευχθεί αυτό, μελετάται εκτενώς αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά η περίπτωση της Λίνδου.

μέθοδος συλλογής ερευνητικού υλικού

Για την εκπόνηση της ερευνητικής εργασίας συγκεντρώθηκε υλικό από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, το διαδίκτυο και τα Γενικά Αρχεία διαφόρων Υπηρεσιών. Πραγματοποιήθηκε παράλληλα και επιτόπια έρευνα πεδίου.

Αξιόλογο υλικό συλλέχτηκε από τα αρχεία των αρμόδιων φορέων του Δήμου Ρόδου, καθώς και από προσωπικές συλλογές. Μεγάλο μέρος της έρευνας βασίστηκε σε πρωτογενές υλικό που αφορά πολεοδομικές μελέτες, χάρτες και φωτογραφίες. Τα περισσότερα ευρήματα για την ανάπτυξη της εργασίας συλλέχθηκαν από τη βιβλιογραφική έρευνα, ενώ ιδιαίτερα σημαντικό αποδείχθηκε και το υλικό που συλλέχθηκε από άρθρα, εισηγήσεις, μελέτες, σπουδαστικές εργασίες και νομοθετικές ρυθμίσεις.

Η επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε παραδοσιακούς οικισμούς της Δωδεκανήσου και εκτενέστερα στον οικισμό της Λίνδου, συνέβαλε σημαντικά στη διερεύνηση των τυπολογιών της παραδοσιακής κατοικίας. Η παρατήρηση του κτιριακού αποθέματος και του οικιστικού πλούτου που επιβιώνει μέχρι σήμερα στη Λίνδο, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην κατανόηση της φυσιογνωμίας της περιοχής και στη διεξαγωγή συμπερασμάτων για την υφιστάμενη κατάσταση.

κεφάλαιο πρώτο

A.1 ΟΙ ΟΡΙΣΜΟΙ ΤΩΝ «ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ»

Η αρχιτεκτονική αποτελεί αναντικατάστατη έκφραση πλούτου της πολιτιστικής κληρονομιάς και ανεκτίμητη μαρτυρία του παρελθόντος. Στην έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνονται παραδοσιακά κτίρια, οικιστικά σύνολα, παραδοσιακοί οικισμοί, ιστορικά κέντρα πόλεων και γενικότερα τα στοιχεία του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος με ιδιαίτερη ιστορική, πολεοδομική, αρχιτεκτονική, λαογραφική, κοινωνική και αισθητική φυσιογνωμία και αξία.

Η προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί υποχρέωση της Ελληνικής πολιτείας, αφ' ενός στα πλαίσια της επιταγής του άρθρου 24¹ του Συντάγματος και αφ' έτερου ως απόρροια διεθνών υποχρεώσεων της χώρας τις οποίες έχει κυρώσει νομοθετικά το Ελληνικό² κράτος. Ένα σημαντικό κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι και οι παραδοσιακοί οικισμοί. Διαχρονικά έχουν διατυπωθεί ορισμοί για να προσδιοριστούν τα χαρακτηριστικά τους. Ως πιο αντιπροσωπευτικός υιοθετείται ο ορισμός που διατυπώθηκε από τον Παπαπετρόπουλο, σύμφωνα με τον οποίο:

“...Παραδοσιακός οικισμός ορίζεται κάθε ομοιογενές σύνολο αστικών ή αγροτικών κατασκευών, το οποίο λόγω του ιδιαίτερου αρχιτεκτονικού, κοινωνικού, καλλιτεχνικού ή ιστορικού ενδιαφέροντός του είναι άξιο κρατικής προστασίας. Επίσης, παραδοσιακοί θεωρούνται οι οικισμοί που έχουν διατηρήσει αναλλοίωτη την εικόνα που είχαν στο παρελθόν καθώς και τον τοπικό τους χαρακτήρα.”³

Στον παραπάνω ορισμό εμπεριέχονται όλα τα στοιχεία της υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που συναντώνται σε αυτά τα σύνολα.

A.2 ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ

Από το 1932 έως το 2002, τα αξιόλογα οικιστικά σύνολα της χώρας και οι παραδοσιακοί οικισμοί, ρυθμιζόνταν από τον Ν. 5351/32 «Περί Αρχαιοτήτων», ο οποίος προήγαγε την αρχή της προστασίας των μεμονωμένων μνημείων με κυρίαρχο αρχαιολογικό ή ιστορικό χαρακτήρα. Στη συνέχεια το 1950 με το νόμο Ν.1469 «Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830», έγινε δυνατή για πρώτη φορά η προστασία ορισμένων ιστορικών συνόλων, όπως της Μυκόνου, της Ύδρας ή της Πάτμου, με τον χαρακτηρισμό τους ως «τόπων ιδιαίτερου φυσικού κάλλους». Η πρώτη προσπάθεια για την προστασία των παραδοσιακών οικισμών έγινε με τον Γ.Ο.Κ. το 1973, στο άρθρο 79⁴, όπου έγινε αναφορά στην προστασία κτιρίων ή οικισμών ιδιαίτερου ενδιαφέροντος ενώ παράλληλα καθορίστηκαν περιορισμοί για την αλλοίωση των μορφολογικών στοιχείων των κτιρίων. Δύο χρόνια αργότερα, το άρθρο 24 του Συντάγματος της χώρας του 1975, όρισε ότι : «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση

1 (παράγραφος 6)

2 Η Σύμβαση της Γρανάδας

3 Α. Παπαπετρόπουλος, 2004

4 «Διατάξεις εφαρμοζόμενες εις άπαντα τα συστήματα δομής, Διατήρησης κτιρίων ή οικισμών ιδιαίτερου χαρακτήρος Αισθητική διαμόρφωσις των κτιρίων.»

του Κράτους και δικαίωμα του καθενός»⁵. Παράλληλα, το άρθρο 4⁶ καθόρισε λεπτομερέστερα τους όρους, τις διαδικασίες και τα μέτρα για την «Προστασία αρχιτεκτονικής και φυσικής κληρονομιάς» και συγκεκριμένα για την κήρυξη κτιρίων ως διατηρητέων και οικισμών ως παραδοσιακών. Ακολουθεί, το 1976, ο Ν.360/1976 «Περί Χωροταξίας και Περιβάλλοντος», στον οποίο η προστασία του περιβάλλοντος εντάσσεται στη διαδικασία του χωροταξικού σχεδιασμού της χώρας.

Η συστηματικότερη προστασία των παραδοσιακών οικισμών της Ελλάδας θεσπίστηκε το 1978 με το προεδρικό διάταγμα της 13ης Νοεμβρίου⁷, με το οποίο άρχισε η διαδικασία χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών και κήρυξης ως άξιων προστασίας οικισμών σε ολόκληρη την επικράτεια. Χαρακτηρίστηκαν έτσι 420 οικισμοί ως παραδοσιακοί και προσδιορίστηκαν ειδικοί όροι δόμησης για αυτούς, ενώ σήμερα ο αριθμός τους υπολογίζεται στους 1000.

Με το Ν. 1116/81, «Για την παροχή κινήτρων ενισχύσεως της περιφερειακής και οικονομικής αναπτύξεως της Χώρας και των συναφών θεμάτων», δόθηκαν οικονομικά κίνητρα σε ιδιοκτήτες παραδοσιακών ή και διατηρητέων οικοδομημάτων για τη μετατροπή τους σε ξενώνες, αποσκοπώντας έτσι στην ενίσχυση του τουρισμού. Τον ίδιο χρόνο, με το Ν. 1126/81⁸ κυρώθηκε και είχε ισχύ νόμου η Διεθνής Σύμβαση του Παρισιού, του 1972, για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής κληρονομιάς.

Το 1983, ο οικιστικός νόμος, για την επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων, ο Ν.1337/83 με το άρθρο 32: «Απαλλοτριώσεις και διαμορφώσεις παραδοσιακών κτιρίων» προσδιόρισε τις αρμοδιότητες του ΥΧΟΠ⁹, έτσι ώστε να διατίθενται από ειδικό ταμείο πόροι για την απαλλοτρίωση, την επισκευή και ανακατασκευή διατηρητέων κτιρίων. Με την ψήφιση του νόμου 1650/1986 «Για την προστασία του περιβάλλοντος», θεσπίστηκαν κανόνες για την προστασία του περιβάλλοντος το οποίο θεωρείται θεμελιώδες και αναπόσπαστο μέρος της πολιτιστικής και αναπτυξιακής διαδικασίας και πολιτικής.

Με το νόμο Ν. 2039/1992, κυρώθηκε η Σύμβαση της Γρανάδας, για την προστασία της Αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης. Ο νόμος αυτός, αποτέλεσε πρακτικά απόδοση της Σύμβασης στην Ελληνική Γλώσσα περιλαμβάνοντας στον ορισμό της μνημεία αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, αρχιτεκτονικά σύνολα και τόπους. Η προσαρμογή των επιταγών της Σύμβασης της Γρανάδας στην ελληνική νομοθεσία, σε χωροταξικό και πολεοδομικό επίπεδο, θα επακολουθήσει με τους νόμους 2742/1999 και 2508/1997. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Ν.2742/1999, ο χωροταξικός σχεδιασμός πρέπει να συμβάλλει στην «προστασία και αποκατάσταση του περιβάλλοντος» και «στη διατήρηση των οικολογικών και πολιτισμικών αποθεμάτων»¹⁰. Βάσει αυτού του νομοθετήματος θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η «συστηματική προστασία,

5 «...Τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος. Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας, καθώς και τον τρόπο και το είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών.»

6 του Ν.1577/1985 / ΓΟΚ'85 , το οποίο μεταγενέστερα αντικαταστάθηκε με το άρθρο 4 του Ν.2831/2000 / ΓΟΚ2000

7 « Περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών οικισμών τινών του Κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών»

8 «Περί κυρώσεως της εις Παρισίους την 23^{ην} Νοεμβρίου 1972 υπογραφείσης Διεθνούς Συμβάσεως δια την προστασίαν της Παγκοσμίου Πολιτιστικής και Φυσικής κληρονομιάς»

9 Υπουργείο Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος

10 (άρθρο 2, ΦΕΚ 207/7.10.1999 Α').

αποκατάσταση, διατήρηση και ανάδειξη των περιοχών, οικισμών, τοπίων, που διαθέτουν στοιχεία φυσικής, πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς».

Συνοπτικά, με τις διατάξεις που «ενσωματώθηκαν» στο εκάστοτε θεσμικό πλαίσιο, με σκοπό τη διατήρηση και ανάδειξη της ιδιαίτερης ιστορικής, πολεοδομικής, αρχιτεκτονικής, λαογραφικής, κοινωνικής και αισθητικής φυσιογνωμίας τους, μπορεί να χαρακτηρίζονται:

α) Ως (παραδοσιακά) προστατευόμενα σύνολα: οικισμοί ή τμήματα πόλεων ή οικισμών ή αυτοτελή οικιστικά σύνολα εκτός αυτών.

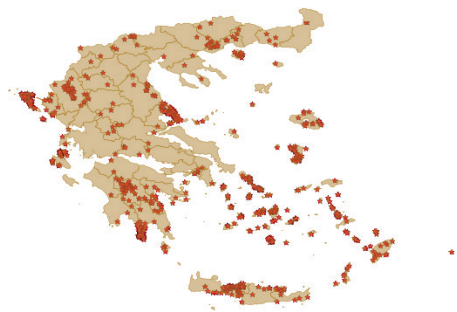
β) Ως ζώνες ιδιαίτερου κάλλους, χώροι, τόποι, τοπία ή και φυσικοί σχηματισμοί που συνοδεύουν ή περιβάλλουν στοιχεία αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, όπως και αυτοτελείς σχηματισμοί φυσικού ή ανθρωπογενούς χαρακτήρα, εντός ή εκτός οικισμών.

Με το Ν.3028/2002, «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» καθορίστηκε πλήρες και συστηματικό πλαίσιο διατάξεων για την άσκηση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Εκτός από τα αρχαία μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους ο νόμος περιλαμβάνει και ιστορικούς τόπους και νεότερα μνημεία.

Το 2011 η ανάγκη για το σχεδιασμό των παραδοσιακών οικισμών με εξειδικευμένες κατευθύνσεις είχε ως αποτέλεσμα την προκήρυξη της εκπόνησης μελετών για τη θεσμοθέτηση μορφολογικών κανόνων για τη δόμηση και την αρχιτεκτονική στους μικρούς οικισμούς της χώρας και σε περιοχές εκτός σχεδίου. Οι μελέτες αυτές δεν έχουν ολοκληρωθεί μέχρι σήμερα, αποτελούν όμως σημαντικό τεκμήριο της νέας προσέγγισης, με την οποία πλέον θα πρέπει να σχεδιάζονται οι παραδοσιακοί οικισμοί στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης προστασίας. Το συνολικό πρόγραμμα με τον τίτλο «Θεσμοθέτηση μορφολογικών κανόνων δόμησης και αρχιτεκτονικής για κατοικία στις εντός και εκτός των οικισμών περιοχές στις δώδεκα Περιφέρειες της χώρας» αφορούσε στην ανάθεση 48 μελετών που θα καλύπτουν το σύνολο της επικράτειας.

Ο Νέος Οικοδομικός Κανονισμός (ΝΟΚ) το 2012, αναφέρει τις διατάξεις και τις διαδικασίες που πρέπει να τηρηθούν για την προστασία της Αρχιτεκτονικής και Φυσικής Κληρονομιάς της χώρας, όπως αυτή ορίζεται από τις διεθνείς συμβάσεις του Παρισιού του 1972 και της Γρανάδας του 1985. Επιπρόσθετα, εισάγεται το στοιχείο της δυνατότητας ότι για τη διατήρηση του πολεοδομικού ιστού των παραδοσιακών οικισμών επιτρέπεται η τροποποίηση ή αναθεώρηση του ισχύοντος ρυμοτομικού σχεδίου, ακόμα και αν αυτό έχει ως επίπτωση τη μείωση των κοινόχρηστων χώρων του οικισμού. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΥΠΕΚΑ, ο αριθμός των παραδοσιακών οικισμών σήμερα ανέρχεται στους 1000 οικισμούς περίπου (εικόνα 1). Η γεωγραφική κατανομή γίνεται αντιληπτή στον χάρτη που ακολουθεί, όπου είναι ορατή η ιδιαίτερη «πύκνωση» στο νησιωτικό αλλά και στον ορεινό χώρο.

Μέχρι σήμερα, έχει διαμορφωθεί ένα πλέγμα από δαιδαλώδεις νομοθετικές διατάξεις που ρυθμίζουν την προστασία των παραδοσιακών οικισμών, το οποίο όμως παρουσιάζει μειονεκτήματα. Τα μειονεκτήματα αυτά αφορούν κυρίως στο γεγονός ότι το θεσμικό πλαίσιο που ρυθμίζει την προστασία των παραδοσιακών οικισμών δε λαμβάνει υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εκάστοτε οικισμού και της αυθεντικότητας του.

1| απεικόνιση παραδοσιακών οικισμών στον ελλαδικό χώρο

A.3 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΚΑΙ ΑΝΩΝΥΜΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Ο όρος «παράδοση» υποδηλώνει τη μεταβίβαση κάποιου αντικειμένου από μία κατάσταση σε μία άλλη. Μπορεί να χαρακτηριστεί ως η μεταβολή στη συνέχεια και η συνέχεια στη μεταβολή. Είναι η μεταβίβαση ενός τρόπου δραστηριότητας από μία γενιά σε μία άλλη. Με την παράδοση επιδιώκεται να προβληθεί η ιστορική ταυτότητα ενός λαού μεταβιβάζοντας τις μορφές ζωής και δημιουργίας. Υπογραμμίζεται έτσι η έννοια της ιστορικής συνέχειας και της σταθερότητας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη των παραδοσιακών οικισμών από κοινωνική και οικονομική άποψη. Υπό ορισμένους όρους και συνθήκες ζωής δημιουργήθηκαν κατά καιρούς στον ελλαδικό χώρο (εικόνα 2) οικισμοί που ως ζωντανά κύτταρα οργανώθηκαν και αναπτύχθηκαν, έως ότου άλλοι όροι και συνθήκες ζωής επέβαλλαν την απομάκρυνση των κατοίκων τους και την εγκατάλειψή τους. Αντίθετα, υπάρχουν οικισμοί οι οποίοι όχι μόνο διατηρήθηκαν στο πέρασμα του χρόνου αλλά και ενδυναμώθηκαν. Οι οικισμοί αυτοί κατάφεραν να ενσωματώσουν αλλαγές στο οικοδομικό και χωροταξικό τους πλαίσιο και αντιμετώπισαν εγκατάλειψη σε πολύ μικρή κλίμακα. Οι περιπτώσεις αυτές δικαιολογούνται από το γεγονός ότι περιβάλλονταν από φυσικές πηγές οικονομίας που μπορούσαν να στηρίξουν οικονομικά τους κατοίκους τους.

Η διατήρηση των παραδοσιακών οικισμών, εξαρτάται άμεσα από τις δυνατότητες τους να παραμείνουν αλλά και να εξελιχθούν ως ζωντανά κύτταρα κοινωνικής συμβίωσης. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις, τόσο οι οικισμοί που εγκαταλείφθηκαν όσο και οι οικισμοί που διατηρήθηκαν, έχουν κοινωνική και οικονομική αξία. Στην πρώτη περίπτωση οι εγκαταλελειμμένοι οικισμοί μπορούν να αποτελέσουν πλέον αντικείμενο το οποίο χρήζει μέριμνας και προφύλαξης από τη φθορά του χρόνου και συνεπώς αρχαιολογική υποστήριξη. Αντίθετα, στην περίπτωση των οικισμών που διατηρούνται μέσα στην συνεχώς μεταβαλλόμενη πραγματικότητα, η οικονομική και κοινωνική στήριξη είναι εξίσου απαραίτητη. Συνεπώς επιβάλλεται η δημιουργία και η διατήρηση συνθηκών απασχόλησης του ενεργού πληθυσμού για την ικανοποίηση των βιοτικών τους αναγκών.

Η αρχιτεκτονική είναι βασικό και ζωντανό κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς του κάθε τόπου, καθώς κτίσματα και οικισμοί του παρελθόντος, παρά την φθορά και τις φυσικές καταστροφές που επιφέρει ο χρόνος χρησιμοποιούνται και αναδεικνύονται. Η αρχιτεκτονική αυτών των οικιστικών συνόλων έχει βιωματικό χαρακτήρα αφού είναι αποτέλεσμα αναντικατάστατης γνώσης που προκύπτει από την εμπειρία τη δημιουργικότητα και την αισθητική των ανθρώπων. Έχει τοπικό χαρακτήρα, δίδοντας σε κάθε περιοχή τη δική της ιδιαίτερη, ομοιόμορφη και συνεκτική εικόνα, που είναι εναρμονισμένη με τη φύση.

Στους παραδοσιακούς οικισμούς οι κατοικίες κτίζονται πυκνά, με μικρή απόσταση μεταξύ τους, για να επιτυγχάνεται συνεκτικότητα στο χώρο, και οι κάτοικοι να αναπτύσσουν κοινωνικές αλλά και εργασιακές, στο πλαίσιο των παραγωγικών ασχολιών τους, σχέσεις και συναναστροφές¹¹. Οι χώροι ανάμεσα στις κατοικίες διαμορφώνονται σύμφωνα με αυτές τις σχέσεις, προς εξυπηρέτηση των κατοίκων οι οποίοι τους οικειοποιούνται σε τέτοιο βαθμό ώστε να επιτυγχάνεται η οργανική

¹¹ Μ. Λαΐς, Η παραδοσιακή και ανώνυμη αρχιτεκτονική της Κρήτης: η περίπτωση του οικισμού του Ράπτη, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, Ιανουάριος, 2008 (ερευνητική εργασία), σελ.11

ενότητα του δημόσιου και του ιδιωτικού. Προκύπτουν έτσι δίκτυα δρόμων και μονοπάτια – αρτηρίες, που συνδέουν τα κτίσματα – κύτταρα του οικισμού και συχνά γίνονται προέκτασή τους. Με τον τρόπο αυτό, αποσαφηνίζονται τα όρια των ιδιοκτησιών και δημιουργείται μια κοινή ζώνη αλληλεπιδράσεων, πλατείες και δημόσιοι χώροι για τη συγκέντρωση και συναναστροφή αλλά και χώροι εμπορικών συναλλαγών, αναψυχής και άλλων συλλογικών δραστηριοτήτων. Είναι χαρακτηριστική η διαβάθμιση που διακρίνεται ανάμεσα στο δημόσιο και στον ιδιωτικό χώρο, με ένα σύνολο μεταβατικών χώρων, οι οποίοι εξυπηρετούν στην καλύτερη επικοινωνία μεταξύ των κτισμάτων, χωρίς να χάνεται η ιδιωτικότητα της κάθε κατοικίας. Συχνά ακόμα και τα δώματα των κατοικιών αποτελούν τέτοιους χώρους, καθώς είναι βατά και μπορεί κανείς να περπατήσει πάνω σε αυτά, όπως στους πεζόδρομους. Η έννοια του οικισμού συνδέεται στενά με τα κτίσματα που τον συγκροτούν, που είναι στην πλειοψηφία τους κατοικίες.

Οι παραδοσιακοί οικισμοί στην Ελλάδα αποτελούν μέρος της ελληνικής λαϊκής παράδοσης και κληρονομιάς (εικόνα 2). Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική καθώς και η ανώνυμη αρχιτεκτονική σε κάθε χρονική τομή παρουσιάζουν αξιόλογη ομοιογένεια. Η παραδοσιακή κατοικία κυριαρχείται από την ανθρώπινη κλίμακα, αφού η κατασκευή της γίνεται με πολύ απλά μέσα και με κλασικές κατασκευαστικές μεθόδους, βασιζόμενη μόνο στη δύναμη και ικανότητα του ανθρώπου και στα υλικά που υπάρχουν στο άμεσο περιβάλλον της. Αποτελεί λοιπόν υπόδειγμα αρχιτεκτονικού έργου, το οποίο δημιουργείται σε απόλυτη αρμονία με τον περιβάλλοντα χώρο της, ενώ ταυτόχρονα επιτυγχάνεται οικονομία στα μεγέθη και στα υλικά. Οι παραδοσιακές κατοικίες με μία ενδεικτική γεωγραφική διαίρεση μπορούν να διακριθούν σε τρεις βασικούς τύπους, σύμφωνα με τις ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές ενότητες του ελληνικού χώρου: η κατοικία στις πεδινές περιοχές, η κατοικία στην ηπειρωτική και ορεινή Ελλάδα (ή αλλιώς το βορειοελλαδίτικου τύπου σπίτι) και η κατοικία στη νησιωτική Ελλάδα (ή αλλιώς το αιγαιοπελαγίτικου τύπου σπίτι).

Το αρχιτεκτονικό έργο στα ανώνυμα κτίσματα κάθε περιοχής και κάθε χρονικής περιόδου, αντιπροσωπεύει την «αρχιτεκτονική χωρίς αρχιτέκτονα», από τεχνίτες που χωρίς καμία επιτήδευση συνθέτουν μορφές, σχήματα και διατάξεις με τα υλικά και την τεχνική που προσφέρει ο κάθε τόπος. Τα κτίσματα αυτά λοιπόν αποτελούν δείγματα αληθινής αρχιτεκτονικής, με ουσιαστικές μορφές των οποίων μπορούμε να διδαχθούμε τις βασικές αρχές μιας λιτής αλλά ποιοτικής αρχιτεκτονικής, με συγχρόνως αρκετά πολιτιστικά στοιχεία παραδοσιακού διακόσμου.

2| ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική κατά τόπους

A.4 ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ

Τα σύνολα που συγκροτούν οι κατοικίες στο χώρο, καθώς δεν συναντώνται συνήθως ως μεμονωμένα κτίσματα, αποτελούν τους συνοικισμούς ή οικισμούς. Οι παραδοσιακοί οικισμοί αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδας. Ο χώρος του κάθε παραδοσιακού οικισμού, ως μεταβαλλόμενος χώρος ζωής, είναι μια συλλογική δημιουργία με μοναδική δομή, μορφή και ύφος, που προσδιορίζεται από τον ιδιαίτερο ιστορικό, κοινωνικό και οικονομικό του χαρακτήρα. Καθίσταται έτσι αντικείμενο μελέτης της αρχιτεκτονικής, ως επιστήμη και τέχνη, για να ερμηνευθεί και να αξιολογηθεί με βάση τις ιδιαιτερότητές του, που αφορούν στη διαμόρφωση των κτιρίων, στην κατασκευαστική λογική τους, στα υλικά αλλά και στην ποιότητα και αισθητική τους, για να κατανοηθούν τελικά οι γενικές συνθετικές αρχές που έχει ως οργανικό σύνολο.

Οι παραδοσιακοί οικισμοί της Ελλάδας αποτελούν συνήθως μικρού μεγέθους σύνολα, οι οποίοι κατανέμονται ισόρροπα στον ηπειρωτικό και νησιωτικό χώρο, ενώ η πλειονότητά τους εντοπίζεται στις παράκτιες περιοχές και τους ορεινούς όγκους¹². Παρόλο που τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στα οποία οφείλεται κάθε φορά ο χαρακτηρισμός κάποιου οικισμού ως «παραδοσιακού» ποικίλουν σημαντικά ανά περιοχή της Ελλάδας, οι παράγοντες που συνετέλεσαν στη διαμόρφωση της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής φυσιογνωμίας τους μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: στους φυσικούς/υλικούς και στους πολιτιστικούς/άυλους παράγοντες.¹³

Οι φυσικοί και υλικοί παράγοντες που επηρέασαν της διαμόρφωση των σημερινών παραδοσιακών οικισμών αφορούν κυρίως στη γεωγραφική θέση, την τοπογραφία, τις κλιματολογικές συνθήκες, τα υλικά δόμησης και την κατασκευή (εικόνα 3,4). Επιπλέον ο ρόλος του φυσικού περιβάλλοντος υπήρξε σημαντικός για τη διαμόρφωση και οργάνωσή τους. Διαφορές στην σύστασή των οικιστικών συνόλων αλλά και στην τυπολογία των κατοικιών, προκύπτουν ακόμα και από την ανάγκη προσαρμογής σε διαφορετικές κλιματικές συνθήκες.

Έτσι άλλοι τύποι κτιρίων συναντώνται στα ορεινά μέρη της Ελλάδας, όπου η αρχιτεκτονική έρχεται αντιμέτωπη με τους δριμείς χειμώνες και άλλοι στα νησιά, όπου καλείται να επιλύσει προβλήματα έντονων καιρικών συνθηκών με τα ζεστά και άνυδρα καλοκαίρια, ενώ διαφορετικοί τύποι προκύπτουν και από την επιλογή του σωστού προσανατολισμού και ηλιασμού σε συνδυασμό με τα υλικά που υπάρχουν και χρησιμοποιούνται. Για παράδειγμα, η δυνατότητα προμήθειας ξυλείας για οικοδομική χρήση στα νησιά, παίζει καθοριστικό ρόλο στο είδος της αρχιτεκτονικής που εφαρμόστηκε. Η τοποθεσία και το ανάγλυφο του εδάφους επηρεάζουν επίσης τη μορφή των κτιρίων και τη σύσταση σε μεγαλύτερη κλίμακα των οικισμών που αυτά διαμορφώνουν.

Όσον αφορά στους πολιτιστικούς/άυλους παράγοντες που διαμόρφωσαν στο πέρασμα των αιώνων τη μορφή των ελληνικών παραδοσιακών οικισμών, αυτοί συνοψίζονται σε ιστορικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς. Πιο συγκεκριμένα η αρχιτεκτονική και πολεοδομική φυσιογνωμία των οικισμών επηρεάστηκε σημαντικά από τις τουρκικές και ενετικές κατακτήσεις, τον 15° αιώνα, που δημιούργησαν νέες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες για τον ελληνικό πληθυσμό. Την περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ο οθωμανικός πληθυσμός κατοικούσε

3 | γενική άποψη του οικισμού Όλυμπος στην Κάρπαθο

4 | γενική άποψη του οικισμού Σκάλα της Πάμμου

12 Μ. Παπαγεωργίου- Γ. Ποζουκίδου, Περιοδικό Γεωγραφίες_Τεύχος 24, εκδ. φθινόπωρο 2014, σελ. 107.
13 Μπούρας, 1982.

κυρίως στα πεδινά ενώ ο χριστιανικός στις ορεινές και ημιορεινές περιοχές.¹⁴

Η πολεοδομική οργάνωση των οικισμών επηρεάζεται από τον νέο τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Οι οικισμοί παρουσιάζουν ελεύθερη οικιστική διάταξη που ακολουθεί τη μορφολογία του εδάφους, με ακανόνιστο οδικό δίκτυο και δημόσια πλατώματα. Επιπρόσθετα, οι οικισμοί είναι κυρίως μονοκεντρικοί με τα πλατώματα να αποτελούν τους τόπους συνάθροισης, ενώ γύρω από αυτά διαρθρώνεται το οικιστικό σύνολο.¹⁵ Σε μεγαλύτερους πληθυσμιακά οικισμούς οργανώνονται περισσότερα από ένα «κέντρα» με την διαμόρφωση των οικισμών σε γειτονιές. Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, με την ανάπτυξη του εμπορίου και τη δημιουργία μιας νέας κοινωνικής τάξης εισάγονται αρχιτεκτονικά στοιχεία με αποτέλεσμα ο δυτικός τρόπος ζωής να καθορίσει και τη μορφή των οικισμών. Από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα οι παραδοσιακοί οικισμοί της περιφέρειας παρουσίασαν σημεία εγκατάλειψης (εικόνα 7,8,9), λόγω του φαινομένου της αστυφιλίας, του πολέμου και της μετανάστευσης του αγροτικού πληθυσμού σε μεγάλα αστικά κέντρα εντός και εκτός Ελλάδας (εικόνα 5,6).

5] ο οικισμός Ιμμορείος στη Χάλκη

6] ο ερειπωμένος οικισμός Χωριό στη Χάλκη

] Στη Χάλκη η ιδιαιτερότητα στην αρχιτεκτονική εκφράζεται κυρίως από την περίοδο ανάπτυξης της κατά τον 19ο αιώνα, η οποία παίρνει μορφή στον οικισμό Ιμμορείο (εικόνα 5) με τις ορθογώνιες πλατυμέτωπες κατοικίες οι οποίες στεγάζονται με τετράρριχτες στέγες. Αντίθετα από τα μέσα του 20ου αιώνα παρατηρείται η σταδιακή εγκατάλειψη του οικισμού Χωριό (εικόνα 6), με τις παραδοσιακές μονόχωρες ορθογώνιες κατοικίες να είναι σήμερα ερειπωμένες.]

7] τα ερείπια του μεσαιωνικού οικισμού Παλαιό Πολί στην Κω

8-9] ο εγκαταλελειμμένος παραδοσιακός οικισμός Παλιός Πάος στην Αχαΐα

14 Φιλίππιδης, Attali και Γερόλυμπος, 2007
15 Γεωγραφίες, Φθινόπωρο 2014, Τεύχος 24

ΣΟ|λαϊκή κατοικία στον ημιορεινό παραδοσιακό οικισμό Νικιά στη
Νίσυρο

κεφάλαιο δεύτερο

B.1 ΛΑΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΣΥΝΟΛΑ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

Η οικιστική ανάπτυξη των Δωδεκανήσων παρουσιάζει πολλές ομοιότητες αλλά και ευδιάκριτες διαφορές με αυτή στο υπόλοιπο Αιγαίο. Αν εξετάσουμε ειδικότερα την «παραδοσιακή» αρχιτεκτονική των Δωδεκανήσων, διαπιστώνουμε πως αυτή σε μεγαλύτερο ποσοστό χαρακτηρίζεται ομοιογενής και σε μικρότερο ποσοστό «τοπική», καθώς υπήρχαν έντονες μεταξύ τους συναλλαγές, άρα και αλληλοεπιδράσεις¹⁶.

Τα Δωδεκάνησα¹⁷ (εικόνα 11), λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, σύναψαν άρρηκτες σχέσεις με τις μικρασιατικές ακτές ήδη από την αρχαιότητα. Ο βαθμός επίδρασης της αρχιτεκτονικής της Μικράς Ασίας στα Δωδεκάνησα, ποικίλει διαχρονικά ανάλογα και με τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες. Η γειτνίαση τους με τα νησιά των Κυκλάδων και την Κύπρο, η αντίθετη ιστορική εξέλιξη και άνθιση με την Κρήτη, καθώς και το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ένταξης τους στην Ελλάδα, μόλις το 1948, ύστερα από τρεις δεκαετίες ιταλικής κατοχής¹⁸, συνιστούν το πλέγμα των ερεθισμάτων που διαμόρφωσαν την ιστορική και κοινωνική προέλευση των Δωδεκανήσων, αλλά και τη σχετική αυτοτέλεια της αρχιτεκτονικής τους.

Το νησί της Ρόδου για δύο αιώνες (14^{ος}-16^{ος} αι.) πέρασε υπό την κατοχή των Ιπποτών του τάγματος του Αγίου Ιωάννη. Απόρροια αυτής της περιόδου αποτελούν εξαιρετικά αρχιτεκτονικά μνημεία, όπως το Νοσοκομείο των Ιπποτών (εικόνα 12), το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου αλλά και σε πολεοδομική κλίμακα το αστικό σύνολο της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου (εικόνα 13). Στα νησιά της Ρόδου και της Κω όπου και εγκαταστάθηκαν Μουσουλμάνοι, επιβλητικά είναι τα τεμένη που έχουν διατηρηθεί.¹⁹

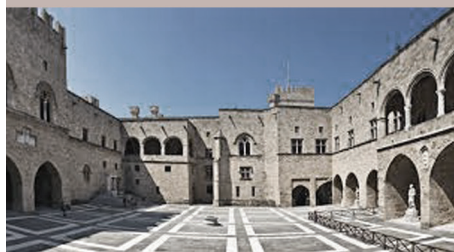
Τα ίχνη της Ενετοκρατίας είναι φανερά σε όλα τα νησιά των Δωδεκανήσων. Οι παλιότεροι οικισμοί, όπως το Παλαιό Πυλί (Κως), η Άνω Πόλη (Σύμη), το Χωριό (Κάλυμνος) και η Όλυμπος (Κάρπαθος), για να επιβιώσουν από τις συχνές πειρατικές επιδρομές χτίστηκαν στο εσωτερικό των νησιών, σε οχυρές τοποθεσίες και απέκτησαν τη μορφή του Κάστρου. Κατά την εποχή της Ενετοκρατίας, πολλά είναι και τα παραδείγματα των οικισμών, το εξωτερικό τείχος των οποίων σχηματίζεται από το συνεχές μέτωπο των ακριανών κατοικιών (εικόνα 14), χαρακτηριστικό παράδειγμα συναντάμε στην Αστυπάλαια (εικόνα 15) και την Πάτμο.

Η επιρροή της ιταλικής αρχιτεκτονικής στα Δωδεκάνησα, κατά τη διάρκεια της μακράς κατοχής (1912-1943), είχε ως συνέπεια την εξυπηρέτηση των πολιτικών στόχων των κατακτητών. Συνοδεύτηκε από δυναμικές παρεμβάσεις στο δομημένο περιβάλλον των νησιών όπως την αναδιαμόρφωση των ιστορικών κέντρων, προγράμματα αναστήλωσης των μνημείων της υποτοκρατίας και την αναβάθμιση των οικισμών με ένα δίκτυο δημόσιων κτιρίων. Η αρχιτεκτονική αυτή που εφαρμόστηκε μπορεί να χαρακτηριστεί ως δείγμα του εξωτικού εκλεκτικισμού αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις ακολουθεί τις αρχές του μοντέρνου κινήματος. Συνολικά όμως η εν λόγω αρχιτεκτονική παρέμεινε σαφώς προσδιορισμένη χωρίς να επηρεάσει μορφολογικά τη μετέπειτα αρχιτεκτονική των Δωδεκανήσων.

Πέραν όμως των ιστορικών συνθηκών που συνέστησαν τις εξωτερικές σχέσεις των Δωδεκανήσων με τα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου, παρατηρούνται έντονες εσωτερικές διαφορές αλλά και ομοιότητες μεταξύ της αρχιτεκτονικής των μεγαλύτερων

11 | το σύμπλεγμα των Δωδεκανήσων

12 | το Νοσοκομείο των Ιπποτών στην Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου

13 | γραφικό σοκάκι εντός της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου

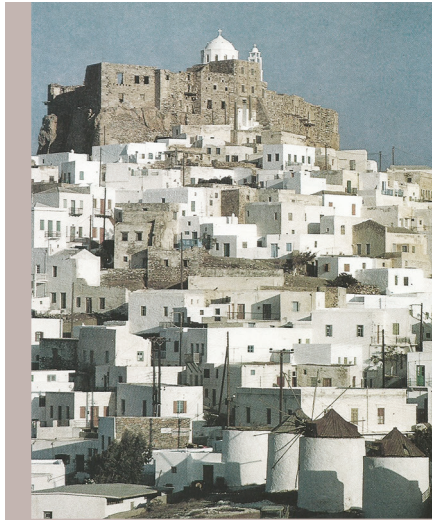
14 | χάρτης πυκνότητας κτισμάτων στη χώρα της Πάτμου. Χαρακτηριστικό είναι το συνεχές μέτωπο των κατοικιών στις περιοχές των Αλλοτεϊκών και των Κρητικών.

16 Δημήτρης Φιλιππίδης, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, εκδ. οίκος «Μέλισσα», σελ. 263

17 και τα βορειότερα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου.

18 Ζ. Τσιρπανλής, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943*, έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, Ρόδος 1998, σελ 45

19 Για παράδειγμα, του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, του Ρετζέπ πασά και του Ιμπραήμ πασά στη Ρόδο, της Λότζιας και του Ντεφτεντάρ στην Κω.

15| Αστυπάλαια. Το τείχος του Κάστρου αποτελούν τα περιμετρικά σπίτια του, τα ξώκαστρα.

εύφορων (Ρόδος, Κως) και των μικρότερων άγονων νησιών (Σύμη, Καστελόριζο, Κάσος). Οι διαφορές αυτές οφείλονται στην εφαρμογή του σχήματος του βασικού μοντέλου και των παραλλαγών αυτού. Η αρχιτεκτονική κάθε νησιού εξελίσσεται ελαφρά διαφορετικά από εκείνη στις γειτονικές περιοχές, χωρίς όμως να αποκλίνει ουσιαστικά από τον γενικό κανόνα. Οι διαφορές αυτές καθορίστηκαν από ιστορικές συγκυρίες που διαμόρφωσαν τις περιόδους ακμής και παρακμής κάθε νησιού και καθιέρωσαν την αρχιτεκτονική εξέλιξή του.

Επιπρόσθετα, η γεωγραφική θέση καθόρισε σε ένα μεγάλο βαθμό τις αρχιτεκτονικές επιρροές που δέχθηκε το εκάστοτε νησί όπως για παράδειγμα οι ομοιότητες με τις Κυκλάδες, που είναι πιο εμφανείς στα νησιά που βρίσκονται κοντά στο κεντρικό Αιγαίο, όπως η Αστυπάλαια (εικόνα 19,20). Το μέγεθος, η πολιτιστική και οικονομική πορεία κάθε νησιού επηρέασε καθοριστικά και την οικιστική του ανάπτυξη με αποτέλεσμα στα μικρά νησιά που στηρίζονταν αποκλειστικά στην ναυτιλία και το εμπόριο να συναντάμε διαφορετικές τυπολογίες κατοικιών αλλά και συγκρότηση των παραδοσιακών οικισμών. Από την άλλη πλευρά, τα μεγαλύτερα νησιά όπως η Ρόδος και η Κως, προσέκλυσαν ποικίλους κατακτητές κατά το πέρασμα των χρόνων, γεγονός που οδήγησε στην συνύπαρξη μιας ευρείας γκάμας αρχιτεκτονικών εκφράσεων με την τοπική παραδοσιακή αρχιτεκτονική.

Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, οι μεγαλύτεροι παραδοσιακοί οικισμοί των Δωδεκανήσων και ειδικότερα της Ρόδου ακολουθώντας την πορεία ανάπτυξης της μέσης νεοελληνικής τουριστικής πόλης, παρουσιάζοντας τα πρώτα δείγματα άναρχης δόμησης και ένα συνονθύλευμα μορφολογικών στοιχείων που καθόρισαν την αρχιτεκτονική τους μορφή. Εξάιρεση αποτελεί ο οικισμός της Λίνδου, ο οποίος υπό την προστασία της νομοθεσίας, διατηρεί σχεδόν στο ακέραιο τον παραδοσιακό χαρακτήρα του συνεκτικού πυρήνα του. Στην περίπτωση των παραδοσιακών οικισμών των Δωδεκανήσων, η διατήρηση της αρχιτεκτονικής τους ταυτότητας συνδέεται άμεσα με τον τριτογενή τομέα και συγκεκριμένα με τον τουρισμό. Η ιστορική, αρχαιολογική και πολεοδομική τους μελέτη καθίσταται όμως επιβαλλόμενη, καθώς είναι στοιχεία που ενισχύουν την πολιτιστική κληρονομιά.

16| Σύμη

17| Καστελόριζο

18| Χάλκη

[κοντά στοιχεία νεοκλασικής αρχιτεκτονικής στους παραδοσιακούς οικισμούς της Σύμης, του Καστελόριζου και της Χάλκης]

19| Αστυπάλαια, Δωδεκάνησος

20| Φολέγανδρος, Κυκλάδες

B.2 ΕΝΝΟΙΕΣ : ΤΥΠΟΣ- ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

Με την έννοια «τύπος» αναφερόμαστε σε μία επαναλαμβανόμενη αναγνωρίσιμη αρχιτεκτονική δομή η οποία βρίσκεται σε διαρκή διαλεκτική σχέση με την τεχνική και τη λειτουργία του κτιρίου. Η έννοια του τύπου, εμπεριέχει επίσης, την έννοια του μοντέλου ως πρωτότυπη και αρχική μορφή, ενώ προέρχεται παράλληλα από την λατινική λέξη **typus** που σχετίζεται με την εικόνα, τη μορφή, το είδος.

Για τον **Aldo Rossi**, η λέξη τύπος δεν αντιπροσωπεύει ακριβώς την εικόνα κάποιου κτιρίου το οποίο θα πρέπει να αντιγραφεί και αναπαραχθεί με απόλυτη ακρίβεια, αλλά την ιδέα ενός στοιχείου το οποίο θα αποτελέσει κανόνα για τη δημιουργία του μοντέλου²⁰. Είναι επομένως μία βάση πάνω στην οποία είναι δυνατό να κατανοήσουμε κατασκευές που είτε παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά είτε διαφέρουν ως προς τις βασικές τους αρχές .

Η έννοια της «τυπολογίας» μεταφράζει την συγκριτική κατάταξη των επικρατέστερων αρχιτεκτονικών λύσεων και τύπων. Διαφορές στην τυπολογία των κατοικιών μπορούν να προκύψουν από την ανάγκη προσαρμογής σε διαφορετικές κλιματικές συνθήκες, αλλά και από την επιλογή του σωστού προσανατολισμού και ηλιασμού σε συνδυασμό με τα υλικά που υπάρχουν και χρησιμοποιούνται.

Η τοποθεσία και το ανάγλυφο του εδάφους επηρεάζουν τη μορφή της κατοικίας, η οποία παλαιότερα, στις προβιομηχανικές κοινωνίες, κτιζόταν αφού πρώτα επιλεγόταν ο τόπος των καλλιεργειών των ανθρώπων, στη σωστή θέση και απόσταση, δίδοντας στην επιλογή του τόπου εγκατάστασής τους τελετουργικό χαρακτήρα. Οι κατοικίες αυτές οργανώνονταν με βάση τις οικονομικές δραστηριότητες και τις ασχολίες των ενοίκων τους. Υπήρχε δηλαδή ειδικός χώρος, πολύ σημαντικός, για την αποθήκευση των προϊόντων, ενώ κάθε παραγωγική δραστηριότητα απαιτούσε διαφορετικούς χώρους, όπως ήταν για παράδειγμα χώροι διαμορφωμένοι για ελαιοπαραγωγούς, για οινοπαραγωγούς, για βιοτέχνες αλλά και πολλοί άλλοι.

Παράλληλα, η έννοια της «μορφής» περιλαμβάνει τα μορφολογικά γνωρίσματα του κτίσματος και τα στοιχεία της γενικής σύνθεσής του, ενώ δεν αναφέρεται στο διάκοσμο. Αφορά τη θέση του κτιρίου στο χώρο και τη σχέση του με το περιβάλλον, την ογκοπλασία του που σχετίζεται με το σχήμα της κάτοψης , τη γεωμετρία της στέγης , την οργάνωση των όψεων, τη γεωμετρία των ανοιγμάτων κλπ. Η μορφή του κτιρίου εμπεριέχει επίσης τον τρόπο κατασκευής και την λειτουργία του.

B.3 ΤΥΠΟΛΟΓΙΕΣ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ

Στην ενότητα που ακολουθεί επιχειρείται η ταξινόμηση των τύπων των κατοικιών των Δωδεκανήσων σε κατηγορίες ανάλογα με τα κτιριακά τους χαρακτηριστικά και τις θέσεις στις οποίες έχουν καταγραφεί. Παράλληλα γίνεται μορφολογική ανάλυση των αρχιτεκτονικών τους χαρακτηριστικών για τον εντοπισμό των μεταλλαγών των κατοικιών από οικισμό σε οικισμό. Από τη μελέτη της δωδεκανησιακής αρχιτεκτονικής προκύπτουν έξι γενικές τυπολογίες κατοικιών, οι παραλλαγές των οποίων έχουν αναπτυχθεί ανάλογα με τις ιστορικές συγκυρίες κάθε

νησιού και κάθε εποχής. Έτσι στο σύμπλεγμα των Δωδεκανήσων συναντώνται :

- Η λαϊκή- παραδοσιακή δωδεκανησιακή κατοικία
- Η αρχοντική δωδεκανησιακή κατοικία
- Η νεοκλασική δωδεκανησιακή κατοικία
- Οι πύργοι
- Η τουρκική κατοικία
- Η κατοικία στα Μαράσια

B.3.1 Η λαϊκή- παραδοσιακή δωδεκανησιακή κατοικία

Κοινό στοιχείο των δωδεκανησιακών παραδοσιακών οικισμών αποτελεί η τυπική μονάδα της μονόχωρης κατοικίας που χαρακτηρίζεται ως αγροτική λαϊκή/ παραδοσιακή κατοικία , αρχιτεκτονικό παράδειγμα που απαντάται σε όλο το νησιωτικό χώρο. Η τυπολογία αυτή, παρουσιάζει ομοιότητες με την αντίστοιχη κυκλαδίτικη κατοικία, με τη λιτότητα της κάτοψης, την απλή οργάνωση και οικονομία του χώρου και το κυβιστικό σχήμα που χαρακτηρίζει την εξωτερική μορφή να αποτελούν τα κοινά γνωρίσματα. Η διάδοση αυτού του τύπου κατοικίας σε όλη τη Δωδεκάνησο, έχει τις ρίζες της στα χρόνια της Ιπποτοκρατίας.

Μορφή και διάρθρωση

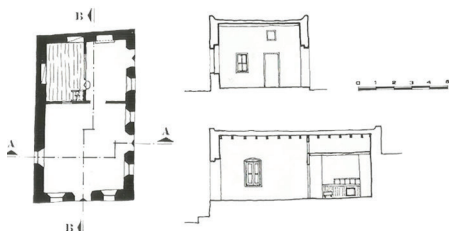
Ο παλαιότερος τύπος αγροτικής κατοικίας στα Δωδεκάνησα είναι το μονόχωρο ισόγειο κτίριο το οποίο ουσιαστικά πρόκειται για μία ορθογώνια κατοικία μήκους συνήθως 5-7 μ. και πλάτους 3-3,5μ. (εικόνα 21). Ένα ξύλινο πατάρι διαχωρίζει το χώρο ύπνου από τον χώρο διημέρευσης και το μαγειρείο. Συχνά ως παραλλαγή αυτού του τύπου συναντάται και το κτίριο σε σχήμα Γ (εικόνα 22), όπου το τετράγωνο σχήμα ολοκληρώνεται με την προσθήκη ενός βοηθητικού χώρου (συνηθέστερα στα νησιά Κάρπαθο και Κάσο)(εικόνα 23,24).

Σε περιοχές με έντονη κλίση εδάφους, η βασική αυτή τυπολογία ισόγειας κατοικίας γίνεται μερικώς διώροφη, ενώ εξέλιξη αυτών αποτελεί αργότερα η διώροφη κατοικία. Σε μικρά νησιά όπως η Νίσυρος και η Πάτμος στον όροφο της κατοικίας βρίσκεται η σάλα, μια μεγάλη αυλή ή βεράντα που άλλοτε ήταν εσωτερικό αίθριο και άλλοτε βρισκόταν στην πρόσοψη του κτιρίου, ενώ το ισόγειο φιλοξενούσε τους χώρους διημέρευσης της οικογένειας. Η πρόσοψη της κατοικίας είναι απλή με ελάχιστα ανοίγματα²¹.

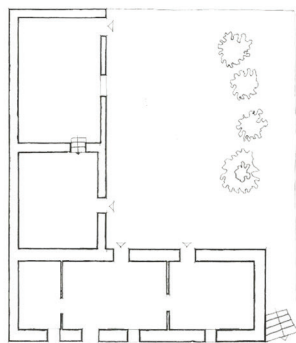
Παράλληλα με την εξυπηρέτηση των λειτουργικών αναγκών της οικογένειας, η διαμόρφωση του εσωτερικού της λαϊκής κατοικίας είχε ταυτόχρονα και συμβολικό χαρακτήρα. Το γεγονός αυτό διαφαίνεται στις ονομασίες του εξοπλισμού και στη διάνθηση του χώρου με διακοσμητικά στοιχεία και αντικείμενα της δωδεκανησιακής παράδοσης.

Δομικά υλικά

21 Οι υπόλοιπες όψεις αρχικά δεν είχαν ανοίγματα.

21 | Κάτοψη, τομή και όψη τυπικής λαϊκής κατοικίας

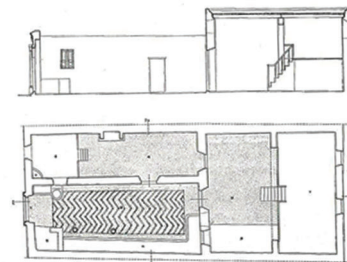

22 | Κάτοψη και όψεις τυπικής λαϊκής κατοικίας σε σχήμα Γ, με τις προσθήκες βοηθητικών χώρων.

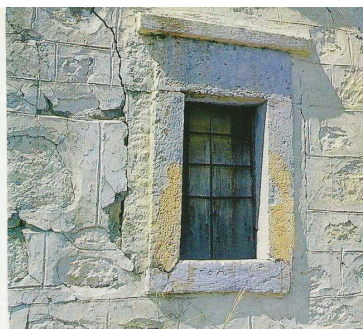
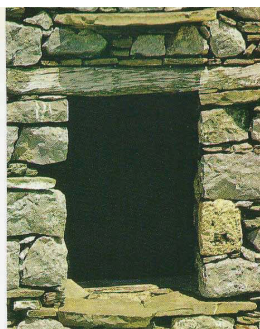
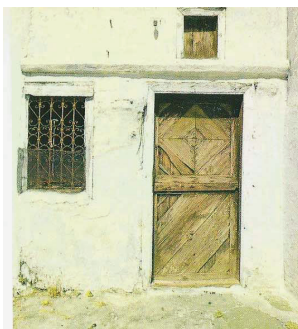

Τα κατασκευαστικά υλικά επιτελούν καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση και τη λειτουργία του κτισμένου χώρου (εικόνα 25). Στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική των Δωδεκανήσων, τα οικοδομικά υλικά εντοπίζονται στο άμεσο περιβάλλον των νησιών. Η αύξηση του πληθυσμού των Δωδεκανήσων μετά την απελευθέρωση οδήγησε σε επέκταση των οικισμών με αποτέλεσμα την αύξηση της ζήτησης οικοδομικών υλικών. Τα νησιά μέχρι τότε, διέθεταν επάρκεια ξυλείας, τα αποθέματα της οποίας είχαν εξαντληθεί στον 19^ο αιώνα. Η κατασκευή και η μορφή της δωδεκανησιακής κατοικίας είναι στενά εξαρτημένη από την ποιότητα αυτών των τοπικών υλικών. Αξιοποιούνται έτσι η πέτρα, το χώμα, το ξύλο με τρόπο άμεσα προσαρμοσμένο στις ανάγκες του τόπου.

Τα κτίρια είναι λιθόκτιστα ενώ η περιορισμένη ξυλεία χρησιμοποιείται για το φέροντα οργανισμό του κτίσματος. Οι διαστάσεις της κατοικίας καθορίζονται κυρίως από τις οριακές αντοχές σε κάμψη της διαθέσιμης ξυλείας των νησιών. Μια από τις κατασκευαστικές λύσεις για τη διεύρυνση του πλάτους των κτιρίων αποτελούσε η παρεμβολή μιας κτιστής καμάρας εγκάρσια στα δοκάρια, που επέτρεπε ως στήριγμα τον διπλασιασμό του ανοίγματος της στέγης. Με τον τρόπο αυτό δημιουργούνται δύο επιμέρους εσωτερικοί χώροι που αντιστοιχούν στις δύο διακριτές λειτουργικές ζώνες –ζώνη νύχτας, ζώνη δημέρευσης-. Στην Κάρπαθο, την Κάσο και τη Ρόδο η ενδιάμεση στέγασση του δώματος επιτυγχάνεται με μεσοδόκι επί στύλου.²² Το δώμα στεγανοποιείται από αργιλώδες χώμα και περιβάλλεται από στηθαίο. Οι θολωτές κατασκευές σπάνια συναντώνται στα Δωδεκάνησα και εφαρμόζονται κυρίως σε πολύ μικρής κλίμακας κατασκευές, συνήθως στο ισόγειο των κατοικιών στην Αстуπάλεια και τη Σύμη.

23 | Τομή, κάτοψη, σκίτσο λαϊκής παραδοσιακής κατοικίας.

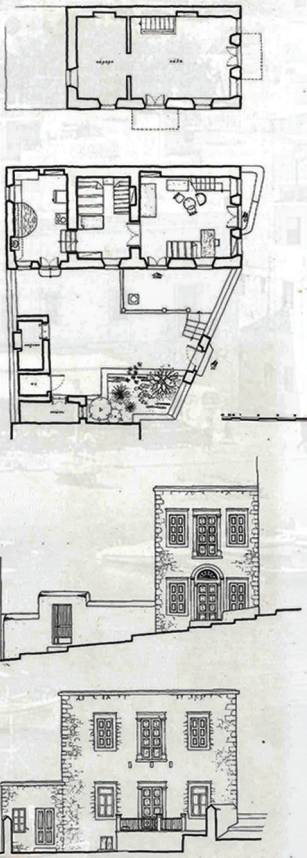
25 | Δομικές λεπτομέρειες λαϊκής παραδοσιακής κατοικίας.

24 | Προσθήκες βοηθητικών χώρων: φούρνοι, επιπλέον δωμάτια κτλ.

26 | Διώροφη αρχοντική κατοικία στην Κάλυμνο (κατόψεις, όψεις)

B.3.2 Η αρχοντική δωδεκανησιακή κατοικία

Η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των κατοίκων επέτρεψε τη διεύρυνση της λαϊκής κατοικίας και τη δημιουργία μιας νέας τυπολογίας διπλών κατοικιών. Η γνώση της λειτουργικότητας και των κατασκευαστικών τεχνικών της λαϊκής κατοικίας σε συνδυασμό με τον πλούτο των κατοίκων, οδήγησε στη δημιουργία εντυπωσιακών διώροφων αρχοντικών κατοικιών με μεγαλύτερες διαστάσεις. Η αρχοντική κατοικία συναντάται συνήθως σε κεντρικά σημεία των παραδοσιακών οικισμών καθώς επίσης εντοπίζεται συνήθως σε παράκτιους οικισμούς.

Μορφή και διάρθρωση

Είναι ενδιαφέρουσα η παρατήρηση πως τα αρχοντικά δεν έχουν ριζικές διαφορές με τα λαϊκά σπίτια. Είναι μεγαλύτερα, με περισσότερα δωμάτια, αλλά οι βασικές διατάξεις των χώρων είναι όμοιες. Οι κατόψεις αυτών των κατοικιών αποτελούν ουσιαστικά την εξέλιξη του μονόωρου σπιτιού που διαμορφώνεται σε δύο επίπεδα. Οι χώροι πολλαπλασιάζονται σε αριθμό αλλά και διευρύνονται σε μέγεθος. Η ζώνη ημέρας και το μαγειρίο καταλαμβάνουν τον ισόγειο χώρο, στον οποίο γίνονται και μεταγενέστερες προσθήκες βοηθητικών χώρων, ενώ στον όροφο οργανώνονται τα υπνοδωμάτια (εικόνα 26). Αλλαγές επιφέρονται και στο στοιχείο της αυλής η οποία συγκροτείται διαφορετικά και έτσι επιτυγχάνεται μεγαλύτερος βαθμός ιδιωτικότητας. Η επικοινωνία με τον όροφο επιτυγχάνεται δια μέσου εσωτερικής ξύλινης σκάλας.

Η κατασκευή και τα υλικά βελτιώνονται ενώ παρατηρούνται πιο επιμελημένες ενέργειες στα κουφώματα και τα διακοσμητικά στοιχεία. Η στέγη απαιτεί ειδική ξυλεία και τα ντόπια υλικά δεν καλύπτουν τις νέες ανάγκες.

Με τη δημιουργία της αρχοντικής κατοικίας ανατρέπεται η σχέση ιδιωτικού-κοινόχρηστου χώρου στους παραδοσιακούς οικισμούς, αντικατοπτρίζοντας και τις αλλαγές στην κοινωνική δομή των νησιών. Η κοινωνική ανέλιξη των κατοίκων συμβαδίζει με την αύξηση της ιδιωτικότητας των επιμέρους χώρων της κατασκευής. Για το λόγο αυτό, η επιρροή που δέχθηκαν από τα ρεύματα του Νεοκλασικισμού είναι πολλές φορές φανερή στα νεότερα αρχοντικά τα οποία είναι ουσιαστικά μικτά κτίσματα με στοιχεία λαϊκών και νεοκλασικών κατοικιών.

B.3.3 Νεοκλασική δωδεκανησιακή κατοικία

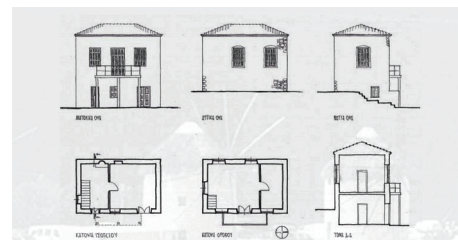
Ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ο νεοκλασικισμός, που έχει διαδοθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, υιοθετείται και διαμορφώνει την αρχιτεκτονική των νησιωτικών ελληνικών κοινοτήτων. Μια πρώτη διαπίστωση, προδίδει ότι τα χαρακτηριστικά του νησιώτικου κλασικισμού, δεν παρουσιάζουν καμία ομοιογένεια σε ολόκληρο το Αιγαίο, γεγονός που δικαιολογείται από την εκάστοτε πηγή δανεισμού προτύπων αλλά και από το διαφορετικό παραδοσιακό υπόβαθρο κάθε νησιού. Στα Δωδεκάνησα ο κλασικισμός που εμφανίζεται, έχει έντονα τα μικρασιατικά στοιχεία λόγω και της απόστασης των νησιών από την τουρκική ακτή, επηρεάζοντας καταλυτικά την τοπική αρχιτεκτονική με κύριο στοιχείο την επικράτηση της κεραμοσκεπής. Η οικονομική άνθηση του 19^{ου} αιώνα συνοδεύτηκε με τη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού και τη δημιουργία μίας νέας μορφής κατοικίας της αρχοντικής-αστικής κατοικίας. Οι νέες επεκτάσεις, έξω από τα όρια οικιστικών πυρήνων, αποκτούν περισσότερο αστικό χαρακτήρα ενώ παράλληλα δημιουργούνται οργανωμένοι δημόσιοι χώροι.

Μορφή και διάρθρωση

Η αρχιτεκτονική των νεότερων κατοικιών της εποχής αυτής, είναι προσανατολισμένη προς ένα ύψος αστικής αντίληψης που συνδυάζει το κίνημα του νεοκλασικισμού με τοπικά στοιχεία.²³ Σύμβολα της ανώτερης κοινωνικής τάξης, είναι κατά κύριο λόγο οι κατοικίες των εμπόρων (Κάλυμνος), ή των καπεταναίων (Λίνδος). Ανάλογα με την κλίση του εδάφους και την πυκνότητα του εκάστοτε οικισμού τα κτίρια μπορεί να είναι στενομέτωπα, όπως στο Καστελόριζο, ή πλατυμέτωπα, όπως στη Χάλκη (εικόνα 27). Οι διαστάσεις της νέας κατοικίας μεγαλώνουν σε σχέση με της λαϊκής, μικραίνει όμως η αναλογία των πλευρών οπότε και προκύπτουν κατόψεις σχεδόν τετράγωνες. Η στέγασή τους επιτυγχάνεται με επικλινείς στέγες με κεραμίδια με αετωματική κατάληξη στην όψη.

Η κατοικία αναπτύσσεται καθ' ύψος σε δύο ή τρεις ορόφους και εσωτερικά διαιρείται σε δύο ζώνες. Το κύριο σπίτι αναπτύσσεται στον όροφο ενώ στο ισόγειο βρίσκονται συνήθως οι αποθήκες. Η κάτοψη χωρίζεται συμμετρικά ως προς ένα κεντρικό άξονα διαμορφώνοντας έτσι δύο ή τρία μεμονωμένα δωμάτια. Η σκάλα επικοινωνίας των δύο ορόφων είναι συνήθως εσωτερική, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις (π.χ. Κάλυμνος) υπάρχει και εξωτερική επικοινωνία που συνδέει άμεσα το επίπεδο του δρόμου με αυτό του κυρίου ορόφου. Η διαίρεση του εσωτερικού χώρου και η αύξηση της ιδιωτικότητας και ασφάλειας της κατοικίας, ταυτίζεται με την αύξηση γοήτρου του ιδιοκτήτη.

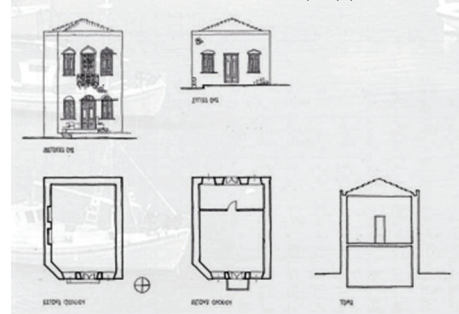
Η όψη διαμορφώνεται με συμμετρικά τοποθετημένα ανοίγματα και κεντρικό εξώστη, ενώ παραλλαγή αυτού του τύπου αποτελούν τα διπλά όμοια στενομέτωπα σπίτια με ενιαία ή ξεχωριστές στέγες. Η νέα αυτή τυπολογία κυριαρχεί και χαρακτηρίζει τα νησιά Σύμη (εικόνα 28), Χάλκη και Καστελόριζο. Τα νεοκλασικά κτίρια που αποτελούν τις κατοικίες των πλούσιων εμπόρων και ναυτικών (τα καπετανόσπιτα), χωροθετούνται στα μέτωπα των παράλιων οικισμών, όπου συγκεντρώνεται και επιδεικνύεται ο

27 | Νεοκλασική κατοικία στην Χάλκη

28 | Νεοκλασική κατοικία στην Σύμη

23 Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, Δωδεκάνησα-Κρήτη, εκδ. οίκος «Μέλισσα».

αποκτημένος πλούτος των ιδιοκτητών.

B.3.4 Πύργοι

Η έντονη οικοδομική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε στο νησί της Ρόδου κατά την περίοδο της Ιπποτοκρατίας, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία αρκετών δημοσίων και αστικών κτιρίων στη μεσαιωνική πόλη²⁴. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως παρουσιάζουν και μία σειρά μεσαιωνικών κτισμάτων που σώζονται στην ύπαιθρο και κυρίως στην περιοχή των Τριαντών (εικόνα 29). Πρόκειται για διώροφα κτίσματα, ορθογωνικής κάτοψης, με οχυρή μορφή που επηρεάστηκαν από τη λαϊκή και αργότερα νεοκλασική αρχιτεκτονική και αντιπροσωπεύουν τους μεσαιωνικούς πύργους.

Οι πύργοι αυτοί είναι λιθόκτιστοι, με δώμα και επιμήκη μικρά ανοίγματα στον όροφο. Αργότερα και υπό την επίδραση του νεοκλασικισμού αποκτούν στέγη με κεραμίδια καθώς και ανοίγματα στο ισόγειο, ενώ οι νεότεροι πύργοι που έγιναν επί Τουρκοκρατίας ακολουθούν τα παλαιότερα σχέδια.

B.3.5 Τούρκικη κατοικία

Με την τουρκική κατάκτηση του νησιού της Ρόδου, η αρχιτεκτονική αλλάζει κατά κάποιον τρόπο όψη. Η ανάγκη για προσαρμογή στα νέα κοινωνικά και πολιτιστικά δεδομένα, οδηγεί στην προσθήκη καινούργιων στοιχείων στις ήδη υπάρχουσες κατοικίες. Εκτός από τις προσθήκες και τις αλλαγές που έγιναν στα υπάρχοντα κτίσματα²⁵, ανοικοδομούνται και νέα με καθαρά ανατολίτικο τύπο. Αν και οι νέες αυτές κατοικίες χωρίζονται σε δύο τυπολογίες, (αυτές που έρχονται σε επαφή με τον δρόμο και αυτές που περιβάλλονται από αυλή) και στις δύο κυριαρχεί το στοιχείο του έντονου διαχωρισμού του εσωτερικού από τον εξωτερικό χώρο. Σε πολλά μέτωπα δρόμων, κυρίως στην περιοχή της Εβραϊκής συνοικίας παρατηρείται η συνύπαρξη στοιχείων της δυτικής με της ανατολικής προέλευσης τεχνοτροπία.

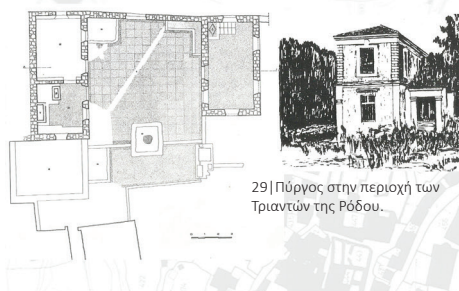
Συγκεκριμένα, στο νησί της Ρόδου δεν υπάρχουν αμιγή τουρκικά σπίτια, οι νέοι κάτοικοι του νησιού χρησιμοποίησαν τα παλιά σπίτια της ιπποτικής περιόδου ή κατασκεύασαν ένα νέο συνδυασμό ιπποτικού και οθωμανικού τύπου χρησιμοποιώντας τα κύρια κατασκευαστικά στοιχεία της προγενέστερης παράδοσης (εικόνα 30). Η οθωμανική αρχιτεκτονική των Δωδεκανήσων παρουσιάζει ελάχιστα δείγματα πλούτου, ανάλογου με αυτό των κέντρων της αυτοκρατορίας κυρίως ως προς τα οθωμανικά αρχοντικά της Ρόδου. Αντίθετα όσον αφορά τις απλές οθωμανικές κατοικίες παρατηρείται η χρήση ευτελών οικοδομικών υλικών και τεχνοτροπιών στην κατασκευή.

B.2.6 Τα Μαράσια

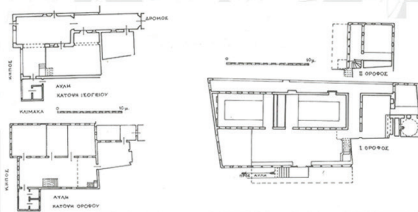
Με τον όρο μαράσια αναφερόμαστε σε συνοικισμούς με στενά σοκάκια χωρίς ανοιχτούς δημόσιους χώρους, αδιέξοδα και κατοικίες κτισμένες στο μέτωπο του δρόμου. Στενόμακτρα σπίτια με τους εσωτερικούς χώρους να διατάσσονται κατά παράταξη για να εξυπηρετήσουν κάθε λειτουργία, οι κατοικίες των μαρasiών

24 Collachio, Burgus.

25 Προστίθενται μπαλκόνια, αλλαγές στα δώματα, διπλασιασμός ορόφων και εσωτερικών χώρων, προσθήκη ξύλινων δαπέδων.

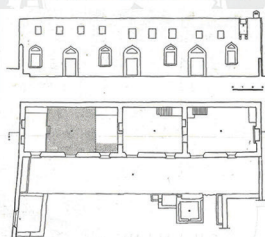
29|Πύργος στην περιοχή των Τριαντών της Ρόδου.

30|Τούρκικες κατοικίες στο εσωτερικό της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου.

31|Περιοχή Μαρασιών στον οικισμό Πόθιας Καλύμνου.

παρουσιάζουν ιδιαίτερη ιδιομορφία. Γενικά, τα σπίτια χαρακτηρίζονται εσωστρεφή με αυστηρούς όγκους και λιτή διακόσμηση που επιζητούσαν την απομόνωση, προστατευμένα από το εξωτερικό εχθρικό κόσμο των κατακτητών(εικόνα 31). Η υιοθέτηση των αρχιτεκτονικών στοιχείων των τουρκικών κατοικιών είναι ολοφάνερη στην συγκεκριμένη τυπολογία κατοικίας, η οποία προκύπτει ως αποτέλεσμα των ιστορικών και κοινωνικών μεταβολών που επήλθαν στη δομή της Δωδεκανησιακής κοινωνίας κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας.

Η αυλή είναι ο χώρος των γυναικών για εργασία και συναντήσεις στη γειτονιά, η οποία περιτριγυρίζεται από ψηλούς αυλότοιχους για να διασφαλίζουν την ιδιωτικότητα.

B.4 ΔΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΔΩΔ/ΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ

τρίπτυχο: δομή, μορφή, περιεχόμενο

Η πολεοδομική δομή ενός παραδοσιακού οικισμού χαρακτηρίζεται από τον τρόπο που συγκροτείται μέσα στο εκάστοτε περιβάλλον (φυσικό- γεωγραφικό είτε τεχνητό), τον τρόπο που το σύνολο αυτό διαρθρώνεται (πολεοδομικός ιστός, οικιστικές ενότητες, πυκνότητα) και τελικά από τον τρόπο που διατάσσονται τα κτίσματα στο χώρο (ελεύθερα ή τυπικά, κατά παράθεση ή σε απόσταση). Παράλληλα, το φυσικό περιβάλλον, το κλίμα και οι κοινωνικές σχέσεις που επικρατούν σε κάθε περιοχή διαμορφώνουν τους αρχιτεκτονικούς τύπους των κτισμάτων του συνόλου. Η πολεοδομική διάρθρωση των παραδοσιακών Δωδ/κών οικισμών δεν προέρχεται από μία σχεδιασμένη ενέργεια²⁶, αλλά μπορεί να χαρακτηριστεί ως τυπικό παράδειγμα ομαδικής λαϊκής δημιουργίας. Παρόλα αυτά, δεν είναι τυχαία και παρατεθειμένα σύνολα σπιτιών και άλλων κατασκευών, αλλά ζωντανό οργανισμός με λειτουργικότητα. Οι ανάγκες κίνησης, ο προσανατολισμός, η διαμόρφωση και κλίση του εδάφους, οι οικονομικές και κοινωνικές επαφές, το ποσοστό επέμβασης του ανθρώπου στη φύση, η κατανομή των φυσικών αγαθών (νερού, αέρα, φωτός) είναι μερικοί από τους παράγοντες που διαμόρφωσαν τους παραδοσιακούς οικισμούς των Δωδ/νήσων και δημιούργησαν τους τύπους αυτών. Είναι δυνατή λοιπόν η διάκριση των παραδοσιακών οικισμών σε τρεις τύπους: τον απλό, τον σύνθετο και τα επίνεια.

Ο απλός τύπος, αποτελείται από ένα κύτταρο με κεντρικό πυρήνα την πλατεία (εικόνα 32). Η πλατεία είναι ο ελεύθερος αδόμητος χώρος του οικισμού όπου καταλήγουν οι κεντρικές αρτηρίες. Γύρω από την πλατεία αναπτύσσεται η μάζα των κατοικιών και οι δρόμοι που διατάσσονται ακτινωτά και ανάλογα με την κλίση του εδάφους για να εξυπηρετούν τη λειτουργία του συνόλου. Οι κεντρικοί δρόμοι έχουν πλάτος από 2 έως 3 μέτρα, ενώ οι δευτερεύοντες είναι στενότεροι και καταλήγουν συχνά σε αδιέξοδο εξυπηρετώντας τις κατοικίες. Ο συγκεκριμένος τύπος πολεοδομικής δομής αναπτύσσεται σε ομόκεντρους δακτυλίους ακολουθώντας τις υψομετρικές διαφορές του κάθε τόπου.

Ο σύνθετος τύπος, αποτελείται από δύο ή και περισσότερα αποκολλημένα κύτταρα, με ανεξάρτητο το καθένα από αυτά πυρήνα(εικόνα 33). Αποτελεί ουσιαστικά ένα ενιαίο παραδοσιακό σύνολο που γεννάται από ένα αρχικό κύτταρο, το οποίο αντί να αναπτυχθεί, πολλαπλασιάζεται και ακολουθεί την διαδικασία του κυτταρικού διαμερισμού.

Το επίνειο, εξυπηρετεί τις θαλάσσιες συγκοινωνιακές ανάγκες ενός

32 | τοπογραφικό του οικισμού Ολύμπου στην Κάρπαθο

- εκκλησία Κοίμησης Θεοτόκου
- αρχικός πυρήνας του οικισμού

[Απλός τύπος: ο οικισμός διατάσσεται ακτινωτά και ακολουθώντας το ανάγλυφο του εδάφους, γύρω από ένα κεντρικό κύτταρο.]

33 | τοπογραφικό του οικισμού της Σύμης

- Αιγιαλός
- Χωριό

[Σύνθετος τύπος: Δύο αποκολλημένα κύτταρα με ανεξάρτητο το καθένα πυρήνα, τα οποία αναπτύσσονται παράλληλα και διαμορφώνουν το σύνολο του οικισμού.]

²⁶ Αντίθετα υπάρχουν περιπτώσεις σε ορισμένα νησιά του Αιγαίου π.χ. Σέριφος, Χίος, Νάξος κλπ. όπου συναντούμε το φρουριακό σύστημα οργάνωσης, κληρονομιά των μεσαιωνικών χωριών.

34 | τοπογραφικό διάγραμμα του οικισμού της Πόθιας Καλύμνου

35 | λεπτομέρεια διάταξης της περιοχής Υπαπαντής, στο ανατολικό Μαρασί της Πόθιας

| Επίνειο: Παραθαλάσσιος οικισμός ο οποίος αναπτύσσεται κατά μήκος της θάλασσας. |

μεγάλου οικισμού ή ομάδας χωριών(εικόνα 34). Ο οικισμός στην περίπτωση αυτή αναπτύσσεται κατά μήκος της παραλίας, ενώ οι προσόψεις των κτιρίων είναι στραμμένες προς τη θάλασσα. Τέλος, η τοποθεσία στις περισσότερες περιπτώσεις ταυτίζεται με τον καταλληλότερο για λιμενισμό ορμίσκο της περιοχής(εικόνα 35).

Μορφολογικά, ένας παραδοσιακός οικισμός στα Δωδ/νησα, συγκροτείται από τις σχέσεις των επιμέρους κτισμάτων, τη διάταξη τους στο χώρο, τα κύρια σχήματα των όγκων αλλά και τις εναλλαγές τους ως προς το ύψος. Αναλυτικότερα, ο γενικός χαρακτήρας του ιστού του οικισμού, προκύπτει από τη χωροθέτηση του οικισμού και τη γενική πολεοδομική διάρθρωση, το σύστημα δόμησης και τελικώς την πυκνότητα της δόμησης και τις διακυμάνσεις της.

Οι διατάξεις των κτισμάτων στο χώρο (ως προς το δρόμο ή την κλίση του εδάφους) καθώς και οι σχέσεις μεταξύ των κύριων και των δευτερευόντων κτισμάτων διαμορφώνουν τη μορφολογική εικόνα του οικισμού. Σκιαγραφώντας τη γένεση και την ανάπτυξη των παραδοσιακών οικισμών των Δωδ/νήσων, ως προς τον αρχιτεκτονικό τους χαρακτήρα, μπορούμε να κατανέμουμε τα κτίσματα σε τρεις ιστορικές κατηγορίες:

Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται τα κτίσματα που χρησιμοποιούνταν ως κατοικίες και ως μέσα παραγωγής. Τα κτίσματα αυτά παρουσιάζουν μία οργανική σχέση μεταξύ τους ενώ η ομοιομορφία είναι ένα από τα βασικά τους χαρακτηριστικά.

Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι οικισμοί που δημιουργήθηκαν κατά την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας.

Στην τρίτη κατηγορία ανήκουν οι οικισμοί που εμφανίζονται με την ανάπτυξη των σχέσεων παραγωγής. Δημιουργούνται τότε τα λεγόμενα νεοκλασικά κτίσματα, την εποχή της συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους.

B.5 ΣΧΕΣΗ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ-ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΟΥΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Η μικροκοινωνία ενός παραδοσιακού οικισμού αποτελείται από διάφορα υποσυστήματα²⁷ και διαθέτει μία εσωτερική κοινωνική συγκρότηση η οποία απεικονίζεται και στο χώρο. Πυρήνα της κοινωνίας αποτελεί το άτομο, που ως βασική μονάδα συνθέτει την οικογένεια, μέρος μιας διευρυμένης ομάδας από γνωστούς που στη συνέχεια συγκροτεί γειτονιές και τελικά διαμορφώνει τον οικισμό. Η κατοικία

²⁷ Δ. Φιλιππίδης, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Δωδεκάνησα- Κρήτη, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ.63

εξυπηρετεί πρωταρχικές ανάγκες διαβίωσης, βιολογικές, πνευματικές, ψυχικές και κοινωνικές οι οποίες όμως διαφέρουν ανάλογα με την κοινωνία, τον τόπο και την εποχή στα οποία αναφερόμαστε. Η μορφή και η οργάνωση της κατοικίας εξαρτώνται αρχικά από κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ποικίλων τυπολογιών κατοικίας.

Οι απαιτήσεις για τη συγκρότηση μιας κατοικίας, ορίζονται σε σημαντικό βαθμό από τη συγκρότηση της οικογένειας²⁸. Η κοινωνική αυτή συγκρότηση αντικατοπτρίζεται και στο δομημένο περιβάλλον, στη σχέση των διαφόρων χώρων, το χαρακτήρα και την ιδιωτικότητα τους. Για παράδειγμα, η διαφορά της κοινωνικής θέσης των γυναικών από αυτή των ανδρών, δημιούργησε στο παρελθόν την ανάγκη για έναν ιδιαίτερο ιδιωτικό χώρο γι' αυτές, για όσο έμεναν περιορισμένες εντός της κατοικίας. Συχνά μάλιστα συναντώνται στο παρελθόν ειδικά σχεδιασμένα παράθυρα και πόρτες προς αποφυγή των αδιάκριτων βλεμμάτων περαστικών και επισκεπτών. Το φαινόμενο αυτό συναντήθηκε από την αρχαιότητα ως τη βιομηχανική επανάσταση, που συνέβαλε αρκετά στη χειραφέτησή τους.

Με ανάλογο τρόπο, και η τάση για κοινωνικές συναναστροφές, ως βασική ανθρώπινη ανάγκη, συνετέλεσε στη διαμόρφωση ειδικών ιδιωτικών χώρων μέσα στην κατοικία, όπως χώροι υποδοχής ξένων και επισκεπτών και δημόσιων, όπως ήταν στην αρχαιότητα και κατά το μεσαίωνα η αγορά και οι αρένες, ή όπως είναι στις μέρες μας οι πλατείες. Η ιεράρχηση των στοιχείων οργάνωσης του κτισμένου χώρου καθορίζει και το βαθμό ιδιωτικότητας του.

Β.5.1 Κλιμάκωση της ιδιωτικότητας μέσα στην κατοικία

Στην παραδοσιακή λαϊκή κατοικία ο βαθμός ιδιωτικότητας είναι περιορισμένος, καθώς λόγω της μονόχωρης διάταξης της η κατοικία είναι ανοιχτή στον επισκέπτη(εικόνα 36). Αργότερα στη δίχωρη κατοικία και με τη διχοτόμηση του εσωτερικού, το υπνοδωμάτιο αποτελεί πλέον τον ιδιωτικό χώρο, με μεταβατικά στοιχεία της πόρτας και της πιθανής υπερύψωσης της στάθμης του δωματίου(εικόνα 37,38).

Στις διώροφες κατοικίες η ιεράρχηση της ιδιωτικότητας είναι πιο εύληπτη, μιας και ο όροφος στεγάζει τα υπνοδωμάτια της οικογένειας αλλά και σε κάποιες περιπτώσεις το χώρο διημέρευσης (σάλα). Στο ισόγειο φιλοξενούνται ο χώρος του μαγειρείου και οι αποθηκευτικοί χώροι. Το μεταβατικό στοιχείο σε αυτήν την τυπολογία είναι η σκάλα η οποία συνήθως είναι εξωτερική, ενώ παράλληλα το πλατύσκαλο αποκτά ιδιαίτερη σημασία καθώς λειτουργεί σαν μικρή αυλή. Στην τυπολογία των αρχοντικών, η σκάλα γίνεται εσωτερική, ενώ στις περιπτώσεις όπου υπάρχει εξωτερική σκάλα, τονίζεται περισσότερο η έννοια του φραγμού.

Ο διαχωρισμός του εσωτερικού της κατοικίας και η διακύμανση της ιδιωτικότητας, ήταν αποτέλεσμα της οικονομικής εξέλιξης της εκάστοτε κοινωνίας, της εξειδίκευσης των παλαιότερων κοινωνικών αναγκών και της δημιουργίας νέων. Οι ανάγκες αυτές γίνονται περισσότερο αντιληπτές στα μετέπειτα κτίσματα νεοκλασικού ρυθμού αλλά και στη σύγχρονη παραδοσιακή κατοικία, όπου συναντάμε μεγαλύτερη ιδιωτικότητα.

36 | άποψη εσωτερικού μονόχωρης παραδοσιακής κατοικίας στην Κάρπαθο

37-38 | άποψη εσωτερικού δίχωρης παραδοσιακής κατοικίας στην Κάλυμνο [απομόνωση χώρου διημέρευσης και ζώνης νυκτός]

39 | Έλλειψη ιδιωτικού προαυτίου χώρου σε παραδοσιακή λαϊκή κατοικία στην Αστυπάλαια. Το κατώφλι έρχεται σε άμεση επαφή με τον δρόμο.

40-41 | Αρχοντικές κατοικίες στη Λίνδο. Ο δημόσιος χώρος εφάπτεται άμεσα στην είσοδο της κατοικίας.

42-43 | Παραδοσιακές κατοικίες στα Νικιά της Νισύρου. Η έλλειψη της αυλής, μεταφέρει τις δραστηριότητες της κατοικίας στον δημόσιο χώρο.

B.5.2 Μεταφορά από τον εσωτερικό στον εξωτερικό χώρο της κατοικίας

Ο χώρος με τον οποίο γειτνιάζει άμεσα μια κατοικία μπορεί να είναι ιδιωτικός (αυλή) ή και δημόσιος (δρόμος)²⁹. Τα στοιχεία σύνδεσης της κατοικίας (εξωτερική τοιχοποιία, ενδιάμεσοι υπαίθριοι χώροι, εξωτερική διαμόρφωση κ.α.) είναι αυτά που καθορίζουν το πόσο ομαλή είναι η μετάβαση από τον ένα χώρο στον άλλο.

Στην λαϊκή κατοικία, η απλότητα του εσωτερικού χώρου συνεχίζεται και στη διαμόρφωση των όψεων, με τα ανοίγματα των ισόγειων χώρων να είναι κοντά στην ανθρώπινη κλίμακα γεγονός που ενισχύει το αίσθημα της οικειότητας και του χαμηλού βαθμού ιδιωτικότητας. Προκύπτει έτσι το συμπέρασμα πως στην περίπτωση της παραδοσιακής μονόχωρης νησιωτικής κατοικίας, το ζήτημα της γειτνίασης με το δημόσιο χώρο δεν αποτέλεσε σημείο προβληματισμού ως προς την παραβίαση της ιδιωτικότητας του χώρου(εικόνα 39).

Στις διώροφες κατοικίες, η ογκοπλασία του εξωτερικού τοίχου με περισσότερα επιμέρους επίπεδα ενισχύει την ομαλότερη μετάβαση από το εσωτερικό στο εξωτερικό της κατοικίας. Στην τυπολογία των αρχοντικών αντίθετα, η μετάβαση αυτή γίνεται πιο απότομη λόγω των επιμέρους όψεων των κτιρίων(εικόνα 40,41). Τα κτίρια αυτά διαθέτουν μία επιβλητική όψη επί του δρόμου, με μεγάλα ανοίγματα και διακοσμητικά στοιχεία και μία απλούστερη στην πλευρά της αυλής που φέρει κοινά στοιχεία με την διάρθρωση της όψης της λαϊκής κατοικίας. Η ύπαρξη αυτής της όψης υπερτονίζει τον βαθμό ιδιωτικότητας του εσωτερικού της κατοικίας ενώ λόγω της προσθετικής λογικής που διέπει την κάτοψη και της χαλαρής σύνδεσης των χώρων, η αυλή είναι ο κύριος συνδετικός κρίκος μεταξύ τους.

Η χρήση του δώματος στη δωδεκανησιακή κατοικία

Η τοπική οικοδομική παράδοση, στη μακράιωνη πορεία της, κατόρθωσε να συγκεντρώσει, να αφομοιώσει και να συνθέσει όλους τους γεωγραφικούς και πολιτισμικούς παράγοντες στις δύο θεμελιώδεις κατηγορίες κατοικίας, την ξυλόστεγη και την επιτεδόστεγη, με μία ανεξάντλητη ποικιλία τύπων, μορφών και κατασκευαστικών λύσεων³⁰.

Οι παράγοντες που καθόρισαν την εφαρμογή του δώματος στην δωδεκανησιακή κατοικία ποικίλουν καθώς επιλύουν προβλήματα των έντονων κλιματολογικών συνθηκών (ξηροθερμικές συνθήκες, επαρκής προστασία του κτίσματος από τις βροχές και τα λιγοστά χιόνια) ενώ παράλληλα εξαρτώνται άμεσα από την πενιχρή αγροτική οικονομία των νησιών³¹. Η διαθεσιμότητα και οι περιορισμοί των δομικών υλικών και της τεχνογνωσίας που συναντάμε στην «αρχιτεκτονική χωρίς αρχιτέκτονα», καθώς και πολιτιστικοί παράγοντες (τοπικά κατασκευαστικά ιδιώματα) του εκάστοτε νησιού διαμόρφωσαν επίσης τις παραμέτρους για την εφαρμογή του δώματος. Η ανώνυμη αυτή αρχιτεκτονική συχνά

29 Δ. Φιλίππιδης, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Δωδεκάνησα- Κρήτη, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ.65

30 Μ. Αρακαδάκη, Ελληνικός Νησιώτικος χώρος, τυπολογία του επιτεδόστεγου σπιτιού, Διαχρονική προσέγγιση στην Αρχιτεκτονική του Ελληνικού Χώρου, Τυπολογία- Συγκριτική Μορφολογία, Αριστοτελείο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκη, σελ. 74

31 Μ. Αρακαδάκη, Ελληνικός Νησιώτικος χώρος, τυπολογία του επιτεδόστεγου σπιτιού, Διαχρονική προσέγγιση στην Αρχιτεκτονική του Ελληνικού Χώρου, Τυπολογία- Συγκριτική Μορφολογία, Αριστοτελείο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκη, σελ. 17

συνεπάγεται στην ελεύθερη συλλογή των δομικών υλικών από τη φύση και στη δημιουργία κατασκευών με απλοϊκή δομή, εύκολα εφαρμόσιμη από τους τοπικούς χρήστες.

Η εφαρμογή του δώματος στα Δωδεκάνησα εκτός του ότι εξασφαλίζει την επίλυση λειτουργικών αναγκών (συλλογή νερού, αποξήρανση αγροτικών προϊόντων), συμβάλλει στην αύξηση του μικρού ωφέλιμου χώρου της κατοικίας (υπαίθριο καθιστικό) καθώς επίσης και τη χρήση του ως αυλής για τα υπερκείμενα κτίσματα σε κεκλιμένα εδάφη. Σε ευρύτερο επίπεδο, διευκολύνει προβλήματα προσπέλασης και κυκλοφορίας σε πυκνοδομημένους οικισμούς.

B.5.3 Μετάβαση από την κατοικία στο δημόσιο χώρο

Μεγαλύτερη έμφαση στη διακύμανση της ιδιωτικότητας προσδίδεται στον εξωτερικό χώρο της κατοικίας και συγκεκριμένα στην αυλή. Η διαβάθμιση της ιδιωτικότητας του προαυλίου χώρου της κατοικίας εξαρτάται από τη σχέση με το δρόμο, τις αυλές και τα σπίτια με τα οποία γειτνιάζει.

Στις λαϊκές κατοικίες η κλιμάκωση της ιδιωτικότητας της αυλής καθορίζεται από τα έντονα διαχωριστικά στοιχεία προς τον δημόσιο χώρο. Η μετάβαση αυτή επιτυγχάνεται είτε με σύνθετο τρόπο και τεχνικές περιφράξης, είτε με πιο ομαλά στοιχεία όπως απλή υψομετρική διαφορά. Συχνές είναι οι περιπτώσεις όπου η κατοικία βρίσκεται στα όρια του μεταβατικού αυτού χώρου και έτσι ο ιδιωτικός χώρος ταυτίζεται με το δημόσιο (εικόνα 44). Στην περίπτωση αυτή η αυλή-πεζόδρομος, μετατρέπεται σε ιδιαίτερο χώρο όπου οι ιδιωτικές λειτουργίες διαδέχονται τις δημόσιες (εικόνα 42,43,45,46).

Σημαντικός παράγοντας για την εσωστρέφεια των κατοικιών είναι η εξασφάλιση της ιδιωτικότητας, ενώ η κατά τόπους οχυρή εξωτερική μορφή τους εξυπηρετεί αμυντικούς σκοπούς, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις κατοικίες που δημιουργήθηκαν κυρίως κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας³². Στα αρχοντικά η ψηλή περίφραξη καθιστά αδύνατο τον οπτικό έλεγχο και η αυλή χαρακτηρίζεται από μεγάλη ιδιωτικότητα. Πιο συγκεκριμένα, κατά τον 17^ο αιώνα το στοιχείο της απομόνωσης γενικεύτηκε και προσέδωσε τον έντονο αρχιτεκτονικό χαρακτήρα των καπετανείκων αρχοντικών κατοικιών στον οικισμό Λίνδο της Ρόδου. Το κυριότερο πολεοδομικό γνώρισμα του οικισμού αποτελεί η τάση απομόνωσης, με υψηλούς τοίχους με λιγοστά ανοίγματα να περιβάλλουν τις αυλές. Το στοιχείο αυτό, μπορεί να παρομοιαστεί με την Ιπποτική περίοδο όπου το όριο ανάμεσα σε δημόσιο και ιδιωτικό χώρο επιτυγχάνεται με τις πανύψηλες προσόψεις των κατοικιών.

Η μελέτη της μεταβατικής ζώνης στους παραδοσιακούς οικισμούς παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς επιτελεί εξισορροπητικό ρόλο, μεταφέροντας την έμφαση από το κτίριο στον αδόμητο χώρο και ευρύτερα στον πολεοδομικό ιστό. Οι διαβαθμίσεις της ιδιωτικότητας φανερώνουν αντίστοιχες διαβαθμίσεις μεταξύ ατομικότητας και συλλογικότητας στο κοινωνικό υπόβαθρο του εκάστοτε οικισμού. Για την πληρέστερη κατανόηση της σχέσης ιδιωτικού-δημόσιου χώρου είναι απαραίτητη όμως και η μελέτη της ανυπαρξίας αδόμητων χώρων και της ανάγκης για προσαρμογή στη μορφή και το ανάγλυφο του εδάφους.

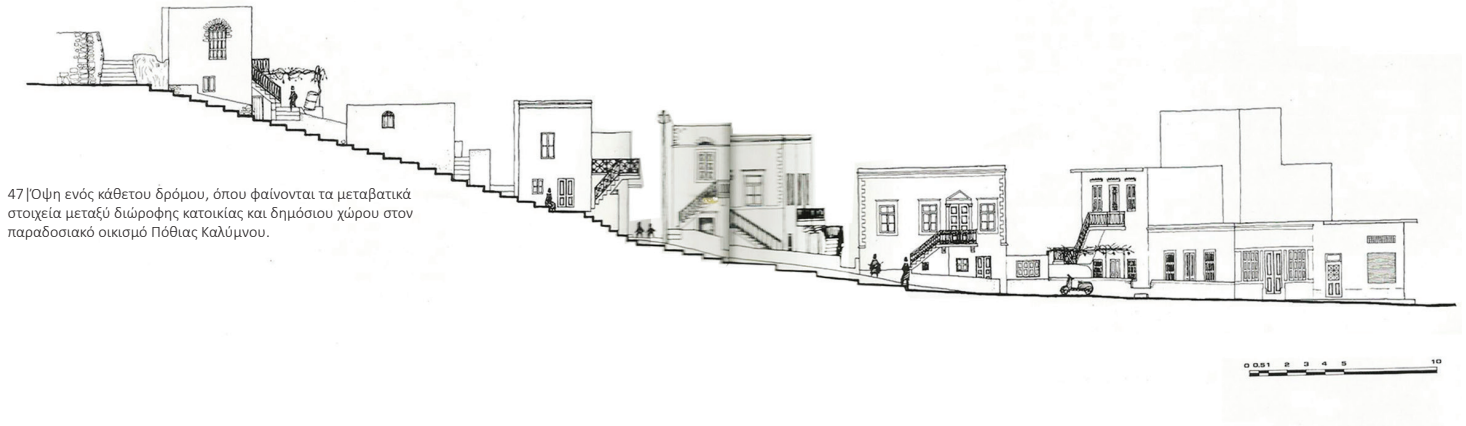

44|Διώροφη λαϊκή κατοικία στην Πόθια Καλύμνου με την προσθήκη ισόγειων βοηθητικών κτισμάτων στη αυλή.

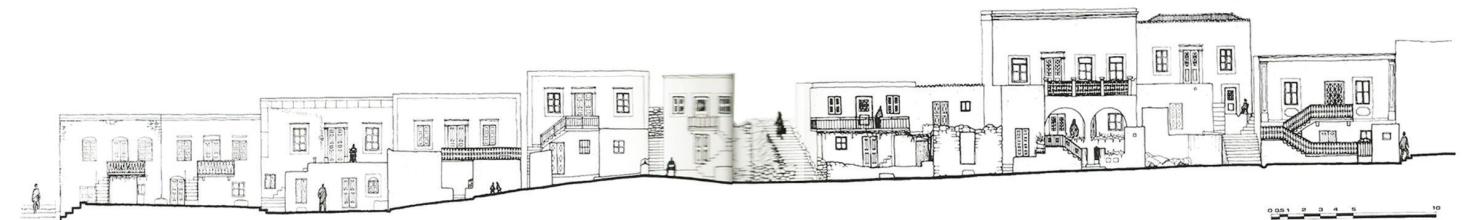

45-46|Ο κοινόχρηστος χώρος λειτουργεί σαν προέκταση της κατοικίας και αναλαμβάνει λειτουργίες της αυλής.

32 Σ. Αυγερινού-Κολώνια, Ι. Καρπελιώτης, Μ. Καραλή, «Σχεδιασμός εσωτερικών χώρων – Κατοικία», σελ.33-41, τομέας εφαρμοσμένων τεχνών, βιβλίο του Τ.Ε.Ε. για τη Β' Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1999

47|Όψη ενός κάθετου δρόμου, όπου φαίνονται τα μεταβατικά στοιχεία μεταξύ διώροφης κατοικίας και δημόσιου χώρου στον παραδοσιακό οικισμό Πόθιας Καλύμνου.

48|Όψη ενός οριζώντιου δρόμου, όπου φαίνονται τα μεταβατικά στοιχεία μεταξύ κατοικίας και δημόσιου χώρου στον παραδοσιακό οικισμό Πόθιας Καλύμνου.

B.6 Η ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΝΕΩΝ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΣΤΟ ΔΟΜΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩΝ

Τα οικοδομήματα που δημιουργήθηκαν με πρωτοβουλία των Δωδεκανησίων της διασποράς, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως τις μέρες μας, δίνουν το έναυσμα για τον εντοπισμό νέων αρχιτεκτονικών μορφολογικών στοιχείων που εισήχθησαν στο γεωγραφικό χώρο των Δωδεκανήσων και διαμόρφωσαν την αισθητική εικόνα των παραδοσιακών οικισμών. Η αντιπαράθεση και η σύγκριση των αρχιτεκτονικών μορφολογικών στοιχείων που δημιουργήθηκαν σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους στον ίδιο χώρο, διαμορφώνοντας την ιδιαίτερη ταυτότητά του, μπορούν να οδηγήσουν σε γόνιμα συμπεράσματα σχετικά με τη διατήρηση, την ανάδειξη και τη θετική ή αρνητική συνύπαρξή τους.

Στην ενότητα που ακολουθεί, επιχειρείται ο εντοπισμός των εισαχθέντων μορφολογικών στοιχείων στους παραδοσιακούς οικισμούς των Δωδεκανήσων, από τους εκάστοτε κατακτητές, την επιστροφή των Ελλήνων της διασποράς είτε από άλλους εξωτερικούς παράγοντες. Για την ευκολότερη μελέτη αυτών των στοιχείων κρίνεται αναγκαία μία προσπάθεια ομαδοποίησης των νησιών, μιας και συχνά εντοπίζονται κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ τους. Επομένως τα νησιά του συμπλέγματος των Δωδεκανήσων, σύμφωνα με τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν από τα τέλη του 19^{ου} έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, μπορούν να χαρακτηρισθούν είτε ως κυρίως γεωργικά (Ρόδος, Κως, Κάρπαθος, Λέρος, Νίσυρος, Πάτμος, Τήλος, Αστυπάλαια και Λειψοί), είτε ως κυρίως ναυτικά (Κάλυμνος, Σύμη, Καστελόριζο, Χάλκη και Κάσος)³³.

Αν εξετάσουμε τις γεωγραφικές αποστάσεις των νησιών του Αιγαίου γίνεται κατανοητή και η αρχιτεκτονική αλληλοσυσχέτιση των Δωδεκανήσων με τα γειτονικά συμπλέγματα νησιών και τα παράλια της Μ.Ασίας. Συγκεκριμένα παρατηρούνται εξαιρετικά δυναμικές σχέσεις με τα μικρασιατικά αστικά κέντρα, τα οποία χαρακτηρίζονται από τοπικό κλασικισμό. Δείγματα του κλασικισμού εντοπίζονται και διατηρούνται σήμερα στα Δωδεκάνησα σε αμιγή διασπορά (στα νησιά Σύμη και Χάλκη) ή σύζευξη ρυθμών (στα νησιά Ρόδο και Λέρο). Επιπρόσθετα, η τυπική κυκλαδίτικη αρχιτεκτονική των απλών γεωμετρικών κυβικών όγκων τροποποιείται και δέχεται κλασικιστικές δομικές και μορφολογικές τάσεις. Η μεταλλαγή αυτή μεταφέρεται και υιοθετείται και από ορισμένα νσιά της Δωδεκανήσου (Κάλυμνος, Κάρπαθος, Ρόδος).

Πιο συγκεκριμένα, η οικονομία της **Ρόδου** είχε αγροτικό χαρακτήρα τον οποίο διατήρησε και κατά τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής από το 1912 έως το 1943, ενώ η ναυτική της παράδοση περιορίστηκε μόνο στις δραστηριότητες των караβοκύρηδων της Λίνδου. Οι μορφολογικές αλλαγές εισήχθησαν στην αρχιτεκτονική της Ρόδου από εξωγενείς και ενδογενείς παράγοντες. Εξωγενείς παράγοντες είναι οι επιδράσεις ξένων πολιτισμών όπως των Φράγκων, των Αράβων και των Τούρκων, ενώ οι ενδογενείς παράγοντες είναι η καταγωγή και η οικονομική και κοινωνική εξέλιξη των κατοίκων.

Στο νησί εκτός της τυπικής αγροτικής λαϊκής κατοικίας, αναπτύχθηκε η ημιαστική κατοικία, η αρχοντική κατοικία της Λίνδου και οι πύργοι. Αργότερα και με την εγκατάσταση μουσουλμανικών πληθυσμών εισήχθησαν στο νησί νέες συνήθειες, αλλά και η δημιουργία της τούρκικης κατοικίας και μίας νέας διαφορετικής τυπολογίας, της

49 | Σχηματική κατανομή ζωνών επιρροής των κύριων τυπολογικών-μορφολογικών ενότητων αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα, 1850-1940.

[Παρατηρείται ότι η αρχιτεκτονική των Δωδεκανήσων δέχεται επιρροή ανατολικά από τη Μικρά Ασία (τάση που καλύπτει μέρος της περιμέτρου του χάρτη), αλλά και από μικρότερες κηλίδες τοπικού χαρακτήρα, οι οποίες διπλέκονται μεταξύ τους. (Νησιώτικος Κλασικισμός, Κλασικισμός Αναγέννησης)]

33 I. Παπαευτυχίου- Μ. Χατζηαντωνίου, Η εισαγωγή αρχιτεκτονικών μορφολογικών στοιχείων στα Δωδεκάνησα και οι Δωδεκανήσιοι της διασποράς, Δωδεκανησιακά Χρονικά, τόμος ΚΔ', Ρόδος 2010, σελ. 182.

πλατυμέτωπης κατοικίας στα Μαράσια. Η υιοθέτηση των τούρκικων μορφολογικών στοιχείων, είναι αποτέλεσμα των κοινωνικών μεταβολών που επήλθαν στη ροδίτική κοινωνία με τη συνύπαρξη δύο λαών διαφορετικής ιστορικής προέλευσης και πολιτιστικής παράδοσης.

Ο αγροτικός χαρακτήρας της οικονομίας της **Κω** ήταν ο κυριότερος παράγοντας που δεν επέτρεψε την έντονη εισαγωγή μορφολογικών στοιχείων στην αρχιτεκτονική της παράδοση από άλλους πολιτισμούς. Ωστόσο η οικονομική δραστηριότητα των εμπόρων και των μεταναστών επηρέασαν καθοριστικά τη διαμόρφωση των νεοκλασικών κτιρίων της πόλης κατά μήκος της ανατολικής της ακτής.

Στο νησί της **Καρπάθου**, με τη δημιουργία του λιμανιού και της πρωτεύουσας του νησιού στον οικισμό των Πηγαδιών, συμβολίστηκε η σταδιακή εγκατάλειψη της γεωργίας και η άνοδος του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων. Από το σύνολο του νησιού ο οικισμός Όλυμπος διατηρεί τα πλέον ανόθευτα στοιχεία στον πολεοδομικό ιστό του, ενώ στους υπόλοιπους οικισμούς εμφανίζονται νέα στοιχεία στα κτίρια κατοικιών και προσθήκες όπως οι στέγες με κεραμίδια και τα μεγάλα συμμετρικά ανοίγματα στις προσόψεις. Επιπρόσθετα μορφολογικά στοιχεία αποτελούν και τα νεοκλασικά χαρακτηριστικά που εισήχθησαν κυρίως μετά το 1910 από τη Μικρά Ασία. Οι προσθήκες αυτές εκφράζουν τις κοινωνικοοικονομικές ανακατατάξεις που έλαβαν χώρα στις καρπάθικες κοινότητες.

Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα γίνεται ο επαναπατρισμός πολλών Ελλήνων της διασποράς στο νησί της **Λέρου**, με αποτέλεσμα να επηρεασθούν η οικονομία, η κοινωνική δομή και το ανθρωπογενές περιβάλλον του νησιού. Στον οικισμό της Αγίας Μαρίνας κτίζονται νεοκλασικές κατοικίες ομογενών, προσδίδοντας αστικό χαρακτήρα μικρής κωμόπολης στο παλιό μεσαιωνικό χωριό. Οι μεάλες ιδιοκτησίες με τα αρχοντικά συνυπάρχουν με τα λαϊκά σπίτια, διαμορφώνοντας τον πολύπλοκο χαρακτήρα του οικισμού.

Η μακρά περίοδος ευημερίας του νησιού της **Σύμης** σημειώνεται μεταξύ 14^{ου} και 19^{ου} αιώνα, ενώ μετά την ιταλική κατοχή το 1912 και αργότερα με την έναρξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου το νησί γνωρίζει πολύ έντονο μεταναστευτικό κύμα. Οι οικισμοί του Γιαλού και του Χωριού χαρακτηρίζονται αρχιτεκτονικά κυρίως από νεοκλασικά κτίρια, η μοναδικότητα των οποίων προσδιορίζεται από τους έντονους χρωματικούς συνδυασμούς και τα ενδιαφέροντα μορφολογικά στοιχεία. Τα στοιχεία αυτά και σε συνδυασμό με τη γεωμορφολογία της περιοχής, οδήγησαν στην κήρυξη των οικισμών αυτών ως παραδοσιακών και την ανοικοδόμηση νέων κτιρίων με αυστηρό έλεγχο.

Η ενασχόληση των κατοίκων της **Χάλκης** με το εμπόριο και τη ναυτιλία αλλά και η έλλειψη κινδύνου εξ αιτίας πειρατικών επιδρομών, προκάλεσε τη μετακίνηση του συνεκτικού πυρήνα του οικισμού στο παραλιακό μέτωπο του νησιού. Ωστόσο, η ιστορική εξέλιξη του νησιού κατά τα χρόνια της τουρκοκρατίας είναι ανάλογη με αυτή των υπόλοιπων Δωδεκανήσων, καθώς μεγάλο τμήμα του πληθυσμού αναγκάστηκε να μεταναστεύσει και ο οικισμός σχεδόν εγκαταλείφτηκε. Η σταδιακή παλιννόστηση ενός αριθμού μεταναστών συνετέλεσε στην αναζωογόνηση του νησιού ήδη από τη δεκαετία του 1960. Η επαφή των ναυτικών με άλλους πολιτισμούς είχε ως αποτέλεσμα την μεταφορά νέων μορφολογικών αρχιτεκτονικών στοιχείων, τα οποία αφομοιώθηκαν πλήρως και διαμόρφωσαν την αρχιτεκτονική του νησιού. Οι νεοκλασικού τύπου κατοικίες συνθέτουν την εικόνα του οικισμού, οι οποίες στην πλειονότητά τους

στεγάζονται με κεραμίδια.

Ο οικισμός του **Καστελόριζου** αντικατοπτρίζει την οικονομική ευμάρεια των κατοίκων του λόγω της ναυτιλίας και του εμπορίου. Συγκεκριμένα, κατά τον 19^ο αιώνα είναι έντονη η υπεροχή του νησιού στη Μεσόγειο. Οι κατοικίες είναι πυκνοδομημένες με έντονα αφομοιωμένα νεοκλασικά μορφολογικά στοιχεία. Διώροφες ή τριώροφες, φέρουν κεραμοσκεπείς στέγες, ενώ τα παλαιότερα κτίσματα είναι επιπεδόστεγα.

Στο νησί της **Κάσου**, τα μεταναστευτικά ρεύματα παρατηρούνται μεταξύ 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα και η εισαγωγή ιδιαίτερων μορφολογικών στοιχείων στην αρχιτεκτονική του νησιού είναι εμφανής, παρά το μικρό του μέγεθος. Οι ναυτικοί και καπετάνιοι, γυρίζοντας από τα ταξίδια τους, δημιουργούν στο νησί τα καπετανεία, κατοικίες μεγάλου όγκου και με κύριο χαρακτηριστικό τις επιβλητικές όψεις. Αργότερα, εύποροι κάτοικοι εισάγουν νέα αρχιτεκτονικά στοιχεία, δημιουργώντας μεγάλες κατοικίες με διακοσμητικούς κίονες στις προσόψεις, οι οποίες δεν συνάδουν με την λαϊκή παραδοσιακή αρχιτεκτονική του νησιού.

Η αρχιτεκτονική στην **Τήλο** ακολούθησε την παραδοσιακή επιταγή της λαϊκής κατοικίας με την επίπεδη στέγαση, χωρίς να κυριαρχηθεί από τη νεοκλασική αναπαράσταση της κεραμοσκεπής. Στη σύγχρονη περίοδο ακολουθεί το πρότυπο της ηπειρωτικής Ελλάδας με την ενσωμάτωση της επίπεδης στέγασης στις αρχές του μοντερνισμού.

Τα μικρότερα κατοικημένα νησιά των Δωδεκανήσων αν και διαθέτουν συνεκτικούς οικισμούς με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, συχνά παρουσιάζουν μορφολογικά στοιχεία ξένα προς την αρχιτεκτονική τους παράδοση σε μεμονωμένα νεότερα ή παλιότερα κτίρια. Συμπερασματικά λοιπόν, η σημερινή εικόνα ορισμένων μικρών νησιών επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τις σύγχρονες παρεμβάσεις στο δομημένο περιβάλλον τους. Ωστόσο, τα νησιά Νίσυρος, Τήλος και Λειψοί, παρουσιάζουν λιγότερες μορφολογικές παρεμβάσεις. Τα νησιά αυτά παρά τη μετανάστευση μεγάλου αριθμού κατοίκων σε ξένες χώρες, δεν χαρακτηρίζονται από έντονες μορφολογικές αλλαγές διότι κατά τον 20^ο αιώνα δεν παρατηρήθηκε μαζική παλιννόστηση. Αντίθετα στις μέρες μας παρατηρείται ανοικοδόμηση νέων κτιρίων, με ξένα προς την τοπική παράδοση μορφολογικά στοιχεία.

Αδιαμφισβήτητος παραμένει ο ρόλος των Δωδεκανησίων της διασποράς στην εισαγωγή αρχιτεκτονικών μορφολογικών στοιχείων στο δομημένο περιβάλλον των νησιών. Εκτός της επιρροής των κατακτητών, οι κάτοικοι με την ιδιότητα των ναυτικών, των καπετανίων και των εμπόρων, ήρθαν σε επαφή με άλλους πολιτισμούς αφομοιώνοντας νέα στοιχεία, τα οποία μετέφεραν στη συνέχεια και στη γενέτειρά τους. Ο ιδιότυπος χαρακτήρας των οικισμών της Δωδεκανήσου παραμένει ακέραιος μόνο στις περιπτώσεις όπου η νομοθεσία προβλέπει αυστηρή προστασία των υπαρχόντων κτιρίων και αυστηρό έλεγχο στα εκ νέου ανεγειρόμενα. Οι περιπτώσεις των οικισμών της Σύμης, τα Χάλκης και του Καστελόριζου που έχουν κηρυχθεί παραδοσιακοί, είναι τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα ναυτικών νησιών που παρουσιάζουν πληθώρα εισαγόμενων αρχιτεκτονικών μορφολογικών στοιχείων, τα οποία έχουν αφομοιωθεί επιτυχώς από την τοπική παράδοση.

Σε αντίθεση με τη διαδικασία του παρελθόντος, η εισαγωγή αρχιτεκτονικών μορφολογικών στοιχείων στα νησιά των Δωδεκανήσων συνεχίζεται και στις μέρες μας. Λόγω της έλλειψης των παλαιών κοινωνικών και οικονομικών δομών, η υιοθέτηση νέων στοιχείων επιτυγχάνεται μέσω της διάθεσης για προβολή και κοινωνική καταξίωση των κατοίκων των οικισμών, μέσα από την εικόνα της κατοικίας.

B.7 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΑ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΣΥΝΟΛΑ ΤΗΣ ΔΩΔ/ΣΟΥ

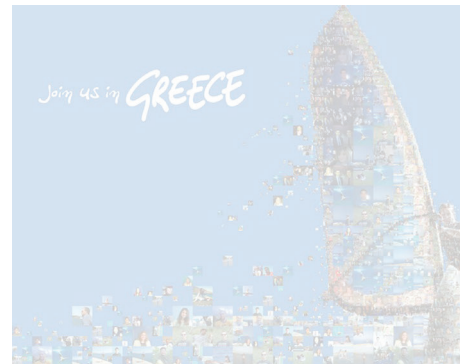
Οι κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών, άλλαξαν καθοριστικά τις δομές αρκετών νησιωτικών κοινοτήτων. Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της αλλαγής αποτελεί η σημαντική τουριστική ανάπτυξη και δραστηριότητα των οικισμών των νησιών.

Το πρότυπο της τουριστικής ανάπτυξης που ακολούθησαν τα περισσότερα από τα Δωδεκάνησα, ήταν αυτό του οργανωμένου μαζικού τουρισμού, ο οποίος παραμένει ακόμα και σήμερα ένα από τα σημαντικότερα πρότυπα ανάπτυξης του παγκόσμιου τουρισμού με εμφανείς όμως τάσεις διαφοροποίησης του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας του. Στο δίπολο των εννοιών τουρισμός-παραδοσιακοί οικισμοί, διαπιστώνει κανείς την ανάπτυξη μιας σχέσης που έχει αμφίσημες επιδράσεις.

Αρχικά, ο τουρισμός αναμφισβήτητα ωφέλησε μουσειακά ορισμένους παραδοσιακούς οικισμούς, ενώ σε αντίθετες περιπτώσεις προκάλεσε λειτουργική ζημιά. Η ωφέλιμη επίδραση του τουρισμού στους παραδοσιακούς οικισμούς εξηγείται υπό το πολιτιστικό πρίσμα, δίνοντας τη δυνατότητα σε ένα μεγάλο αριθμό ατόμων να έρθει σε επαφή με στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς και να επισκεφθεί τα παραδοσιακά σύνολα. Επιπλέον, πολλά είναι τα παραδείγματα όπου ο τουρισμός αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στην δημογραφική ανασυγκρότηση και την οικονομική τόνωση των παραδοσιακών συνόλων.

Από την άλλη πλευρά, οι οικονομικές επιδράσεις που προκαλεί η έντονη τουριστική δραστηριότητα στα παραδοσιακά σύνολα, οδήγησε σε μετασχηματισμούς στις χρήσεις των διαφόρων κτισμάτων και στη μετατροπή τους σε τουριστικά καταλύματα. Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρήθηκε εξάντληση των τουριστικών πόρων, όπως το φυσικό και δομημένο περιβάλλον από την εκτεταμένη χρήση του ή από τη δημιουργία μεγάλων όγκων υποδομών για την εξυπηρέτηση των τουριστών. Η συστηματική χρήση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων που συνιστούν αυτό το περιβάλλον, από τους πολυάριθμους τουρίστες, οδήγησε σε ανατροπή των εύθραυστων ισορροπιών που το χαρακτήριζαν και είχε δυσμενείς επιπτώσεις στον αισθητικό χαρακτήρα των οικισμών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η εξέλιξη αυτή να αποδειχθεί αρνητική ακόμα και για την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, αφού η παροχή υπηρεσιών υποβαθμίστηκε με αποτέλεσμα οι τουρίστες, οι οποίοι αποτέλεσαν το αρχικό κίνητρο για την πορεία της ανάπτυξης, να στρέψουν αλλού την προσοχή τους.

Οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες ανάπτυξης του μαζικού τουρισμού, είναι πολλές και σύνθετες, με αποτέλεσμα την ταχύτατη αλλαγή των κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών της τοπικής κοινωνίας.

50 | Αιγιάλιος Σύμης.

51 | Σοκάκι στη Λίνδο. Τα διακοσμητικά μοτίβα εμφανίζονται και στις καμάρες αντιστήριξης.

κεφάλαιο τρίτο

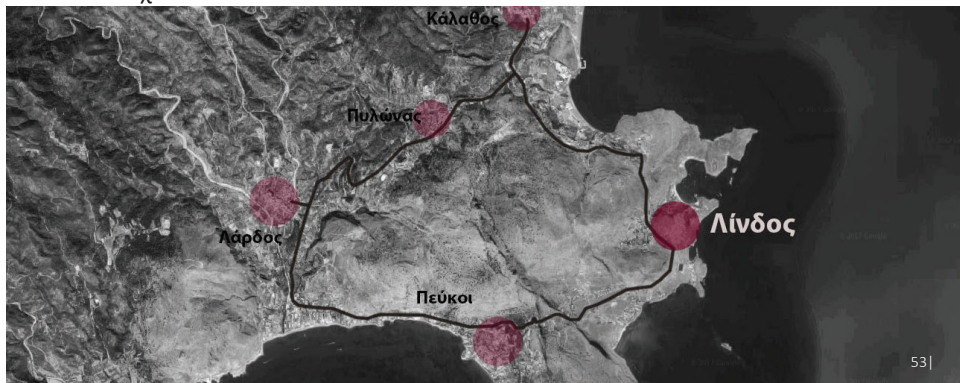
Γ.1 ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΛΙΝΔΟΥ

Ο παράκτιος οικισμός και ο αρχαιολογικός χώρος της Λίνδου βρίσκεται στο ακρωτήριο Κράνα στη μέση περίπου των ανατολικών ακτών της Ρόδου, στα Δωδεκάνησα, στο νοτιοανατολικό Αιγαίο και σε απόσταση 55 χιλ. από την πόλη της Ρόδου(εικόνα 52,53).

Γ.2 ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

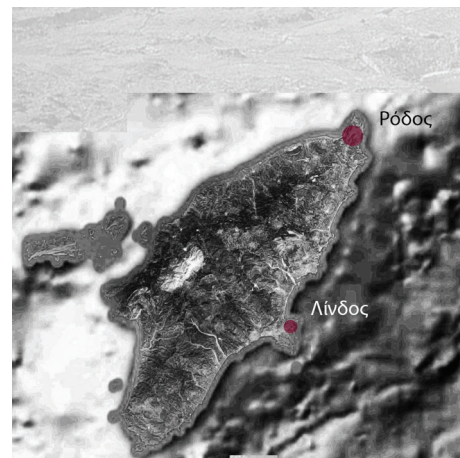
Η Λίνδος, το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα παραδοσιακού ελληνικού οικισμού βρίσκεται σε πλήρη εναρμόνιση με το φυσικό περιβάλλον που την περιβάλλει καθώς συνδέεται άμεσα τόσο με το εντυπωσιακό βραχώδες τοπίο στο οποίο βρίσκεται όσο και με τους θαλάσσιους δρόμους επικοινωνίας του μεσογειακού χώρου. Η προσαρμογή του οικισμού στο ανάγλυφο και η εξέλιξη του δομημένου χώρου μαρτυρούν την άρρηκτη σύνδεση της ανθρώπινης παρουσίας και δημιουργίας με την ιδιαίτερη μορφολογία του εδάφους και τη στενή του σχέση με τη θάλασσα.

Σε αντίθεση με την σχετική ομαλότητα του εδάφους που παρουσιάζει το υπόλοιπο νησί της Ρόδου, «η Λίνδος είναι ο βράχος της»³⁴, με το απόκρημνο φυσικό τοπίο που περιβάλλει τον οικισμό να παραπέμπει σε οχυρωματικά τείχη. Ο οικισμός της Λίνδου με τους βραχώδεις σχηματισμούς, τους γραφικούς κόλπους και τις πεδιάδες που τον περιβάλλουν έχει χαρακτηριστεί το έτος 1981, ως «τόπος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους»³⁵. Η ιδιόμορφη ανάπτυξη του οικισμού σε άμεση σχέση με το φυσικό περιβάλλον καθιστά δυνατή τη συνολική αντίληψη του από πολλαπλά σημεία θέασης με σημαντικότερο αυτό του λόφου της αρχαίας Ακρόπολης. Η Ακρόπολη κατέλαβε το ομαλό έξαρμα του εδάφους, το φυσικό οχυρωμένο χωρίς να είναι δυσπρόσιτο, στο κέντρο της χερσονήσου που δεσπόζει μεταξύ των δύο φυσικών λιμανιών(εικόνα 54) του μεγάλου γιαλού και του λιμένα του Αγίου Παύλου) στα βόρεια και στα νοτιοανατολικά του αντίστοιχα.

34 Ο βράχος αυτός, ύψους 116 μ., αποτελεί το φυσικό τελείωμα του επιβλητικού τοπίου της Λίνδου που περιβάλλεται ολόγυρα από τη θάλασσα, ώστε η Λίνδος «να χαιρέται καμαρωτή το πέλαγο» (Λίνδος πόντω αγαλλομένη).

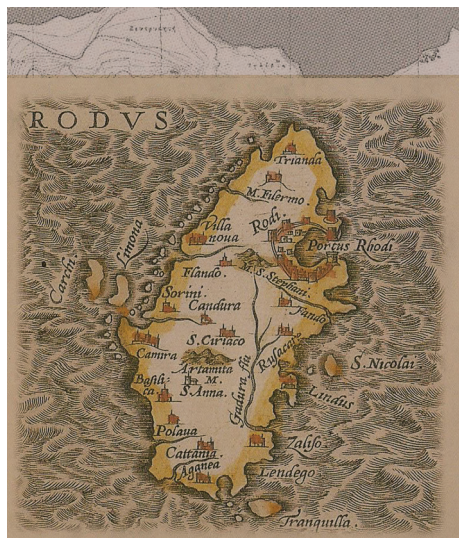
35 Η ευρεία περιοχή που περιλαμβάνει τον οικισμό της Λίνδου με το Κάστρο, έως την Κράνα, στα δυτικά, την χερσόνησο του Κλεοβούλου, στα βόρεια, και τον κολπίσκο του Αγίου Παύλου, στα νότια, έχει χαρακτηριστεί ως «τόπος ιστορικός και ιδιαίτερου φυσικού κάλλους» με την αρ Α4/Φ22/5932/170/30-1-1981 απόφαση (ΦΕΚ 129/Β/4-3-1981)

52-53| Ο παραδοσιακός οικισμός της Λίνδου σε σχέση με την πόλη της Ρόδου.

54| Αεροφωτογραφία του οικισμού όπου φαίνονται τα δύο φυσικά λιμάνια

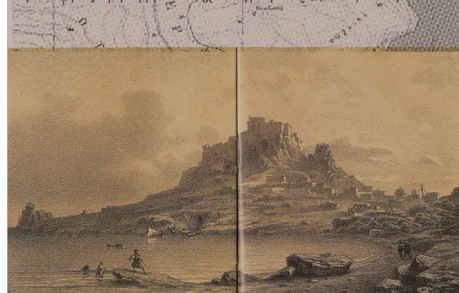

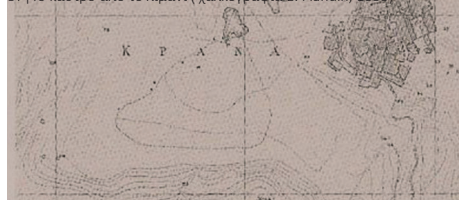
55 | Το νησί της Ρόδου. Λεπτομέρεια Γκραβούρας.

56 | Γενική άποψη της Λίνδου (χαλκογραφία E. Flandin, 1853)

57 | Το κάστρο από το λιμάνι (χαλκογραφία E. Flandin, 1853)

Γ.3 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

Όπως και οι υπόλοιποι παραθαλάσσιοι οικισμοί του Αιγαίου, η Λίνδος έχει να επιδείξει μια ιστορία που αρχίζει από την αρχαιότητα, με περιόδους ακμής και παρακμής, όπου αναπτύχθηκε σημαντικά το εμπόριο και η ναυτιλία³⁶. Στην ευρύτερη περιοχή έχουν αποκαλυφθεί ευρήματα της νεολιθικής περιόδου, της εποχής του Χαλκού και των μυκηναϊκών χρόνων. Η ιδιαιτερότητα όμως του οικισμού αυτού, σχετίζεται κυρίως με την οικονομική ανάπτυξη των κατοίκων του, οι οποίοι ήταν κατά κύριο λόγο ναυτικοί και καραβοκύρηδες, όπως θα αναλυθεί και παρακάτω.

Η Λίνδος δεν φαίνεται να είχε ιδιαίτερη σπουδαιότητα στις πρώιμες πολιτισμικές περιόδους, σύμφωνα όμως με την παράδοση ιδρύθηκε από το Δαναό και συμμετείχε στον Τρωικό Πόλεμο, με ηγεμόνα της τότε τον Τληπόλεμο³⁷. Η αρχαία πόλη ήταν κτισμένη στη θέση του σημερινού χωριού, μεταξύ του ακρωτηρίου Κράνα και της ακρόπολης, η οποία και αποτελούσε πάντα το κέντρο της ζωής του οικισμού. Το προ-ελληνικό όνομα της, καθώς και λίγα προϊστορικά λείψανα μαρτυρούν την ύπαρξη ζωής στο χώρο ήδη από τη νεολιθική εποχή. Η χρυσή εποχή της Λίνδου είναι η αρχαϊκή (7^{ος} - 6^{ος} αι. π.Χ.) όταν πρωτοστατεί στις αποικιακές εκστρατείες. Τον 6ο αι. π.Χ. στη Λίνδο κυριάρχησε η μορφή ενός μετριοπαθούς τυράννου, του Κλεόβουλου, που κυβέρνησε για πολλά χρόνια³⁸. Την εποχή αυτή έγιναν σημαντικά έργα υποδομής και οικοδομήθηκε ο αρχαϊκός ναός της Αθηνάς στη θέση ενός παλαιότερου, ενώ η ακρόπολη πήρε την πρώτη μνημειακή της διαμόρφωση.

Η περσική εξάπλωση στο Αιγαίο και αργότερα ο συνοικισμός της Ρόδου το 1000 π.Χ, στον οποίο συμμετείχε και η Λίνδος με τις δυο άλλες πόλεις του νησιού, την Ιαλυσό και την Κάμιρο, οδήγησαν στη σταδιακή μείωση της οικονομικής και πολιτικής σημασίας της Λίνδου. Μετά την συνένωση των παλαιών πόλεων όμως και την ίδρυση της νέας πόλης της Ρόδου των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων το 408 π.Χ, η Λίνδος συνέχισε να ανθεί ως σημαντικό θρησκευτικό κέντρο της περιοχής και αναπτύχθηκε ιδιαίτερα³⁹.

Το φημισμένο ιερό της ακρόπολης παρέμεινε σε όλη την ελληνιστική αλλά και ρωμαϊκή περίοδο κέντρο λατρείας και το πρώτο ανάμεσα στα παραδοσιακά ιερά. Ο χώρος της λινδιακής ακρόπολης, από τόπος αποκλειστικά λατρευτικός στην αρχαιότητα, αποτέλεσε στη συνέχεια ασφαλές καταφύγιο σε περίοδο κρίσεων, και με την πάροδο των αιώνων μετατράπηκε σε οχυρωμένη ακρόπολη με μόνιμη φρουρά. Χρησιμοποιήθηκε ως φρούριο τόσο στην αρχαία όσο και στη βυζαντινή, την ιπποτική και την οθωμανική περίοδο.

Λείψανα λιγοστών παλαιοχριστιανικών ναών πιστοποιούν την κατοίκηση της Λίνδου περί τον 5^ο αιώνα μ.Χ. Η παρακμή του νησιού και η εγκατάλειψη των Μουσουλούκου Αναστασία, Ρόδος, Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική [Δωδεκάνησα-Κρήτη], εκδ. Μέλισσα, σελ.176

37 Όμηρος, Ιλιάδα β, 655

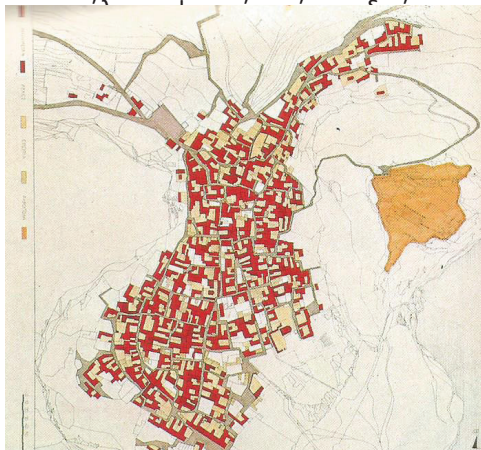
38 και συγκαταλέγεται στους «επτά σοφούς» της αρχαιότητας.

39 Από την περίοδο αυτή προέρχονται και τα περισσότερα σωζόμενα αρχαιολογικά ευρήματα της Λίνδου. Οι ανασκαφές στη Λίνδο έγιναν κατά την περίοδο 1900-1914 από το ίδρυμα Carlsberg της Δανίας υπό τη διεύθυνση των Kinch και Blinkenberg την πρώτη περίοδο και του E. Dyggve τη δεύτερη. Κατά την πρώτη περίοδο ερευνήθηκε συστηματικά ο χώρος ως το φυσικό βράχο και αποκαλύφθηκαν όλα τα μνημεία της ακρόπολης καθώς και η νεκρόπολη της Λίνδου που εκτείνεται στους γύρω λόφους. Τη δεύτερη περίοδο πραγματοποιήθηκε συστηματικότερη μελέτη των ήδη αποκαλυφθέντων μνημείων.

παράλιων οικισμών από τον 7^ο αιώνα μ.Χ. και εξής επηρέασε αναπόφευκτα και τον οικισμό της Λίνδου. Οι αρχαιολογικές έρευνες στο πεδίο του σημερινού οικισμού δεν έχουν φέρει στο φως κατάλοιπα οικιστικής δραστηριότητας που να χρονολογούνται μεταξύ του 7^{ου} και 10^{ου} αιώνα, στοιχείο που αποδεικνύει την μετατόπιση του κέντρου βάρους της κατοίκησης από τους πρόποδες στο εσωτερικό του βυζαντινού κάστρου στο λόφο της ακρόπολης. Από τον 11^ο αιώνα και έπειτα πιστοποιούνται τα πρώτα σημάδια της χρήσης του χώρου εντός των ορίων του σημερινού οικισμού (εικόνα 58), μέχρι τον 13^ο αιώνα όπου και ανάγεται χρονικά η σταδιακή επάνοδος του πληθυσμού. Η διαμόρφωση του νεότερου οικισμού της Λίνδου τον 14^ο και 15^ο αιώνα, συμπίπτει χρονικά με την περίοδο της ιπποτοκρατίας στο νησί, κατά την οποία παρατηρείται και κάποια εμπορική δραστηριότητα⁴⁰. Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, παρατηρείται η επάνοδος του ντόπιου πληθυσμού στην εμπορική δραστηριότητα του νησιού, ενώ ο πλούτος που συσσωρεύτηκε από τις εξορμήσεις των Λινδιών στον ευρύτερο χώρο της Μεσογείου, στάθηκε ικανός για να ανατρέψει την μέχρι τότε παρακμιακή εικόνα του οικισμού.

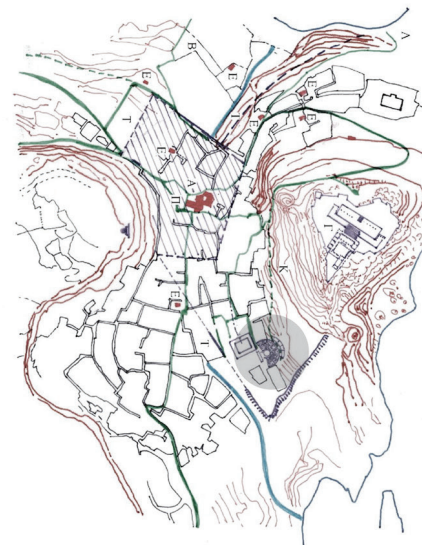
Στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, παρατηρείται μία δεύτερη περίοδος παρακμής του οικισμού. Η βιομηχανική επανάσταση προκάλεσε την υποβάθμιση της ναυτικής δραστηριότητας και οι κάτοικοι στράφηκαν στην καλλιέργεια της γης και την μετανάστευση. Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα σημειώνεται η επιστροφή των ευημερούντων αποδήμων στον οικισμό.

Η περίοδος της ιταλοκρατίας που ακολούθησε, σηματοδότησε και αποτέλεσε το ορόσημο που καθόρισε το οικιστικό συγκρότημα. Η εικόνα αυτή του οικισμού διατηρήθηκε ανέπαφη έως τη δεκαετία του 1960 (εικόνα 60), λόγω κυρίως της ανέχειας που επικράτησε κατά την μεταπολεμική περίοδο, μέχρι που εμφανίστηκαν και τα πρώτα σημάδια τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής. Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα ο παραδοσιακός οικισμός της Λίνδος διαφέρει από εκείνη των αρχών της δεκαετίας του '70, με έντονες τις αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού. Παρά τις όποιες επεμβάσεις των τελευταίων δεκαετιών, η Λίνδος διατηρεί ακόμα στο συνεκτικό πυρήνα της, αναλλοίωτα τα φυσικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία που την καθιστούν οικιστικό πλούτο.

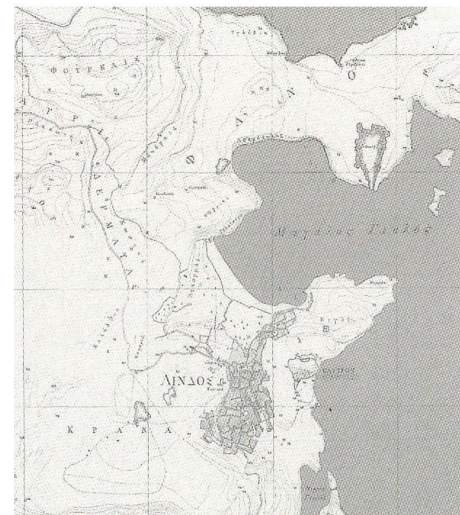

60 | Ο παραδοσιακός οικισμός της Λίνδος, κατά τη δεκαετία του 1960.

40 Η οικονομική πολιτική των Ιωαννιτών Ιπποτών προώθησε την εμπορική δραστηριότητα της περιοχής σε περιορισμένο βαθμό και εμβέλεια, ευνοώντας έτσι το οργανωμένο εμπόριο των μεγάλων Ευρωπαϊκών ναυτικών δυνάμεων σε βάρος του ντόπιου πληθυσμού.

58 | Διάγραμμα συγκρότησης του αρχαίου οικισμού της Λίνδος όπου διακρίνονται η ρυμοτομία και οι αρχαίες χαράξεις του οικισμού.

59 | Λίνδος, 1910, (Afdeling Klobenhaon)

Γ.4 ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

Κτισμένος στο βραχώδες τοπίο και στραμμένος στο πέλαγος, ο οικισμός της Λίνδου ακολούθησε την αρχαία ρυμοτομία και το ανάγλυφο του εδάφους, αξιοποιώντας στο έπακρο τη φυσική κοιλότητα που σχηματίζεται ανάμεσα στο λόφο της αρχαίας Ακρόπολης και στην αρχαία νεκρόπολη της Κράνας (εικόνα 61). Το οροπέδιο της «Κράνας» με ύψος 100 περίπου μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας, απολήγει προς νότο και βορρά σε ελλειψοειδές σχήμα και δημιουργεί την αίσθηση ενός φυσικού φρουρίου. Μεταξύ της Κράνας και της Ακρόπολης (Κάστρου) διαμορφώνεται ένα κοίλωμα, σε ύψος 40 περίπου μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας, με σχήμα ελλειψοειδούς λεκάνης. Στο κέντρο της λεκάνης αυτής αναπτύχθηκε σε όλες τις περιόδους της ιστορίας της η πόλις Λίνδος.

Στη σημερινή εικόνα του ιστορικού οικισμού, είναι ευδιάκριτα τα κατάλοιπα της αρχαϊκής πόλης-κράτους που ίδρυσαν οι Δωριείς κάτοικοι του νησιού. Ως προς την πολεοδομική διάταξη, ο αρχαίος οικισμός της Λίνδου είχε διαμορφωθεί κατά την πρώτη ελληνιστική περίοδο με τα δημόσια κτίρια επί των δύο λιμένων ενώ ο οικιστικός πυρήνας συγκροτήθηκε στο κεντρικό τμήμα του οικισμού. Η διαμόρφωση των κτιρίων της ακρόπολης και ο προσανατολισμός τους προς το λιμάνι, τα λιγοστά ανασκαφικά δεδομένα και η μελέτη άλλων παραλιακών αρχαίων πόλεων, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στα αρχαία χρόνια και συγκεκριμένα κατά την ελληνιστική εποχή το πρόσωπο του οικισμού ήταν στραμμένο προς το λιμάνι που ήταν και η κύρια είσοδος σε αυτόν.

Ο αρχαίος οικισμός είχε ακανόνιστη ρυμοτομία, προσαρμοσμένη στις φυσικές κλίσεις του εδάφους, το οποίο προσέφερε λιγοστούς ισόπεδους χώρους. Η αρχαία Λίνδος είναι δύσκολο να διακριθεί ανάμεσα στο σημερινό οικισμό, μπορούμε να υποθέσουμε όμως ότι οι δρόμοι που οδηγούν στα σημαντικά μνημεία της αρχαιότητας όπως η Ακρόπολη, το θέατρο, το Τετράστοον και το Βουκόπειον καθώς και αυτοί που οδηγούν στα δύο λιμάνια, θα πρέπει να ανταποκρίνονται σε αρτηρίες της εποχής.

Στην πολεοδομική χάραξη του αρχαίου οικισμού της Λίνδου εφαρμόστηκαν οι βασικές αρχές οργάνωσης των αρχαίων πόλεων που αναπτύσσονταν αρχικά ατείχιστες και σε ομόκεντρους κύκλους. Πυρήνα του αρχαίου οικισμού αποτέλεσε η οχυρωμένη Ακρόπολη⁴¹ η οποία είχε τον χαρακτήρα οχυρού που ήλεγχε την πόλη και την ύπαιθρο γύρω της, ενώ αποτέλεσε ταυτόχρονα τον χώρο όπου έβρισκε καταφύγιο ο πληθυσμός σε περίοδο κινδύνου, θρησκευτικό κέντρο και έδρα του ηγεμόνα.

Το 1902, Δανοί αρχαιολόγοι άρχισαν τις ανασκαφές πάνω στην ακρόπολη από τις οποίες εξάγονται τα παρακάτω συμπεράσματα. Από τον 6^ο έως τον 10^ο αιώνα δεν υπάρχει κανένα στοιχείο για τη ζωή στη Λίνδο. Υποθέσεις οδηγούν στο ότι οι κάτοικοι είτε είχαν εγκαταλείψει τον οικισμό είτε ήταν αποτραβηγμένοι εντός του Κάστρου.

Κατά τον 10^ο αιώνα πιστοποιείται με σιγουριά η ύπαρξη του οικισμού της Λίνδου ο οποίος οχυρώνεται στον λόφο της Ακρόπολης και έχει τη μορφή βυζαντινού «φρουρίου»⁴² εντός του Κάστρου. (χάρτης 1)

Τον 13^ο και 14^ο αιώνα αναπτύσσεται εκ νέου η εμπορική και ναυτική δύναμη της Λίνδου και ανοικοδομείται ο νέος οικισμός στους πρόποδες της ακρόπολης, στα

61 | Η φυσική κοιλότητα όπου σχηματίζεται ο οικισμός της Λίνδου.

41 Η Ακρόπολη, σε μια πρώιμη φάση ταυτιζόταν με το σύνολο του οικισμού.

42 Μ. Φιλίππα-Αποστόλου, Μικροί οχυρωμένοι οικισμοί του Αιγαίου, Αθήνα 2000, σελ.24-31.

ίχνη δηλαδή του αρχαίου οικισμού.

Ο μεσαιωνικός οικισμός αργότερα εξαπλώθηκε κατά τον 13^ο και 14^ο αιώνα εκτός του φρουρίου της Ακρόπολης αλλά περιορίστηκε στο προφυλαγμένο από τις πειρατικές επιδρομές πλάτωμα ανάμεσα στην Κράνα και την Ακρόπολη. (χάρτης 2) Από τη μεσαιωνική Λίνδο ότι απομένει είναι οι εκκλησίες και το κάστρο. Κατά την περίοδο της Ιπποτοκρατίας αλλά και κατά τη βυζαντινή περίοδο κατέφευγαν σε αυτό και άλλα χωριά. Ο οικισμός εκτεινόταν γύρω από το κάστρο, εκεί που βρίσκεται και ο σημερινός, ενώ παράλληλα υπάρχουν στοιχεία που αποδεικνύουν την ύπαρξη σπιτιών και ναών πάνω στο βράχο. Παρόλο που η έκταση του είναι σχετικά μικρή, προορίζονταν για την άρχουσα τάξη και τη φρουρά.

Χαρακτηριστικό στοιχείο της εποχής αποτελεί το πλήθος εκκλησιών που υπάρχουν μέχρι και σήμερα στον οικισμό με τοιχογραφίες που χρονολογούνται από τον 11^ο έως τον 13^ο αιώνα. (χάρτης 3)

Η περίοδος της Ιπποτοκρατίας, μεταξύ 14^{ου} και 16^{ου} αιώνα υπήρξε για τον οικισμό περίοδος σχετικής παρακμής λόγω του μαρσμού του ναυτεμπορίου, που είχε και ως άμεσο επακόλουθο τον περιορισμό του οικισμού στην αρχική κοιτίδα του.

Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα και μετά την αναχώρηση των ιπποτών από το νησί, ο πληθυσμός αυξήθηκε ραγδαία. Κατά την περίοδο αυτή, μεταξύ 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, ο οικισμός αναπτύχθηκε στην έκταση που έχει και σήμερα, ενώ διαμορφώθηκαν παράλληλα οι κατοικίες των πλούσιων караβοκύρηδων που τον χαρακτήρισαν μορφολογικά.⁴³

Στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, παρατηρείται μία δεύτερη περίοδος παρακμής του οικισμού. Η βιομηχανική επανάσταση προκάλεσε την υποβάθμιση της ναυτικής δραστηριότητας και οι κάτοικοι στράφηκαν στην καλλιέργεια της γης και την μετανάστευση. Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα σημειώνεται η επιστροφή των ευημερούντων αποδήμων στον οικισμό.

Η περίοδος της ιταλοκρατίας που ακολούθησε, σηματοδότησε και αποτέλεσε το ορόσημο που καθόρισε χρονικά και διαμόρφωσε πολεοδομικά (χάρτης 4) τον συνεκτικό πυρήνα του οικιστικού συγκροτήματος της Λίνδου όπως αυτός αποτυπώθηκε από την Ιταλική Διοίκηση στον επίσημο κτηματολογικό χάρτη του 1926⁴⁴.

Η εικόνα αυτή του οικισμού διατηρήθηκε ανέπαφη έως τη δεκαετία του 1960, λόγω κυρίως της ανέχειας που επικράτησε κατά την μεταπολεμική περίοδο, μέχρι που εμφανίστηκαν και τα πρώτα σημάδια τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής. Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα η Λίνδος διαφέρει ουσιαστικά από εκείνη των αρχών της δεκαετίας του '70 με έντονες τις αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού στην εικόνα του ιστορικού οικισμού. (χάρτης 5) Παρά τις όποιες επεμβάσεις των τελευταίων δεκαετιών, η Λίνδος διατηρεί ακόμα αναλλοίωτα τα φυσικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία που την καθιστούν ανεπανάληπτο φυσικό τοπίο με ιδιαίτερο οικιστικό πλούτο.

43 Η Λίνδος ήταν πυκνοκατοικημένη, «ο οικισμός αναπτύχθηκε σε σχήμα έλλειψης, με δέκα σειρές κτιρίων, οι οποίες είχαν στραμμένο το μέτωπο προς ευρύχωρη κεντρική πλατεία, κατάφυτη από πικροδάφνες, ελιές και πεύκα.»

Γ.5 Η Ακρόπολη της Λίνδου

Στην κορυφή του βράχου, βρίσκεται η Ακρόπολη, καταλαμβάνοντας μια τριγωνική επιφάνεια 8.380 τ.μ (εικόνα 62). Η νότια πλευρά της ακρόπολης είναι υψηλότερη και βρίσκεται σε ύψος 116 μ. από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ μόνο η βόρεια είναι η βαθιά⁴⁵. Κατά τους αρχαίους χρόνους η ακρόπολη ήταν το φυσικό καταφύγιο της πόλης και σε αυτή κατέφυγαν οι Πέρσες όταν εισέβαλαν στο νησί το 490 π.Χ. Πέρα από λίγα τμήματα βυζαντινής οχύρωσης δεν υπάρχουν στοιχεία πριν από την περίοδο της Ιπποτοκρατίας.

Το φυσικό τοπίο ήταν το βασικό στοιχείο που υπαγόρευσε τη θέση, το μέγεθος και τον τύπο του οχυρού, ενώ παράλληλα χρησιμοποιήθηκαν υλικά από εγκαταλελειμμένα κτίρια παλαιότερων χρόνων που βρίσκονταν στη γύρω περιοχή. Το τείχος που περιέβαλλε την Ακρόπολη είναι ελληνιστικής εποχής, σύγχρονο με τα προπύλαια και με τη σκάλα που οδηγούσε στο ναό.

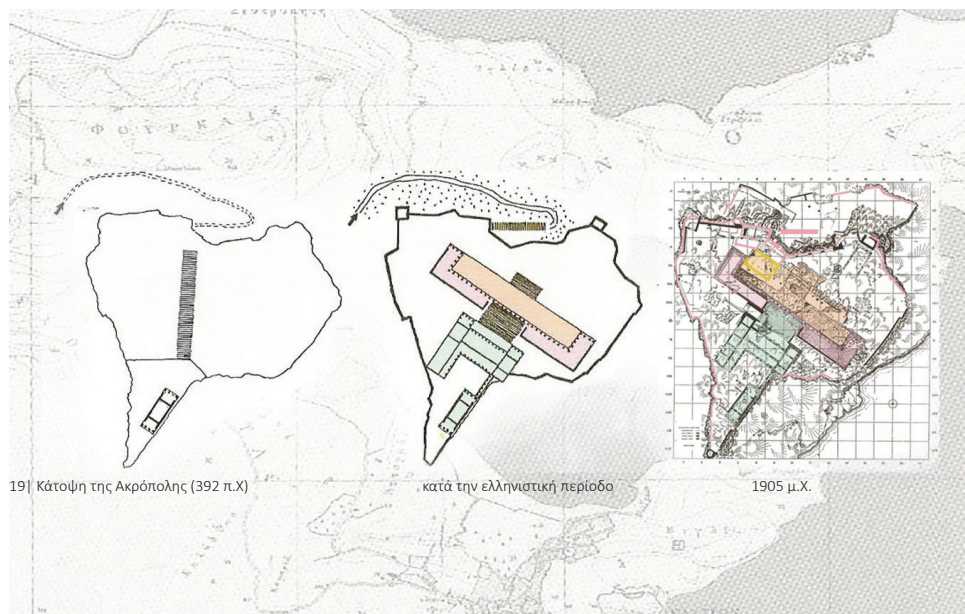
Το μονοπάτι που χρησιμοποιείται σήμερα για την ανάβαση στην Ακρόπολη είναι το ίδιο που χρησιμοποιούσαν κατά την αρχαιότητα οι προσκυνητές, όπως φαίνεται από μία ελληνιστική επιγραφή, από κάποια μεταγενέστερα επιγράμματα χαραγμένα στους βράχους και από άλλα ευρήματα⁴⁶. Μία σκάλα με πολλά σκαλοπάτια οδηγεί στην κυρίως είσοδο του φρουρίου (εικόνα 63), στο επίπεδο της ακρόπολης, όπου διακρίνονται τα ερείπια του Διοικητηρίου και της βυζαντινής εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη. Στο νότιο μέρος της ακρόπολης βρισκόταν ο Ναός της Λινδίας Αθηνάς, ενώ το 208 π.Χ προστέθηκε μία δωρική στοά, από την οποία ξεκινά μνημειώδης σκάλα που οδηγεί στο ανώτερο επίπεδο, όπου και διακρίνονται τα ερείπια των προπυλαίων.

62 | Αεροφωτογραφία της Ακρόπολης της Λίνδου

63 | Σκάλα και κύρια είσοδος του φρουρίου της Ακρόπολης.

19 | Κάτοψη της Ακρόπολης (392 π.Χ)

κατά την ελληνιστική περίοδο

1905 μ.Χ.

45 Θ. Αρχοντόπουλος, Λίνδος, σελ.63, εκδ. Αδάμ, Αθήνα
46 Γρ. Κωνσταντινοπούλου, Λίνδος, σελ.19, εκδ. «Απόλλων»

Γ.5.1 Σημεία ενδιαφέροντος έξω από την Ακρόπολη

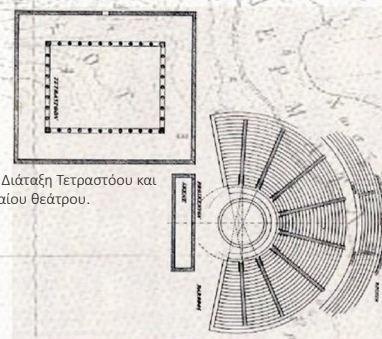
Νοτιοδυτικά της ακρόπολης, επάνω στην πλαγιά του λόφου, σώζονται τα λείψανα του θεάτρου της αρχαίας πόλης το οποίο βρίσκεται σκαμμένο μέσα στο βράχο. Κατασκευάστηκε τον 4^ο αι. π.Χ και η χωρητικότητα του θεάτρου υπολογίζεται σε 2.500 θεατές. Είχε 19 σειρές καθισμάτων στο κάτω διάζωμα και 7 στο άνω και χωριζόταν από 9 κερκίδες, από τις οποίες και διασώζονται οι 5 μεσαίες. Διακρίνονται επίσης και οι θέσεις των προεδριών, των καθισμάτων δηλαδή που προορίζονταν για τους επίσημους, γύρω από την κυκλική ορχήστρα ακτίνας περίπου 4,50 μ(εικόνα 65,67).

Βορειότερα του θεάτρου διακρίνονται τα λείψανα ενός μεγάλου τετράπλευρου κτιρίου το οποίο χρονολογείται στον 3^ο με 2^ο αι. π.Χ. Το κτίριο έχει διαστάσεις 37μ. επί 31μ. ενώ εσωτερικά του κτιρίου βρίσκεται μία δωρική κιονοστοιχία. Υποστηρίζεται ότι ο χώρος χρησιμοποιούνταν είτε για θρησκευτικές τελετές κατά τα χριστιανικά χρόνια είτε ως Γυμνάσιο. Το Τετράστοο αυτό είχε χωρητικότητα τουλάχιστον 1500 ατόμων(εικόνα 66).

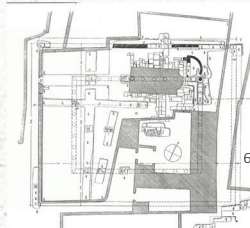
Στο κέντρο του συνεκτικού πυρήνα του οικισμού βρίσκεται η μεγάλη εκκλησία της Παναγίας που κτίστηκε τον 14^ο αιώνα ενώ σύμφωνα με μία επιγραφή του 15^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα του 1489 επιτεύχθηκε η ανακαίνισή της και η προσθήκη του δυτικού προστώου. Ο ναός είναι σταυροειδής με μεγάλο οκτάγωνο τρούλο, ενώ το υψηλό καμπαναριό είναι προσθήκη του 19^{ου} αιώνα(εικόνα 68,69).

64 | Χάρτης διάταξης σημείων ενδιαφέροντος έξω από την Ακρόπολη.

65 | Διάταξη Τετραστόου και αρχαίου θεάτρου.

66 | Κάτοψη Τετραστόου

68-69 | Το καμπαναριό και ο προαυλίσκος χώρος της εκκλησίας της Παναγίας.

67 | Τα ίχνη του αρχαίου θεάτρου στον σημερινό οικισμό.

Γ.6 ΤΑ ΚΤΙΡΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

Η σύγχρονη Λίνδος παρουσιάζεται ως ένα παλίμψηστο, ένα πολιτισμικό τοπίο στο οποίο συνυπάρχουν μνήμες όλων των περιόδων της ιστορικής και αρχιτεκτονικής εξέλιξης του χώρου. Ύψιστης σημασίας αποτελεί η έρευνα του τυπολογικού πλούτου της οικιστικής αρχιτεκτονικής της Λίνδου (εικόνα 70). Η μελέτη της εν λόγω οικιστικής αρχιτεκτονικής, δεν περιορίζεται μόνο στις παραδοσιακές νησιωτικές κατοικίες του οικισμού, καθώς τα λινδιακά σπίτια, τα αρχαιότερα από τα οποία χρονολογούνται στο 16^ο αιώνα μ.Χ. , αποτελούν ένα αμάλγαμα από στοιχεία των διαφόρων πολιτισμών που άφησαν τα ίχνη τους στη Λίνδο.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΕΣ ΤΥΠΟΛΟΓΙΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ

Τα σπίτια στη Λίνδο παρουσιάζουν εν γένει κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ τους, αλλά μπορούν να χωριστούν στις πιο κάτω κατηγορίες κτισμάτων:

- α) Τα περίφημα «λινδιακά σπίτια» ή αλλιώς «καπετανείκα» του 16ου και 17ου αι. των πλούσιων караβοκύρηδων.
- β) Οι αγροτικές παραδοσιακές κατοικίες του 18ου και 19ου αι. της παρακμής της Λίνδου.
- γ) Τα νεοκλασικά σπίτια του 19ου και των αρχών του 20ού αι.
- δ) Τα νεότερα κτίσματα «συνοδείας», που έχουν κατασκευασθεί στη διάρκεια του 20ού αι. και κυρίως μετά το 1970 στο εσωτερικό ή στις παρυφές του συνεκτικού πυρήνα του οικισμού.

Γ.6.1 ΑΡΧΟΝΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ «ΚΑΠΕΤΑΝΕΙΚΑ»

Εξέλιξη της αγροτικής λαϊκής κατοικίας αποτελεί ένα είδος ημιαστικού σπιτιού, σε περιοχές όπου η ναυτιλία, το εμπόριο και η εκμετάλλευση μεγάλων εκτάσεων υπήρξαν βασικές ασχολίες του πληθυσμού και προσέφεραν μεγάλη οικονομική ευρωστία⁴⁷. Στην κατηγορία αυτή μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα περίφημα αρχοντικά των караβοκύρηδων του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα⁴⁸, γνωστά και ως τα «καπετανείκα» της Λίνδου. Οι κατοικίες αυτές αποτελούν την αρχιτεκτονική έκφραση των ναυτικών περιπλανήσεων των νησιωτών στα λιμάνια της Μεσογείου, όπως αυτές αντικατοπτρίστηκαν στις επιμέρους τυπολογίες των κατοικιών και την ιδιαίτερη ογκομετρική διάπλαση του οικισμού.

Η τυπολογία αυτή αποτελεί το πλέον περίτεχνο δείγμα της μνημειακής αρχιτεκτονικής της Λίνδου στον τομέα της κατοικίας, εκπροσωπώντας την περίοδο της οικονομικής ευμάρειας του νησιωτικού πληθυσμού μετά την οθωμανική κατάληψη της Ρόδου το 1522. Η ιδιόμορφη αυτή αρχιτεκτονική, αποτελεί ένα μείγμα νησιωτικών, βυζαντινών, μεσαιωνικών και αραβικών ρυθμών, συνθέτοντας μία μοναδική τυπολογία.

Στις ιδιαίτερες ιστορικές και κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της Λίνδου, ο τύπος της κατοικίας μετασχηματίζεται υπό την επιρροή των μορφολογικών και αρχιτεκτονικών στοιχείων της αστικής αρχιτεκτονικής που άνθισε κατά την μεσαιωνική εποχή. Η τυπο-

47 Μουτσοπούλου Αναστασία, Ρόδος, Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική [Δωδεκάνησα- Κρήτη], εκδ. Μέλισσα, σελ.201-202.

48 Τα περισσότερα από τα οποία χρονολογούνται από το 1599 έως το 1638.

70| Άποψη της οικιστικής οργάνωσης της Λίνδου.

λογία αυτή, δημιουργήθηκε ανάλογα με τις ανάγκες και τις κλιματολογικές συνθήκες του τόπου, με τον πρακτικότερο και αισθητικότερο τρόπο.

Τα κύρια συνθετικά χαρακτηριστικά αυτής της τυπολογίας είναι η επιβλητική εξωτερική εμφάνιση των κτιρίων και η εσωστρέφεια της εσωτερικής οργάνωσης, στοιχεία ανάλογα της φρουριακής αρχιτεκτονικής που συναντώνται κατά την περίοδο της Ιπποτοκρατίας σε όλο το νησί της Ρόδου. Τα καπετανέικα κατέχουν περίοπτες θέσεις σε οικοδομικά τετράγωνα ή σε κεντρικές αρτηρίες του οικισμού οπότε και επεκτείνονται στα μέτωπα των δρόμων δημιουργώντας συχνά θολωτά περάσματα.

Έντονος είναι ο αμυντικός χαρακτήρας της εξωτερικής μορφής τους, ο οποίος δικαιολογείται από την ανάγκη για προστασία από την πειρατεία η οποία δεν εξαλείφθηκε με την Οθωμανική επικράτηση, αλλά έφθασε στο απόγειο της κατά τη διάρκεια των τουρκοενετικών πολέμων στο Αιγαίο. Για το λόγο αυτό τα αρχοντικά των караβο-κύρηδων αναπτύσσονται με απόλυτη ιδιωτικότητα και αυτοτέλεια πίσω από ένα υψηλό αυλόγυρο που τα περιβάλλει. Με εξαίρεση την είσοδο, η έλλειψη ανοιγμάτων του υψηλού αυτού τοίχου, επιτυγχάνει την πλήρη απομόνωση της αυλής και της κατοικίας από τον δημόσιο χώρο.

Μορφή και διάρθρωση

Το λινδιακό αρχοντικό αποτελείται από το «καλό σπίτι», τη «σάλα» και ένα δωμάτιο το οποίο προορίζεται για υπνοδωμάτιο και ονομάζεται το «δωμάτιο του καπετάνιου». Απέναντι από τη κεντρική είσοδο και στο βάθος της αυλής τοποθετείται ένα τετράγωνο κτίσμα που καλύπτει το πλάτος του οικοπέδου και φιλοξενεί τους κύριους χώρους διημέρευσης της οικογένειας. Η «σάλα» αποτελεί την εξέλιξη του μονόχωρου λαϊκού σπιτιού καθώς η κατοικία έπρεπε να προσαρμοστεί στις ανάγκες μιας πρωτοεμφανιζόμενης αστικής τάξης (εικόνα 73,74). Στον οικισμό του 17^{ου} αιώνα η «σάλα» είναι πολύ ευρύχωρη, εμβαδού περίπου 60 τ.μ. και με ύψος που φθάνει στα 6 με 7 μέτρα. Η κλίμακα του χώρου «της σάλας» παρουσιάζει σαφή αναλογία με την υποτική αρχιτεκτονική της πόλης του νησιού.

Σε μία γωνία της αυλής, συνήθως προς την πλευρά του δρόμου, διαμορφώνονται οι βοηθητικοί χώροι της κατοικίας όπως οι φούρνοι, οι αποθήκες, το μαγειρείο κ.α. Μικρές προσθήκες δωματίων πραγματοποιούνταν συμπληρώνοντας συνήθως μεταγενέστερα την κατοικία, όταν αυξάνονταν οι ανάγκες για στέγαση των νέων μελών της οικογένειας. Η δημιουργία αυτών των χαμηλοτάβανων, ανεξάρτητων και συχνά ασύνδετων δωματίων είχε ως αποτέλεσμα την αλλοίωση της συμμετρικής διάταξης της όψης της σάλας.

Το αποκορύφωμα όμως της αρχιτεκτονικής του λινδιακού «καπετανέικου» σπιτιού είναι ο «πυλιώνας» (εικόνα 71,72) και το «δωμάτιο του καπετάνιου» (εικόνα 79,80) πάνω από αυτόν⁴⁹. Πρόκειται για μία σαφή προσπάθεια του «πρωτοαστικού» αυτού τύπου κατοικίας να υποδηλώσει την ταυτότητα του ιδιοκτήτη της, δημιουργώντας ένα σαφές σημείο αναφοράς στον οικισμό στην πρόσοψη του δημόσιου δρόμου. Το στοιχείο αυτό ταυτίζεται πάντα σύμφωνα με τα αστικά πρότυπα που προέρχονται από την πόλη της Ρόδου και αποτελεί πρότυπο παράδειγμα της φρουριακής αρχιτεκτονικής από την πόλη των Ιπποτών. Ένας θόλος με λαξευτή λιθοδομή ανάλογης τεχνικής με τα υποτικά σπίτια της Ρόδου, κτίστηκε πάνω από την είσοδο της αυλής και

49 Θ. Αρχοντόπουλος, Λίνδος- Αρχαιολογικός οδηγός, εκδόσεις Αδάμ, Αθήνα, 1994, σελ.33

71-72| Απόψεις της εισόδου των αρχοντικών κατοικιών

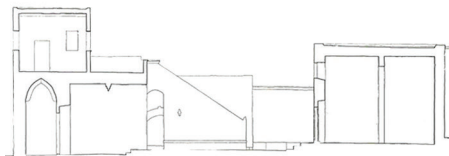
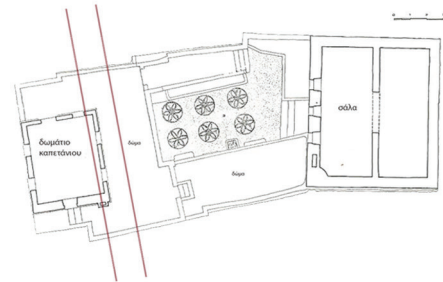
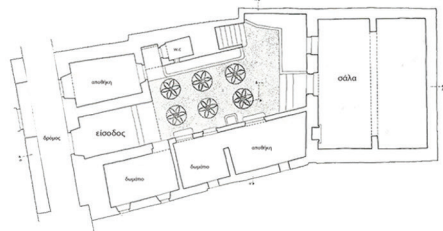
|Μια τοξωτή πόρτα, ο πυλιώνας, στην περιφέρεια της αυλής, αποτελούσε την κύρια είσοδο του αρχοντικού. Στα θυρόφυλλα, από την πλευρά του δρόμου, ο αριθμός των κρεμασμένων αλυσίδων, δήλωναν στους περαστικούς πόσα καράβια διέθετε ο ιδιοκτήτης του κάθε αρχοντικού|

73-74| Στο βάθος της αυλής, βρίσκεται το κυρίως σπίτι, η σάλα, η οποία διατείνεται σε δύο τμήματα από μία καμάρα (τόξο).

75| Το αρχοντικό του Παπακωσταντή.

ονομάστηκε «πυλιώνας». Πάνω στον πυλιώνα υψώθηκε ένα χαμηλοτάβανο δωμάτιο μικρών διαστάσεων, με πολλά ρυθμικά επαναλαμβανόμενα παράθυρα, που έχουν θέα στο δρόμο και τη θάλασσα. Πολλά είναι τα παραδείγματα αρχοντικών όπου το δωμάτιο του караβοκύρη καλύπτει τον χώρο πάνω από το γειτονικό δρόμο. Μία πέτρινη σκάλα οδηγεί από το χώρο της αυλής σε μία βεράντα, από την οποία γίνεται η είσοδος στο δωμάτιο του Καπετάνιου, δημιουργώντας μία ευχάριστη μετάβαση από τον κοινόχρηστο στον ιδιωτικό χώρο της κατοικίας, απόλυτα προσαρμοσμένη στις κλιματολογικές συνθήκες της Λίνδου.

Δομικά υλικά- κατασκευαστικές λεπτομέρειες

Ο λόγος που η αρχιτεκτονική του οικισμού της Λίνδου δεν περιορίζεται στα στενομέτωπα σπίτια όπως συμβαίνει στα υπόλοιπα χωριά του νησιού, αλλά σε ένα σύμπλεγμα από ιδιαίτερα κτίσματα⁵⁰, αιτιολογείται και από τις ίδιες τις βιοτικές ανάγκες του τόπου. Συγκεκριμένα οι Λινδιακοί ναυτικοί προμήθευαν με ξύλα μεγάλου μήκους τους ντόπιους κτίστες τα οποία εξυπηρετούσαν για την κατασκευή της στέγης των αρχοντικών. Επιπρόσθετα, χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά λαξευμένες πέτρες με συγκολλητικό υλικό το κοκκινόχωμα. Αυτό το σύστημα τοιχοποιίας ακολουθήθηκε κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα.

Η στέγη των αρχοντικών, γνωστή και ως δώμα είναι στρωμένη με αργιλικό χώμα (συχνά χρησιμοποιείται και ο τοπικός όρος, πατελιά), το οποίο όταν βρέχεται έχει την ιδιότητα να γίνεται συμπαγές σώμα.

Η εξωτερική εμφάνιση των αρχοντικών της Λίνδου είναι ομοιόμορφη και προσεγμένη και αντικατοπτρίζει την επιθυμία των κατοίκων να είναι φροντισμένο το εξωτερικό των σπιτιών τους. Διάφορα γλυπτά κοσμήματα, ανάγλυφες ραβδώσεις και άλλα διακοσμητικά μοτίβα δεσπόζουν ενώ πολλά από τα αρχοντικά έχουν στην πρόσοψη τους την χρονολογία που οικοδομήθηκαν. Το εσωτερικό δάπεδο είναι στρωμένο τις περισσότερες φορές με βότσαλα, όπως και στην εξωτερική αυλή, αλλά με μεγαλύτερη δεξιοότητα και τέχνη.

Τα πιο αντιπροσωπευτικά αρχοντικά της Λίνδου, είναι γνωστά από τα ονόματα των ιδιοκτητών τους. Συνολικά οι αρχοντικές κατοικίες της Λίνδου είναι: Χατζημανώλη, Καλλέ Κουτρή, Γανωτή, Πάλλα, Ζόγλου, Σίμου, Γανωτάκη, Γεωργαλίδη, Ιωαννίδη, Βασιλαράκη, Κόλια, Γούμενου, Σαβαιο, Μιγκάκη, της Φρώνας, της Μαρκουλίτσας, Χατζηφιλήμονα, Χατζηνικήτα, Μαμαλίσκα, Πουρπώλη, Αφέντρας Μουσχοιρίδου, Γεωργιάδου, Παπακωνσταντίνου, Ιακωβίδη, Γεωργίου, Παρισίδη, Χατζημανώλη ή Φιλιππάρδου.

Μοναδικό επισκέψιμο από τα αρχοντικά της Λίνδου αποτελεί το καπετανόσπιτο του Παπακωνσταντή. Με την επίσκεψη αυτή είναι δυνατή η διαπίστωση της αρτιότητας κάθε μορφής και των αρμονικών αναλογιών των αρχοντικών⁵¹. Χαρακτηριστική είναι επίσης η συνέπεια της εσωτερικής λειτουργίας και της εξωτερικής μορφής, ενώ παρ' όλες τις φθορές που έχουν υποστεί ανά τους αιώνες διατηρείται στο έπακρο η κομψότητα της μορφής τους.

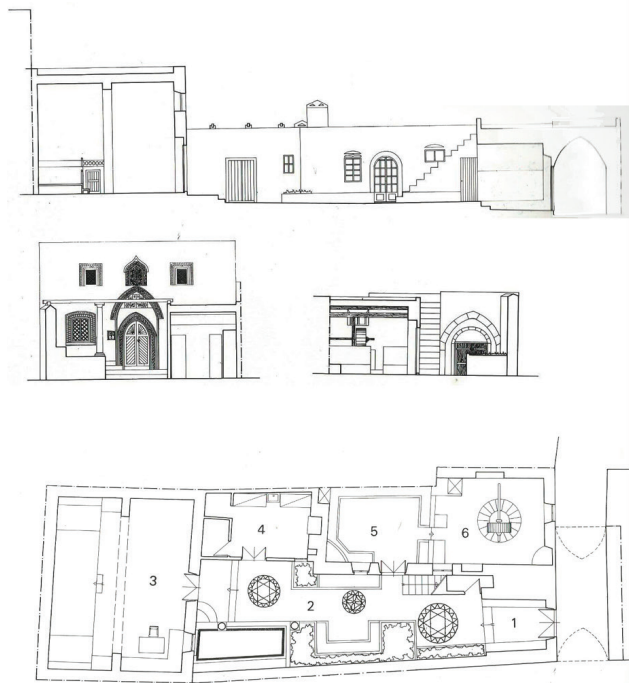
Από τα πλέον χαρακτηριστικά δείγματα της οργάνωσης και της ογκομετρικής διάπλασης της λινδιακής κατοικίας αποτελεί η οικία Παπακωνσταντή (εικόνα 75), η οποία

50 Μ. Αρφαρά, Τα αρχοντικά της Λίνδου, εκδ., Αθήνα 1976, σελ.23

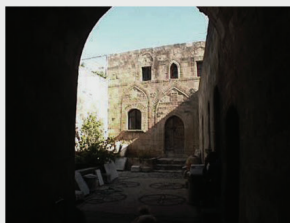
51 Μ. Αρφαράς, Τα Αρχοντικά της Λίνδου και η λαογραφία τους, σελ. 34, Αθήνα, 1976.

διατηρεί μέχρι σήμερα την αρχική πολύπλοκη μορφή της. Η κατοικία στέκει επιβλητικά από το 1622 και σήμερα διατηρείται ως μουσείο. Στην ιταλοκρατούμενη εποχή ήταν η εξοχική έπαυλη του διοικητή του Αρχιτελάγους Cesare Maria de Vecchi ενώ αντίθετα σήμερα ανήκει στην αρχαιολογική υπηρεσία.

Το αρχοντικό του Παπακωνσταντή πρόκειται ουσιαστικά για ένα οικοδομικό συγκρότημα λόγω των πολλών μεταγενέστερων δωματίων που προστέθηκαν στον αρχικό όγκο και το ολοκληρώνουν. Απέναντι από την είσοδο στο βάθος της αυλής και λόγω των διαστάσεων της βρίσκεται το κύριο δωμάτιο ή σάλα. Για την είσοδο στο δωμάτιο του καπετάνιου, το οποίο έχει μέτωπο στραμμένο αντίθετα προς το κύριο δωμάτιο αναγκαία είναι η ανάβαση μίας σκάλας με 22 σκαλοπάτια δια μέσου της αυλής. Όλα τα τμήματα της κατοικίας διατηρούνται αυτούσια εκτός από τη στέγη, η οποία αναστηλώθηκε κατά την ιταλική εποχή. Ένα πολύ χαρακτηριστικό στοιχείο του συγκεκριμένου αρχοντικού αποτελεί η εξωτερική διακόσμηση και γλυπτική της πρόσοψης.

81 | Κάτοψη, τομή και οφείς του αρχοντικού του Σαββαΐδη.

76-77-78 | Απόψεις από τις εσωτερικές αυλές των αρχοντικών κατοικιών.

| Περιφραγμένη από ψηλό τοίχο, η στενόμακρη αυλή των αρχοντικών είναι αθέατη από το βλέμμα των περαστικών. |

79-80 | Το δωμάτιο του καπετάνιου.

| Τα καπετανόσπιτα, διέθεταν ένα ξεχωριστό δωμάτιο που προοριζόταν αποκλειστικά για τον ιδιοκτήτη του σπιτιού. Ο οντάς του καπετάνιου είναι μικρότερος σε διαστάσεις από τη σάλα και βρίσκεται πάνω από το χώρο της εξωτερικής εισόδου προσανατολισμένος προς τη θάλασσα. |

Γ.6.2 ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ

Όπως αναλύθηκε και στην δεύτερη ενότητα, το λαϊκό νησιώτικο σπίτι είναι κατά βάση αγροτικό και συναντάται σε όλους τους παραδοσιακούς οικισμούς του νησιού και συγκεκριμένα στα παλαιότερα τμήματά τους. Η διάδοση της τυπολογίας αυτής συγκεκριμένα στον οικισμό της Λίνδου, έχει ρίζες στα χρόνια της Ιπποτοκρατίας. Πρόκειται για ιδιαίτερο τύπο κτιρίων, που βασίζεται στην πρωταρχική λαϊκή αρχιτεκτονική του νησιού και προέρχεται από αρχαία πρότυπα. Στις ιδιαίτερες ιστορικές, εδαφικές αλλά και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της Λίνδου κατά την περίοδο αυτή, ο τύπος μετασχηματίζεται υπό την επιρροή των μορφολογικών και διακοσμητικών στοιχείων της αστικής αρχιτεκτονικής, που άνθισε κατά τη μεσαιωνική εποχή στην ιπποτική πόλη της Ρόδου. Παράλληλα προσαρμόζεται και στις αμυντικές ανάγκες και την πολεοδομική οργάνωση του οικισμού που υποφέρει από συχνές επιδρομές των πειρατών.

Τα κτίρια της κατηγορίας αυτής διατηρούν την αρχική δωδεκανησιακή τυπολογία με απομόνωση από το δημόσιο χώρο και εσωτερική αυλή, με την οποία συνδέονται όλοι οι χώροι της κατοικίας. Τα δωμάτια όμως είναι απλής σύνθεσης και χαμηλοτάβανα και μοιάζουν με λευκούς κυβικούς όγκους σε παράταξη. Στην πλειοψηφία τους οι αγροτικές κατοικίες είναι μονόχωρες ή με συνεχόμενα, κατά παράταξη δωμάτια.

Η κατασκευή των παραδοσιακών κατοικιών συναντάται ξανά μετά τη δημιουργία των περίφημων αρχοντικών της Λίνδου και χρονολογούνται κυρίως στον 18ο και 19ο αι., εποχή παρακμής της Λίνδου. Την περίοδο αυτή οι κάτοικοι έχασαν την επαφή τους με τη θάλασσα και κατέφυγαν στη μετανάστευση, για να λύσουν το πρόβλημα επιβίωσης τους. Όσοι παρέμειναν στον οικισμό, καλλιέργησαν τη γη και διατήρησαν μικρής κλίμακας οικόσιτη κτηνοτροφία.

82-83 | Αγροτική παραδοσιακή κατοικία. Λευκοί κυβικοί όγκοι σε παράταξη.

84 | Άποψη του οικισμού της Λίνδου από το λόφο της Ακρόπολης.

85 | Αγροτική παραδοσιακή κατοικία. Επίπεδα δώματα- μικροί κυβικοί όγκοι.

Γ.6.3 ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ

Συνθέτοντας την αλυσίδα της μορφολογικής εξέλιξης της λινδιακής κατοικίας, ιδιαίτερα σημαντική θέση κατέχει και μία κατηγορία νεότερων κτιρίων του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Οι νέες αυτές κατοικίες κλήθηκαν να συμπληρώσουν τα κενά του μεσαιωνικού ιστού του οικισμού, που προκλήθηκαν μετά από μία περίοδο παρακμής κατά το μεγαλύτερο τμήμα του 19^{ου} αιώνα⁵². Σύμφωνα με γραπτές πηγές, η περίοδος αυτή συμπίπτει ιστορικά με τα χρόνια της ιταλικής κατοχής του νησιού (1912-1948), κατά την οποία ο ντόπιος νησιωτικός πληθυσμός βρισκόταν σε οικονομικό μαρασμό⁵³. Για το λόγο αυτό, η περίοδος αυτή της έντονης ανοικοδόμησης του οικισμού δεν μπορεί παρά μόνο να οφείλεται στους ευημερούντες απόδημους της Λίνδου, που είχαν επιστρέψει μετά το πέρας της οθωμανικής κατοχής επενδύοντας οικονομικά στη δημιουργία κατοικίας στον οικισμό.

Οι νέες αυτές κατοικίες εμπλουτίστηκαν με νεοκλασικά στοιχεία, ακολουθώντας τα αστικά πρότυπα της εποχής. Συχνή είναι επίσης και η μεταποίηση των καπετανείων κατοικιών της προηγούμενης χρονικής περιόδου, προξενώντας αισθητές αλλοιώσεις του περιβάλλοντος και της ιδιαίτερης ατμόσφαιρας του οικισμού. Ενώ ο νεοκλασικός ρυθμός ήταν ευρέως διαδεδομένος στα υπόλοιπα Δωδεκάνησα ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οι νεοκλασικές κατοικίες της Λίνδου δεν παρουσιάζουν την τυπολογική ομοιογένεια που διακρίνει τις άλλες περιοχές της Δωδ/σου⁵⁴. Οι κατοικίες δεν ακολουθούν ένα συγκεκριμένο μορφολογικό πρότυπο αλλά υιοθετούν επιλεκτικά τα νεοκλασικά στοιχεία κυρίως στην διαμόρφωση των προσόψεων και σε τμήματα της κάτοψης.

Για το λόγο αυτό και σε μια προσπάθεια δομικής και μορφολογικής αξιολόγησης, οι νεοκλασικές κατοικίες της Λίνδου μπορούν να ομαδοποιηθούν σε δύο βασικές κατηγορίες: τις κατοικίες του «αμιγούς νεοκλασικισμού» και στις κατοικίες «σύζευξης των ρυθμών».

Μορφή και διάρθρωση

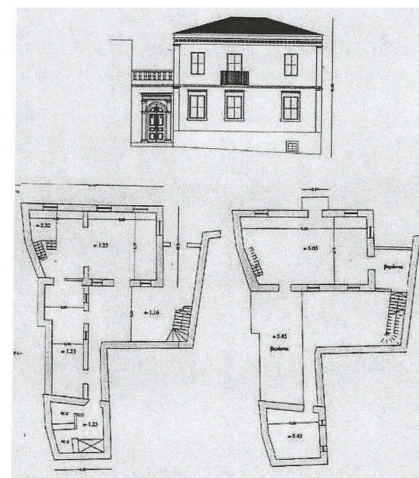
Οι κατοικίες του «αμιγούς νεοκλασικισμού», κτίστηκαν εξ αρχής με σαφή νεοκλασικό χαρακτήρα, τόσο ως προς την διάρθρωση των κατόψεων όσο και ως προς τη διαμόρφωση των προσόψεων. Πρόκειται για διώροφες νεοκλασικές κατοικίες με παρόμοια κάτοψη ισογείου και ορόφου, ή για ισόγεια νεοκλασικά συγκροτήματα που συνδυάζουν κατοικία και καταστήματα. Τα κτίρια αυτά απαντώνται κυρίως σε βασικές αρτηρίες και κεντρικές θέσεις του συνεκτικού πυρήνα του οικισμού (εικόνα 86).

Οι κατοικίες «σύζευξης των ρυθμών», ακολουθούν τα παραδοσιακά λινδιακά πρότυπα της οργάνωσης της οικίας σε κάτοψη, με νεοκλασικές όμως επιδράσεις στη διαμόρφωση των επιμέρους κατασκευαστικών τους στοιχείων και στις προσόψεις. Οι κατοικίες αυτές απαντώνται στην ευρύτερη περιφέρεια του οικισμού, σε θέσεις με θέαση και περιοχές με δυνατότητα μελλοντικής εξάπλωσης (εικόνα 87,88).

Ο νεοκλασικός ρυθμός προέκρινε αισθητές αλλαγές στη μορφή του οικισμού με τις αυτοτελείς διώροφες κατοικίες να ορθώνονται στις προσόψεις των δρόμων και

⁵² Κύριο χαρακτηριστικό της εν λόγω παρακμής αποτέλεσε η απώλεια της ναυτικής υπεροχής του νησιωτικού πληθυσμού στα λιμάνια της Μεσογείου και η μετανάστευση των λινδιών σε χώρες του εξωτερικού όπως στην Αμερική, την Αυστραλία και την Αίγυπτο.

⁵³ Ζ. Ν. Τσιτρανλής, Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943, ΤΑΠΑ: Ρόδος 1998, σελ.108
⁵⁴ Όπως τα παραδείγματα της Σύμης, της Καλύμνου και του Καστελλόριζου.

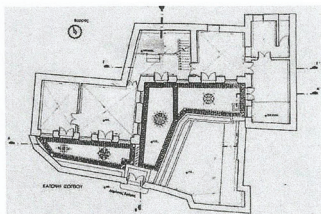

86 | Πρόσψη και κατόψεις της διώροφης νεοκλασικής οικίας Γ. Καμπουρόπουλου.

87-88 | Όψεις κατοικιών σύζευξης των ρυθμών.

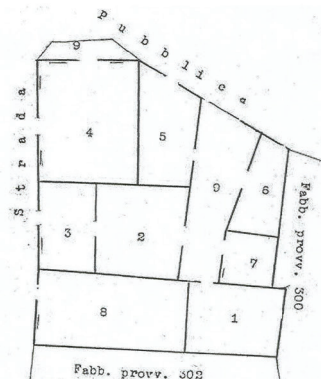

89| Κάτοψη και πρόσοψη της νεοκλασικής κατοικίας Μ. Σαββαΐδη.

με την διάνοιξη ανοιγμάτων στους παλιότερους κλειστούς τοίχους που περιέβαλλαν τις εσωτερικές αυλές. Αλλαγές εφαρμόστηκαν και στο εσωτερικό των κατοικιών, όπου εγκαταλείφθηκε ο παλαιότερος παρατακτικός και ασύνδετος χαρακτήρας του καπετανείου ή λαϊκού σπιτιού. Οι νέες κατοικίες κτίζονται με πιο ολοκληρωμένο σχέδιο εξ αρχής, ενώ η σύνδεση όλων των τμημάτων και χώρων του σπιτιού επιτυγχάνεται μέσω της εσωτερικής επικοινωνίας των ορόφων. Οι στέγες των κατοικιών αυτών είναι κεραμοσκεπείς, αμφικλινείς και πολύ συχνά συναντώνται αετωματικές απολήξεις στους τοίχους. Τα παλιά δάπεδα αντικαθίστανται από μικρά χαλίκια με νεοκλασικά σχέδια επηρεασμένα από το κίνημα του ρομαντισμού.

Οι «μεταποιημένες» νεοκλασικές κατοικίες αποτελούν τα τελευταία ιστορικά μνημεία της Λίνδου και η ανέγερσή τους αποτελεί σταθμό για την αρχιτεκτονική και πολεοδομική εξέλιξη του οικισμού⁵⁵. Η δημιουργία τους όχι μόνο διαδέχθηκε μια μακρά περίοδο παρακμής, αλλά παράλληλα συμπλήρωσε τα κενά του πολεοδομικού ιστού του οικισμού. Ανάλογα και με την προηγούμενη περίοδο της ανέγερσης των καπετανείων, η κατασκευή των νεοκλασικών κατοικιών κατάφερε μέσα σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα (1890-1930) να εμπλουτίσει με μοναδικό τρόπο τις υφιστάμενες μορφολογικές δομές του οικισμού της Λίνδου, πριν τις σύγχρονες επεμβάσεις της μεταπολεμικής περιόδου.

Η καθοριστική σημασία της αυλής στην οργάνωση της λινδιακής κατοικίας διαφαίνεται και μετά την εισαγωγή νεοκλασικών στοιχείων σε αυτά. Μελετώντας την κάτοψη της νεοκλασικής κατοικίας παρατηρούμε την εξέχουσα θέση της αυλής και κυρίως τη σχέση της με τον δρόμο. Συγκεκριμένα, και σε αντίθεση με την μέχρι τότε εσωστρέφεια της παραδοσιακής λινδιακής κατοικίας, αυλή περιβάλλεται από ένα έντεχνα διακοσμημένο περίβολο, δια μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η ανάδειξη της πρόσοψης της οικίας.

90| Πρόσψη και σχηματική κάτοψη νεοκλασικού συγκροτήματος στον κεντρικό εμπορικό δρόμο της Λίνδου.

Γ.6.4 ΝΕΟΤΕΡΑ ΚΤΙΣΜΑΤΑ

Η σύγχρονη εποχή της χρήσης του σκυροδέματος είχε ως αποτέλεσμα την κατασκευή λιγοστών κατοικιών στο εσωτερικό του συνεκτικού πυρήνα του οικισμού την μεταπολεμική εποχή (εικόνα 93). Η έλλειψη αρχιτεκτονικής συνοχής τους με το οικιστικό σύνολο της Λίνδου οδήγησε στην ανάγκη θεσμοθέτησης κανόνων δόμησης. Η αρχιτεκτονική του συνεκτικού πυρήνα του κηρυγμένου παραδοσιακού οικισμού της Λίνδου προστατεύεται και παραμένει ανθρωπομετρική, σαν αποτέλεσμα της αρμονικής σύζευξης της ανθρώπινης δημιουργίας σε συνδυασμό με την εναρμόνιση στο φυσικό περιβάλλον.

Βάσει αυτών των κανόνων τα μεταγενέστερα κτίσματα κατασκευάστηκαν κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα και κυρίως μετά το 1970 στο εσωτερικό ή και στις παρυφές του συνεκτικού πυρήνα του παραδοσιακού οικισμού. Ιδιαίτερη σημασία για τη διατήρηση των ιστορικών, γεωμετρικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών του οικισμού έχουν και οι επεμβάσεις στα ιδιωτικά ακίνητα από τους ιδιοκτήτες ή χρήστες τους, προκειμένου να ανταποκριθούν στις σύγχρονες ανάγκες κατοικίας ή όποιας άλλης χρήσης τούς αποδίδεται. Για το λόγο αυτό, εντός των ορίων του συνεκτικού πυρήνα του κηρυγμένου ως «διατηρητέου» ιστορικού οικισμού της Λίνδου, αλλά και σε ακτίνα 500 μ. γύρω από αυτόν, κάθε οικοδομική εργασία ελέγχεται απολύτως, σύμφωνα με το νόμο «Περί Αρχαιοτήτων»⁵⁶. Οι επεμβάσεις αυτές διακρίνονται στις επεμβάσεις συντήρησης – αποκατάστασης υπάρχοντος κτίσματος και στις επεμβάσεις συμπλήρωσης – ένταξης νέου κτίσματος στο συνεκτικό πυρήνα του οικισμού.

Στις επεμβάσεις συντήρησης - αποκατάστασης υπάρχοντος κτίσματος με διατήρηση ή αλλαγή της αρχικής του χρήσης, ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η διαμόρφωση της πρόσοψης των καταστημάτων του παραδοσιακού και του διαρκώς επεκτεινόμενου τουριστικού εμπορικού κέντρου, καθώς και το μεγάλο πρόβλημα της συστηματικής χρήσης των δωματίων ως χώρων τοποθέτησης εξοπλισμού εστίασης κατά την τουριστική περίοδο. Στις επεμβάσεις συμπλήρωσης ή ένταξης νέου κτίσματος σε ακάλυπτους χώρους ιδιοκτησιακών «μερίδων οικοδομών», ιδιαίτερη εμφανίζεται η ανάγκη ανοικοδόμησης στα πλαίσια των συνεχώς αυξανόμενων τάσεων επέκτασης του συνεκτικού - παραδοσιακού πυρήνα του οικισμού. Λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών και για τη διευκόλυνση τόσο των κατά καιρούς υπευθύνων μηχανικών και αρχαιολόγων στην άσκηση του ελέγχου, όσο και των ιδιωτών, θεωρήθηκε απαραίτητη η σύνταξη ειδικών όρων δόμησης για τη Λίνδο, καθώς και γενικών αρχών επεμβάσεων στα υφιστάμενα κτίσματα.

Οι γενικές αυτές αρχές αφορούν τις κάθε είδους επεμβάσεις στα κτίσματα του οικισμού, συμπεριλαμβανομένων και των ειδικών προβλημάτων που προκύπτουν από την εμπορική - τουριστική χρήση τους. Έχουν στόχο τη διατήρηση του χαρακτήρα και της αισθητικής ενότητας του συνόλου, εξασφαλίζοντας το μέγιστο δυνατό σεβασμό του υφισταμένου δομημένου περιβάλλοντος. Για το λόγο αυτό οι γενικές αρχές πρέπει να αφορούν όχι μόνο την αποκατάσταση των δομικών στοιχείων των υφισταμένων κτιρίων αλλά και τις πιθανές προσθήκες σε αυτά, οι οποίες θα πρέπει να περιορίζονται στις απολύτως απαραίτητες για την προσαρμογή των κτισμάτων στις νέες χρήσεις και λειτουργικές ανάγκες. Οι άξονες που θα πρέπει να καθορίσουν τις προϋποθέσεις των επεμβάσεων και τους περιορισμούς που θα επιβληθούν είναι η αναγνώριση της αρχιτεκτονικής αξίας του οικισμού και η ανάλυση των τυπολογικών, μορφολογικών και

91 | Ο οικισμός της Λίνδου από ψηλά.

92 | Η σύγχρονη επέκταση του οικισμού. Δημιουργία δυσανάλογων κτιρίων σε σχέση με την αρχιτεκτονική της Λίνδου.

93 | Χαρακτηριστικό παράδειγμα σύγχρονης κατοικίας από σκυρόδεμα στο εσωτερικό του συνεκτικού πυρήνα του οικισμού.

94-95-96 | Δημόσιος χώρος- κεντρικός πεζόδρομος οικισμού

|Σαφής διαχωρισμός ιδιοκτησίας από τον δρόμο. Υψηλοί τοίχοι με λιγοστά ανοίγματα. |

κατασκευαστικών χαρακτηριστικών των κτισμάτων του.

Γ.7 ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

Κοινόχρηστος (δημόσιος-ημιδημόσιος χώρος)

Για τη μελέτη του κοινόχρηστου χώρου στη Λίνδο, αναγκαία είναι η κατανόηση του διαφορετικού του χαρακτήρα ανάλογα και με τις τυπολογίες των κατοικιών του οικισμού με τις οποίες εφάπτεται. Οι αγροτικές κατοικίες είναι μικρές ιδιοκτησίες και έτσι ο κοινόχρηστος χώρος που τις περιβάλλει αναλαμβάνει πολλές ιδιωτικές χρήσεις λειτουργώντας σαν πρωτεύον πλαίσιο της ζωής του οικισμού. Για τον λόγο αυτό ο δημόσιος δρόμος και συγκεκριμένα τα καλντερίμια μεταλλάσσονται ταυτόχρονα σε χώρο συνάντησης, ενημέρωσης, κοινωνικοποίησης και παιχνιδιού. Η κατοικίες σε σχέση με τον κοινόχρηστο χώρο εξακολουθούν να αποτελούν ένα πιο ιδιωτικό πυρήνα, περισσότερο προφυλαγμένο, ο δημόσιος δρόμος όμως ενώνει και δεν διασπά το χώρο. Τα πλατώματα των πεζοδρόμων επιτελούν το ρόλο της αυλής διαθέτοντας πεζούλια και άλλους χώρους στάσης, αλλά και διαπλατυσμένα σκαλοπάτια τα οποία όχι μόνο επιλύουν τις υψομετρικές διαφορές αλλά και οδηγούν στο κατώφλι των κατοικιών (εικόνα 97).

Στις περιπτώσεις λοιπόν όπου ο δημόσιος χώρος λειτουργεί ως επέκταση του ιδιωτικού υπαίθριου χώρου, παρατηρείται ότι όλα τα πολεοδομικά στοιχεία του περιβάλλοντος του οικισμού αποκτούν ανθρώπινη κλίμακα. Τα καλντερίμια και τα λιγοστά πλατώματα αυτών συντηρούνται από τους ιδιοκτήτες των κατοικιών και ο χώρος ιδιωτικός και δημόσιος αντιμετωπίζεται ως ένα σύνολο. Το ατομικό και συλλογικό στοιχείο βρίσκονται σε ισορροπία, σημαντικό χαρακτηριστικό της κοινωνικής δομής του παραδοσιακού οικισμού.

Αντίθετα, στους κεντρικούς πεζοδρόμους του οικισμού, όπου πρωτοστατούν οι αρχοντικές και οι νεοκλασικές κατοικίες καταλαμβάνοντας περίοπτες θέσεις, οι ιδιοκτησίες είναι μεγαλύτερες και διαθέτουν ευρύχωρες εσωτερικές αυλές. Στην περίπτωση αυτή και λόγω της αστικής προέλευσης και ιδεολογίας των ιδιοκτητών, επιβάλλεται σαφής διαχωρισμός της ιδιοκτησίας από το δρόμο, ο οποίος και λειτουργεί σαν συνδετικός ιστός των κεντρικών σημείων του οικισμού (εικόνα 94,95,96). Οι πεζόδρομοι αυτοί είναι σαφώς καθορισμένοι, έχουν σχετικά κανονική χάραξη και μεγαλύτερο πλάτος σε σχέση με το υπόλοιπο δίκτυο καλντεριμιών.

Το κυριότερο πολεοδομικό γνώρισμα του οικισμού, σχετίζεται με την τάση απομόνωσης στο επίπεδο της κατοικίας, με υψηλούς τοίχους και λιγοστά ανοίγματα να περιβάλλουν τις αυλές. Κατά τον 17° αιώνα το στοιχείο αυτό της απομόνωσης από τον δημόσιο χώρο γενικεύτηκε και προσέδωσε στη Λίνδο τον έντονο αρχιτεκτονικό της χαρακτήρα. Είναι φανερό πως οι Λινδιακοί караβοκρήδες χτίσανε τα σπίτια τους όχι σαν αγρότες αλλά σαν «πρωτοαστοί». Σε αντίθεση δηλαδή με τα υπόλοιπα ορεινά γεωργικά και κτηνοτροφικά χωριά της Ρόδου, όπου δεν υπάρχει κάποιο δομικό στοιχείο ως όριο διαχωρισμού της ιδιοκτησίας από τον δημόσιο χώρο.

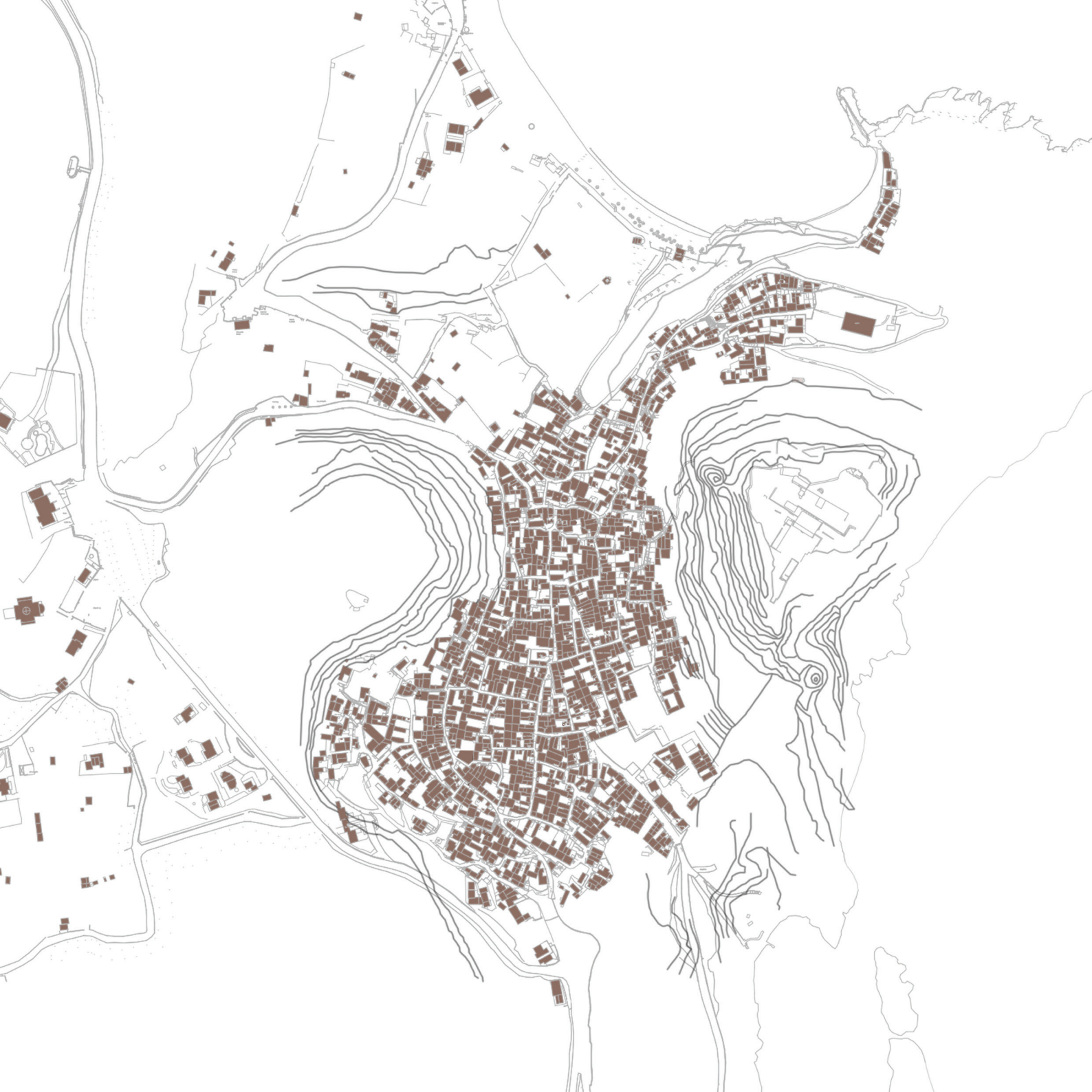
Στους δρόμους του οικισμού δημιουργείται έτσι ατμόσφαιρα σιωπής και απομόνωσης, που μπορεί να παρομοιαστεί με την Ιπποτική περίοδο, όπου το

αρχιτεκτονικό στοιχείο του ορίου ανάμεσα σε δημόσιο και ιδιωτικό χώρο επιτυγχάνεται με τις πανύψηλες προσόψεις των κατοικιών. Ο τοίχος που περιβάλλει τις ιδιωτικές αυλές δεν τις προστατεύει μόνο από τους αιγαιοπελαγίτικους ανέμους, αλλά δημιουργεί και το απαραίτητο ενδιάμεσο φίλτρο απομόνωσης από το αδιάκριτο βλέμμα του διαβάτη.

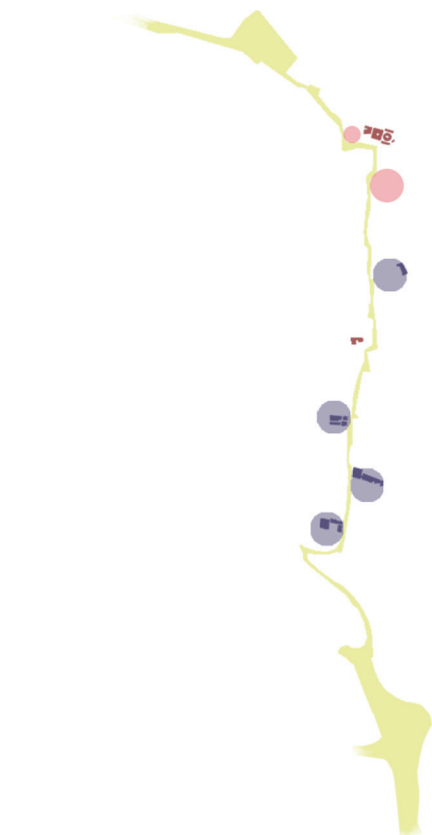
97| Διαπλυσμένα σκαλοπάτια αναλαμβάνουν τον ρόλο της αυλής της λαϊκής κατοικίας.

ΔΟΜΗΜΕΝΟΙ- ΑΔΟΜΗΤΟΙ ΧΩΡΟΙ

ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΣ

Ρυμοτομία-πολεοδομική διάρθρωση

Ο οικισμός της Λίνδου μορφολογικά παρουσιάζει μία γενική άποψη που έχει διαμορφωθεί από τις επικρατούσες ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Η ρυμοτομία του είναι καθορισμένη από τη διαμόρφωση του εδάφους και δεν φαίνεται να έχει μεταβληθεί με έντονες τεχνικές επεμβάσεις, γεγονός που πιστοποιεί πως δεν άλλαξε από τη γεωμετρική εποχή μέχρι και σήμερα. Η ρυμοτομική οργάνωση του οικισμού χαρακτηρίζεται εν γένει από συνεχές σύστημα δόμησης με εσωτερικές κυρίως αυλές. Οι κατοικίες έχουν στην πλειοψηφία τους επίπεδα δώματα, ωστόσο είναι εύκολο να διακρίνει κανείς την ποικιλία των τύπων σε όσες κατοικίες έχουν διατηρηθεί στο χρόνο και τις μεταβολές της χρήσης και της μορφής τους.

Ως προς την πολεοδομική διάταξη, ο σημερινός οικισμός στερείται εντελώς δημοσίων χώρων. Οι ελεύθεροι χώροι του οικισμού, σχεδόν στην πλειοψηφία τους ταυτίζονται με τους δρόμους. Η είσοδος στη Λίνδο γίνεται από τα βόρεια, όπου και βρίσκεται η μοναδική πλατεία του οικισμού, η οποία τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιείται ως χώρος στάθμευσης. Πολλά είναι τα στοιχεία από την περίοδο της Ιπποτοκρατίας που κοσμούν την πλατεία, όπως η κρήνη, ενώ τα βράχια γύρω υποδεικνύουν τα ίχνη των αρχαίων υδραγωγείων. Ο οικισμός διαθέτει μόνο δύο αξιοσημείωτους ελεύθερους χώρους, το παραδοσιακό κέντρο της βρύσης, και μια μικρή διαπλατυσμένη πλατεία κοντά στον κόλπο του Αγίου Παύλου, ουσιαστικά στην έξοδο του οικισμού. Μικρότεροι αδόμητοι χώροι μπορούν να θεωρηθούν ο περίβολος του ναού του Αγίου Νικολάου και ο χώρος γύρω από το αρχαίο θέατρο.

Στον πυκνοδομημένο χώρο του οικισμού, είναι πολύ δύσκολο να διακριθούν διαφορετικές μορφές δόμησης και μεμονωμένες γειτονιές ως κύτταρα πολεοδομικής μελέτης. Παρόλα αυτά για την πολεοδομική ανάλυση του οικισμού, είναι απαραίτητη η μελέτη ορισμένων διαδρομών που παρουσιάζουν άλλοτε οικιστικό, ιστορικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον. Συγκεκριμένα μπορούμε να διακρίνουμε τρεις βασικές διαδρομές οι οποίες ξεχωρίζουν για διαφορετικούς λόγους και η επισκεψιμότητα τους ποικίλει. Αυτές είναι ο σημερινός κεντρικός πεζόδρομος, η παλιά κύρια αρτηρία σύνδεσης με το αρχαίο θέατρο και μία πολιτιστική διαδρομή που διασχίζει εγκάρσια και κεντρικά τον πυρήνα του οικισμού.

Κεντρικός πεζόδρομος

Σήμερα ο κύριος πεζόδρομος του οικισμού ξεχωρίζει σε πλάτος από το υπόλοιπο δίκτυο των καλντεριμιών (3, μ.) και διχοτομεί τον οικισμό κεντρικά στον άξονα βορρά νότου. Αποτελεί τον συνδετικό κρίκο μεταξύ των δύο μεγάλων δημόσιων αδόμητων χώρων στην είσοδο και έξοδο του οικισμού, καθώς και μεταξύ των δύο λιμανιών καταλήγοντας σε αυτά με δρομάκια πρόσβασης. Κατά μήκος της διαδρομής αυτής πρωτοστατούν αρκετές αρχοντικές και νεοκλασικές κατοικίες με τις επιβλητικές τους όψεις και τους υψηλούς μαντρότοιχους να εντείνουν το αίσθημα της Ιπποτικής αρχιτεκτονικής.

ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΣ

κεντρική πλατεία και βόρεια είσοδος στον οικισμό (χώρος στάθμευσης)

προαύλιος χώρος εκκλησίας της Παναγιάς (σημαντικός ελεύθερος χώρος στο κέντρο του οικισμού)

Αρχοντικό του Παπακωσταντή (μοναδική επισκέψιμη αρχοντική κατοικία)

προαύλιος χώρος εκκλησίας του Αγ. Νικολάου (ένας από τους λιγότερους ελεύθερους χώρους του οικισμού)

Αρχοντικές κατοικίες 17 ου αιώνα.

πλατεία εξόδου στα νοτιοανατολικά του οικισμού (χώρος στάθμευσης)

- οικιστικό σύνολο
- δημόσιος χώρος
- αρχοντικές κατοικίες 17 ου αιώνα.
- νεοκλασικές κατοικίες
- εκκλησίες

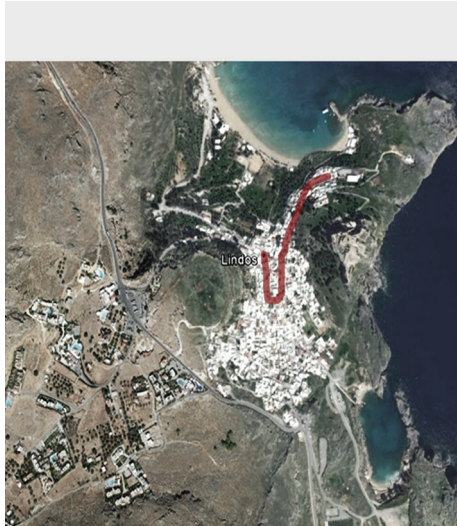
ΠΑΛΑΙΟΣ ΚΥΡΙΟΣ ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΣ

Παλιός κύριος πεζόδρομος

Πρόκειται για τον παλιό κεντρικό πεζόδρομο πριν την τελική επέκταση του οικισμού στα δυτικά που συνδέει την είσοδο του οικισμού με τον χώρο που περιβάλλει το αρχαίο θέατρο. Η διαδρομή αυτή περιλαμβάνει σημαντικά αρχοντικά και νεοκλαστικά κτίρια όπως το αρχοντικό του Παπακωσταντή και καταλήγει στην πλατεία του αρχαίου θεάτρου.

Πολιτιστικός περίπατος στο χώρο και στο χρόνο

Στο κέντρο του συνεκτικού πυρήνα του οικισμού όπου βρίσκεται η μεγάλη εκκλησία της Παναγίας, χωροθετείται και το Εκκλησιαστικό Μουσείο της Λίνδου⁵⁷. Με αφετηρία την εκκλησία και το Μουσείο, αναπτύσσεται σταδιακά ένα τοπικό δίκτυο, το οποίο αναδεικνύει μία σημαντική πολιτιστική διαδρομή στο εσωτερικό του οικισμού. Μέσα από αυτό τον περίπατο ο περιπατητής μπορεί να προσεγγίσει με μοναδικό τρόπο το χθες μέσα από το σήμερα και να συνθέσει πληροφορίες και βιώματα. Πέρα από το δίκτυο των ορθόδοξων χριστιανικών ναών⁵⁸, η διαδρομή περιλαμβάνει σημαντικές αρχοντικές κατοικίες του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα που ανήκαν σε επώνυμους караβοκύρηδες της Λίνδου και άλλα κτίρια και σημεία από τις κεντρικές γειτονιές του οικισμού.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

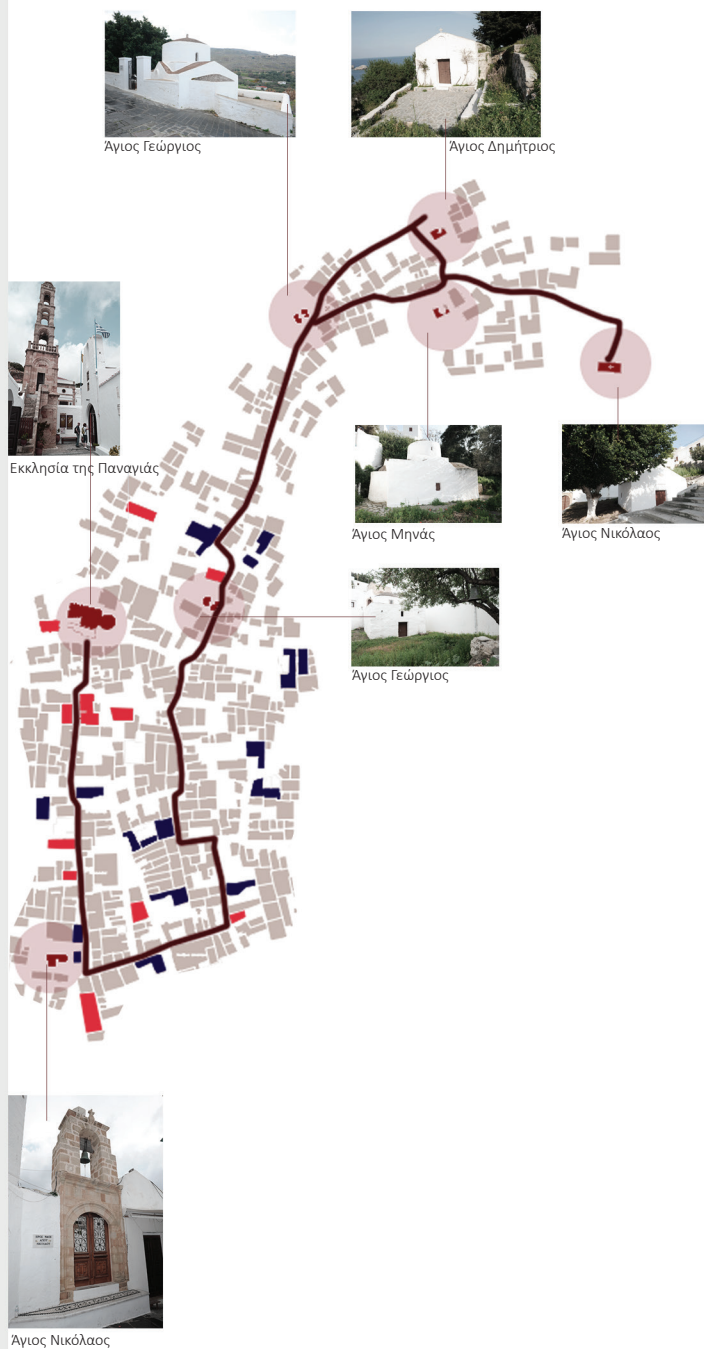
57 Το οποίο αποτελεί κεντρικό περιφερειακό κόμβο του Δικτύου Χριστιανικών Μουσείων και Επισκέψιμων Μνημείων Ρόδου.

58 Την ιστορία τους και τη σχέση με την ιστορική πορεία της Λίνδου.

ΠΑΛΑΙΟΣ ΚΥΡΙΟΣ ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΣ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

98 | κύριο οδικό δίκτυο

99 | δευτερεύουσα αρτηρία κίνησης τροχοφόρου για στάθμευση

100 | κύριος πεζόδρομος

101 | καλντερίμι

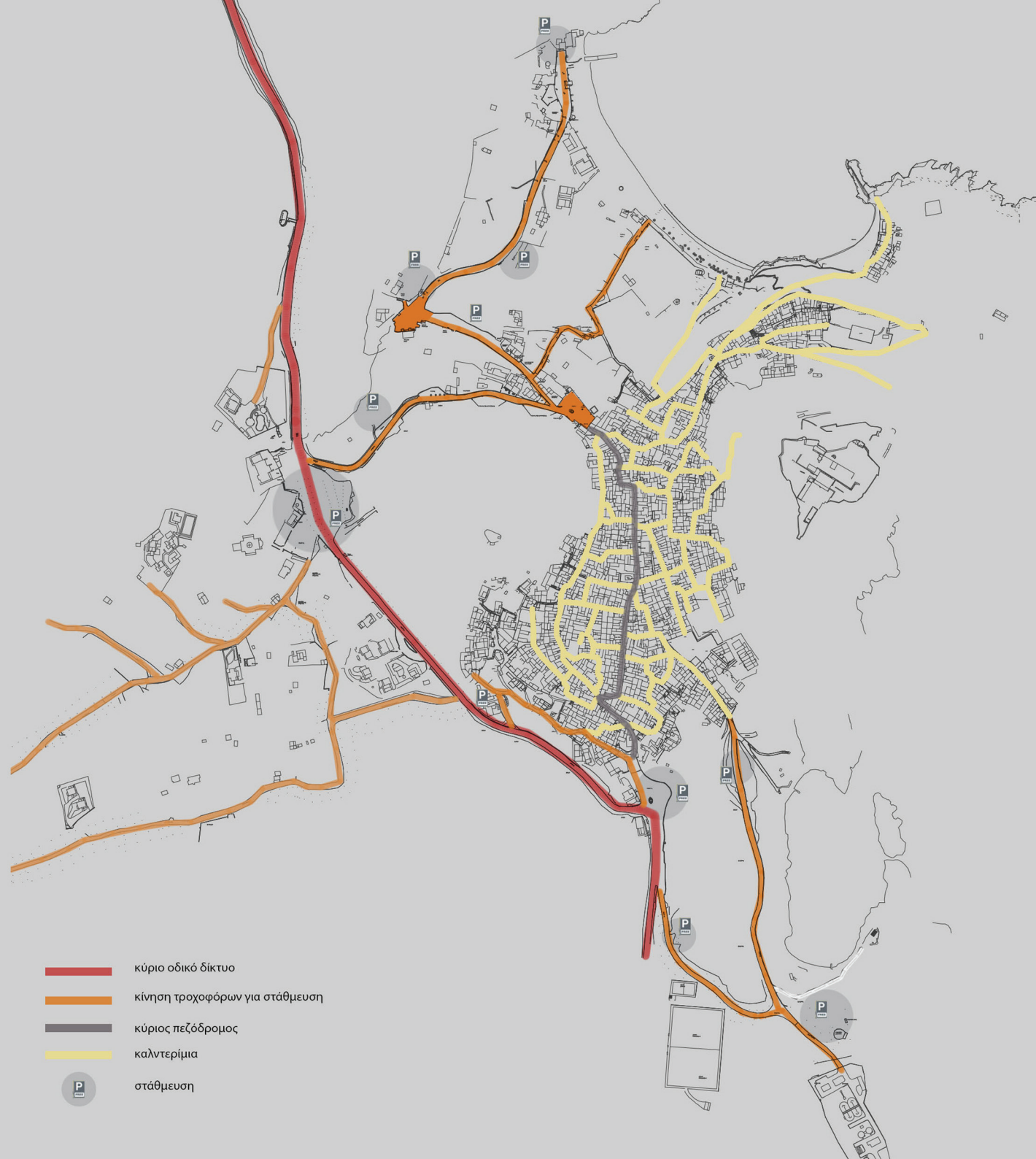
Οδικό σύστημα

Το οδικό σύστημα στο κεντρικό τμήμα του οικισμού φαίνεται να ακολουθεί τις κοίτες των φυσικών ρυακιών καθώς είναι χαρακτηριστική η σχέση των κύριων οδικών αξόνων με τη θέση των δύο λόφων και ο τρόπος που οι δρόμοι διχάζονται προς το λόφο της Ακρόπολης. Οι δρόμοι δεν έχουν κανονική χάραξη και δεν έχουν σταθερό πλάτος, διαθέτοντας λιγοστά πλατώματα και κυρίως στενώματα.

Στο συνεκτικό πυρήνα της Λίνδου όλοι οι δρόμοι είναι πεζόδρομοι (με πλάτος κατά μέσο όρο 2,5 μ.) εκτός ελαχίστων περιμετρικών που εξυπηρετούν την κίνηση των τροχοφόρων για είσοδο στον οικισμό και στάθμευση (εικόνα 98,99). Ως αποτέλεσμα αυτού, οι ελάχιστοι αδόμητοι χώροι περιμετρικά του πυρήνα του οικισμού διαμορφώνονται ως μεγάλοι χώροι στάθμευσης.

Ο δρόμος που συνδέει τα δύο κέντρα⁵⁹ είναι ο κύριος πεζόδρομος (πλάτους περίπου 3 μ.) και ο μόνος αισθητά πλατύς στην καρδιά του συνεκτικού πυρήνα του οικισμού, διότι αποτελεί την είσοδο στο χωριό αλλά και δίοδο πρόσβασης των κατοίκων στα σπίτια τους (εικόνα 100). Οι υπόλοιποι δευτερεύοντες δρόμοι συγκροτούν ένα δίκτυο καλντεριμιών (εικόνα 101) που διασχίζουν κατά μήκος τον οικισμό, ακολουθούν ομοίως τις υψομετρικές καμπύλες του τοπίου, εξασφαλίζοντας έτσι την ομαλή απορροή των υδάτων σε περιπτώσεις ακραίων καιρικών συνθηκών. Οι δευτερεύοντες άξονες είναι και αυτοί που οδηγούν από το κέντρο του οικισμού προς την Ακρόπολη και συνδέουν το αρχαίο θέατρο με την Ακρόπολη και το οροπέδιο της Κράνας. Οι άξονες αυτοί κταλήγουν στις παρυφές του λόφου της Ακρόπολης να διαθέτουν κλίμακες ανάβασης ενταγμένες στη μορφολογία του εδάφους.

59 στην είσοδο και έξοδο του οικισμού

- κύριο οδικό δίκτυο
- κίνηση τροχοφόρων για στάθμευση
- κύριος πεζόδρομος
- καλντερίμια
- στάθμευση

Γ.8 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟ ΟΙΚΙΣΜΟ ΤΗΣ ΛΙΝΔΟΥ

Ο οικισμός της Λίνδου έχει χαρακτηριστεί ως «ιστορικό διατηρητέο μνημειακό συγκρότημα»⁶⁰ και κάθε επέμβαση στα κτίρια και στον περιβάλλοντα χώρο τους στα όρια του οικιστικού συνόλου ελέγχεται από την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Παράλληλα το πεδινό τμήμα βορειότερα της κεντρικής πλατείας του οικισμού και μέχρι τη θάλασσα, όπου σήμερα υπάρχουν εύφορα περιβόλια, έχει χαρακτηριστεί ως αρχαιολογικός χώρος⁶¹ και ο χώρος που περιβάλλει τη Λίνδο χαρακτηρίστηκε ως τόπος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους⁶².

Σήμερα, ο παραδοσιακός οικισμός της Λίνδου, διαμορφώνεται και εξαρτάται απόλυτα από τον τουρισμό. Ωστόσο, η τουριστική άνθηση του τόπου συνέβαλε όχι τόσο στην ανάδειξη, αλλά ιδιαίτερα στην αλλοίωση των φυσικών χαρακτηριστικών του κυρίως κατά την θερινή περίοδο. Η οικονομική ανάπτυξη της Λίνδου, εξαρτάται κυρίως από τους τουριστικούς πόρους, οι οποίοι έχουν πρόσκαιρο χαρακτήρα. Ο οικισμός αποτελεί πέρασμα των τουριστών, οι οποίοι συνήθως επισκέπτονται την ακρόπολη, ενώ γι' αυτούς που φιλοξενούνται στον οικισμό, οι λειτουργίες του έχουν μεταβληθεί από ουσιαστικές ενός ζώντος χώρου σε υπηρεσιακές προς το αγοραστικό κοινό.⁶³

Γ.8.1 Η επίδραση του τουρισμού στη μορφή της κατοικίας

Ο συνεκτικός πυρήνας του οικισμού της Λίνδου παρουσιάζει ταυτόχρονα χαρακτηριστικά κατοικημένης πόλης και τουριστικού πόλου όπου ασκείται έντονη εμπορική δραστηριότητα σε βάρος της κατοικίας και των αναγκών της. Χαρακτηριστική είναι η επίδραση του τουρισμού στις νεοκλασικές κατοικίες του οικισμού, όπου εντοπίζεται η αλλαγή της χρήσης των ισογείων σε χώρους εστίασης και εμπορικής χρήσης ενώ στους ορόφους διαμορφώνεται η καθαυτή κατοικία. Αυτό δικαιολογείται και από τις καίριες θέσεις που καταλαμβάνουν οι νεοκλασικές κατοικίες, κατά μήκος των κεντρικών πεζοδρόμων του οικισμού, οι οποίοι παρουσιάζουν μεγαλύτερη επισκεψιμότητα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα καταστήματα φέρουν ανεξάρτητες, ευρύχωρες εισόδους από τον δρόμο, με αξονικά ανοίγματα που προσδίδουν επιπλέον φωτισμό. Η είσοδος στην κατοικία γίνεται μέσα από στενόμακρη αυλή που διαμορφώνεται στο πλάι ή στο πίσω μέρος του κτιρίου, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις γίνεται προσθήκη κτιστής εξωτερικής κλίμακας που καταλαμβάνει μέρος της αυλής.

Τα αρχοντικά των караβοκύρηδων της Λίνδου, ως επί το πλείστον, δεν υφίστανται έντονες αλλαγές στη μορφή τους, παρόλα αυτά τα τελευταία χρόνια παρατηρείται η σταδιακή τους μετατροπή σε τουριστικά καταλύματα και μικρούς ξενώνες. Το φαινόμενο αυτό, έχει ως άμεσο αποτέλεσμα την μετατροπή των εσωτερικών των κατοικιών αυτών των τυπολογιών καθώς καλούνται να εξυπηρετήσουν ανάγκες διαφορετικής φύσης.

Εκτός αυτού, ήδη από το 1995 περίπου εμφανίστηκε επίσης και το φαινόμενο της επαγγελματικής χρήσης των δωματίων των καταστημάτων και των καταλυμάτων. Το φαινόμενο αυτό και σε συνδυασμό με την εγκατάσταση ακαλαίσθητων κιγκλιδωμάτων, στεγαστρών και φωτιστικών καθώς και κλιμάκων πρόσβασης σε αυτά έχει επιφέρει

60 ΦΕΚ 24/τ. Β/24-1-1960

61 αρ. 15794/19-12-1961 (ΦΕΚ 35/τ. Β/2-2-1962)

62 Α1/Φ22/5932/170/30-1-81 (ΦΕΚ 129/τ. Β/43-81)

63 Θ. Αρχοντόπουλος, Λίνδος, εκδ. Αδάμ, Αθήνα, σελ.23

102 | Ανάβαση στην Ακρόπολη

103-104 | Καταστήματα. Παράταξη εμπορεύματος σε κοινή θέα.

σοβαρές αλλοιώσεις στον πυκνοδομημένο οικιστικό ιστό της Λίνδου. Τέλος, η σύγχρονη εποχή της χρήσης του σκυροδέματος είχε ως αποτέλεσμα την κατασκευή λιγοστών κατοικιών στο εσωτερικό του συνεκτικού πυρήνα του οικισμού την μεταπολεμική εποχή. Η έλλειψη αρχιτεκτονικής συνοχής τους με το οικιστικό σύνολο της Λίνδου οδήγησε στην ανάγκη θεσμοθέτησης κανόνων δόμησης.

Ιδιαίτερη σημασία για τη διατήρηση των ιστορικών, γεωμετρικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών του οικισμού έχουν και οι επεμβάσεις στα ιδιωτικά ακίνητα από ιδιοκτήτες ή χρήστες τους, προκειμένου να ανταποκριθούν στις σύγχρονες ανάγκες κατοικίας ή όποιας άλλης χρήσης τούς αποδίδεται. Για το λόγο αυτό, εντός των ορίων του συνεκτικού πυρήνα του κηρυγμένου ως ιστορικού οικισμού της Λίνδου, αλλά και σε ακτίνα 500 μ. γύρω από αυτόν, κάθε οικοδομική εργασία ελέγχεται απολύτως.

Γ.8.2 Οι μεταλλαγές του δημόσιου χώρου

Μελετώντας εκτενέστερα τις επιδράσεις του τουριστικού φαινομένου στον οικισμό, παρατηρούμε έντονες αλλοιώσεις και στο δημόσιο χώρο. Η υποτική αρχιτεκτονική που χαρακτήριζε τον οικισμό τους προηγούμενους αιώνες, με τους υψηλούς μαντρότοιχους να περιβάλλουν τις κατοικίες, ως ένα μεγάλο βαθμό εξαλείφεται. Στις κεντρικές αρτηρίες του οικισμού το αίσθημα γειτονιάς χάνεται και τη θέση του παίρνουν οι βιτρίνες των καταστημάτων (εικόνα 103,104). Ο κεντρικός πεζόδρομος που διασχίζει τον οικισμό κατά τον άξονα βορρά-νότου, φορτίζεται σημαντικά κατά τη θερινή περίοδο από την κίνηση των επισκεπτών με αποτέλεσμα να μην επιτελεί πλέον τη βασική του λειτουργία.

Η ανάβαση στην Ακρόπολη της Λίνδου, αποτελεί μία από τις χαρακτηριστικότερες τουριστικές δραστηριότητες, ακολουθώντας μία διαδρομή όπου οι επισκέπτες συνωστίζονται (κυρίως κατά τη θερινή περίοδο) λόγω του φόρτου της κίνησης (εικόνα 102).

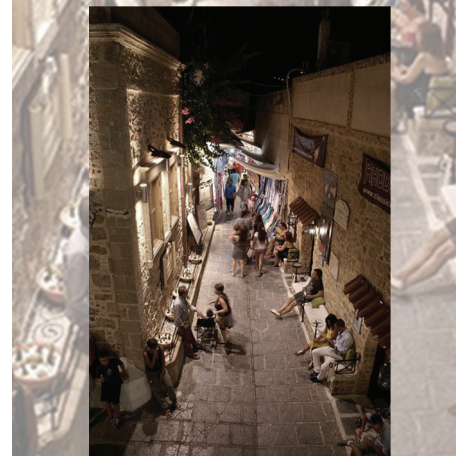
Οι ελάχιστοι αδόμητοι χώροι εντός των ορίων του συνεκτικού πυρήνα έχουν μετατραπεί σε χώρους στάθμευσης και κίνησης των τροχοφόρων. Οι πλατείες δεν αποτελούν πλέον χώρους στάσης και βιώσιμης χρήσης, αλλά μετατρέπονται σε κυκλοφοριακά αδιέξοδα κυρίως λόγω του μικρού πλάτους των δρόμων οι οποίοι δεν προβλέπονται για κίνηση τροχοφόρων.

Γ.8.3 Η επίδραση του τουρισμού στην πολεοδομική μορφή και δομή του οικισμού

Τα τελευταία 40 χρόνια παρατηρείται η έντονη επέκταση του οικισμού στην περιφέρεια του και συγκεκριμένα στα νοτιοδυτικά, με έντονο το τουριστικό στοιχείο. Αν και στο συνεκτικό πυρήνα του οικισμού δεν υπάρχουν μεγάλα ξενοδοχεία, τα σπίτια και τα καταλύματα διαθέτουν περισσότερες από 2000 κλίνες για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών που θέλουν να διανυκτερεύσουν. Αντίθετα, εκτός των ορίων του οικισμού και στα άμεσα περίχωρα, παρατηρείται έντονη ανοικοδόμηση ξενοδοχειακών μονάδων και κτιρίων αναψυχής μεγάλης κλίμακας που δεν συνάδουν με την αρχιτεκτονική και το μορφολογικό προφίλ του οικισμού. Αυτά τα μεμονωμένα κτίσματα που ανεγέρθηκαν κατά τα πρότυπα της σύγχρονης δόμησης είναι απολύτως δυσαρμονικά και διαταράσσουν τοπικά την εικόνα του συνόλου.

105| Εμπορικά καταστήματα κατά μήκος του κεντρικού πεζοδρόμου.

106-107| Χρήσεις αναψυχής. Αλλοίωση δημόσιου χώρου.

Οι κίνδυνοι που έχει επιφέρει ο τουρισμός στον οικισμό, αφορούν και στη μεγαλύτερη κλίμακα και συγκεκριμένα επηρεάζουν την πολεοδομική μορφή του οικισμού. Συγκεκριμένα πραγματοποιούνται ασφαλτοστρώσεις και δημιουργούνται περιφερειακοί χώροι στάθμευσης στους λιγιστούς αδόμητους χώρους του οικισμού.

Η προστασία λοιπόν του ιστορικού οικισμού είναι ένα πολύπλοκο ζήτημα, αλληλένδετο με την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου στον οποίο εντάσσεται.

| Η εκκωφαντική βοή κατά τη θερινή περίοδο |

| Η ομιλούσα σιωπή κατά τη χειμερινή περίοδο |

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η κατοικία ως αυτοτελής μορφή, προσδιορίζει τον ιδιαίτερο αισθητικό χαρακτήρα του παραδοσιακού οικισμού, αποτελώντας την βασική συντακτική μονάδα του μορφολογικού συνόλου. Μελετώντας τις αρχιτεκτονικές τυπολογίες των κατοικιών των παραδοσιακών οικισμών των Δωδεκανήσων, είναι φανερό πως η μορφή της κατοικίας αποτελεί το παράγωγο της διαλεκτικής της εγχώριας αρχιτεκτονικής παράδοσης και του πρώιμου κλασικισμού. Οι παραδοσιακοί οικισμοί στα Δωδεκάνησα, δεν παρουσιάζουν μορφολογική ομοιογένεια κυρίως λόγω των επιμέρους οικιστικών ενοτήτων που προστίθενται ιστορικά στους αρχικούς πυρήνες. Η αυτάρκεια όμως της συνολικής μορφής τους, μετατρέπει τους οικισμούς σε συλλογικό έργο τέχνης, κατασκευασμένο εκ του μηδενός στη διάρκεια αρκετών αιώνων.

Ο βαθμός αλλοίωσης του χαρακτήρα των Δωδεκανησιακών οικισμών είναι σχετικά μικρός. Οι Δωδεκανησιακοί παραδοσιακοί οικισμοί παρουσιάζουν το πρόβλημα της διατήρησης της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής τους φυσιογνωμίας. Είναι λοιπόν επιτακτική η ανάγκη για εφαρμογή μιας συντονισμένης πολιτικής προστασίας των παραδοσιακών οικισμών, που αποτελούν ξεχωριστό κομμάτι της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Οι συνθετικές αρχές που διέπουν τον κάθε οικισμό πρέπει να αναζητούνται στη δομή των κτισμάτων, με βάση την κλίμακά τους, τις αναλογίες των κτιριακών όγκων και τις μεταξύ τους σχέσεις, στις μορφές των κτιρίων που μπορεί να τυποποιούνται ή να ποικίλουν και τέλος στην ενότητα του συνόλου του οικισμού. Με την μελέτη αυτή αποκτάται πολύτιμη γνώση και επιτυγχάνεται μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση, όσον αφορά στην ανάγκη διάσωσης, αξιοποίησης και προβολής της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, μέσα από τη διατήρηση, αποκατάσταση και αναβίωση αυτών των αξιόλογων οικιστικών συνόλων.

Ο οικισμός της Λίνδου λόγω της γεωγραφικής του θέσης, της ιστορίας και του αρχιτεκτονικού του πλούτου αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της Δωδεκανησιακής αρχιτεκτονικής. Η Λίνδος με το ιδιαίτερο γεωμορφολογικό υπόβαθρο το οποίο αξιοποιήθηκε διαφορετικά αλλά στο έπακρο σε όλες τις περιόδους της ιστορικής της εξέλιξης της πρόκειται για έναν οικισμό που είναι μεν προστατευμένος και λειτουργικός, βρίσκεται δε στην ακμή του κυρίως εποχιακά το καλοκαίρι.

Οι κατευθύνσεις που θα πρέπει να δοθούν σχετικά με τη βιώσιμη διαχείριση του οικισμού της Λίνδου θα πρέπει να εστιάζουν στην προστασία και την ανάδειξη του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος της περιοχής. Θα πρέπει επίσης να βασίζονται στα πλεονεκτήματα που παρουσιάζει ο οικισμός (φυσικά λιμάνια, αρχαιολογικοί χώροι και πολιτιστικά μνημεία, φυσικό περιβάλλον), με κύριο γνώμονα αφενός την προστασία τους και αφετέρου την ανάδειξή τους.

Συνοψίζοντας, κρίνεται αδήριτη η ανάγκη για μια πολιτική διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης που παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια ο οικισμός, ούτως ώστε να εξασφαλιστεί η σωστή και συνετή χρήση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων. Ο ίδιος ο παράγοντας του τουρισμού θα μπορούσε να αποτελέσει βασικό κίνητρο για την αειφόρο διαχείριση των φυσικών πόρων καθώς και για την προστασία και ανάδειξη των ιστορικών πολιτιστικών μνημείων του οικισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δ. Φιλιππίδης, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Δωδεκάνησα- Κρήτη, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984

Δ. Φιλιππίδης, Διακοσμητικές Τέχνες- Τρεις αιώνες τέχνης στην ελληνική αρχιτεκτονική, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1998

Δ. Φιλιππίδης, Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2010

Α. Μιχαλόπουλος- Β. Μηνακάκης, Δωδεκάνησα, εκδόσεις explorer, Αθήνα 2004

Θ. Αρχοντόπουλος, Λίνδος- Αρχαιολογικός οδηγός, εκδόσεις Αδάμ, Αθήνα, 1994

Α. Β. Τατάκη, Λίνδος- *Η Ακρόπολη και το Μεσαιωνικό κάστρο*, εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1994

Μ.Ε. Αρφαράς, Τα Αρχοντικά της Λίνδου και η Λαογραφία τους, εκδόσεις πολιτιστικός οργανισμός Δήμου Ρόδου, Αθήνα, 1976

Victor Guerin, Ile de Rhodes, μετάφραση από Παπαϊωάννου Εμ. , Ρόδος και Νεώτερα Κείμενα, Αθήνα-Γιάννενα, 1989

Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, Παραδοσιακοί οικισμοί Δωδεκανήσου, Εισηγήσεις και πορίσματα Β΄ Πολιτιστικού Συμποσίου, Αθήνα, 1984

Ζ. Τσιρπανλής, Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943, έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, Ρόδος 1998

Κ. Μανούσου- Ντέλλα, Δωδεκανησιακά Χρονικά , Λίνδος: Το πολιτιστικό τοπίο μιας αρχαίας πόλης-κράτους. Προτάσεις προστασίας και σύγχρονης ανάδειξης, Τόμος ΚΒ΄, περιοδική επιστημονική έκδοση, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Ρόδος, 2008

Γρ. Κωνσταντινοπούλου, Λίνδος, εκδόσεις «Απόλλων», Αθήνα, 1992

Μ. Χρ. Γεωργαλλή, Δωδεκανησιακά Χρονικά, Οι κατοικίες Νεοκλασικού ρυθμού της Λίνδου του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα ως δείγματα της σύζευξης της τοπικής με την λόγια αρχιτεκτονική παράδοση, Τόμος ΚΣΤ΄, περιοδική επιστημονική έκδοση, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Ρόδος, 2014

Γ. Μαρίνος, Δωδεκανησιακά Χρονικά, *Κασιώτικη Αρχιτεκτονική*, Τόμος ΙΖ', περιοδική επιστημονική έκδοση, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Ρόδος, 2000

Θ. Τερκενλή, Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1996

Μ. Χρ. Γεωργαλλή, Δωδεκανησιακά Χρονικά, Ειδικές προδιαγραφές επεμβάσεων στον ιστορικό οικισμό της Λίνδου και τη ζώνη προστασίας Β στον άμεσο περιβάλλοντα χώρο του, Τόμος ΚΣΤ', περιοδική επιστημονική έκδοση, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Ρόδος, 2014

Δ. Βασιλειάδης, το κρητικό σπίτι: αυτό το καταφύγιο και ορμητήριο, β' έκδοση, εκδόσεις Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα, 1983

Β. Ελευθερίου, Δωδεκανησιακά Χρονικά, Τα μαράσια της Ρόδου, Τόμος ΚΑ', περιοδική επιστημονική έκδοση, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Ρόδος, 2007

Χ. Ι. Καρούζου, Ρόδος, εκδόσεις Βιβλία τέχνης, Αθήνα, 1949

Μ. Αρφαράς, Το πλατυμέτωπο λαϊκό σπίτι της Κω, εκδόσεις Ήβρος, Αθήνα, 1982

Α. Ταρσούλη, Δωδεκάνησα, τόμος Β', Αθήνα, 1947

Π. Ν. Τζελέπης, Λαϊκή ελληνική αρχιτεκτονική, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1977

Γ. Μέγας, Η λαϊκή κατοικία της Δωδεκανήσου, Η Δωδεκάνησος: το οικιστικό και πλαστικό πρόβλημα, τόμος Β', Αθήνα, 1949

Ιππ. Φραγκόπουλος, Ιστορία της Καλύμνου, τόμος Α', Αθήνα 1952

Δ. Jesson, Η δυναμική του χώρου στα ελληνικά παράλια χωριά, Θέματα Χώρου και τεχνών, 1977

Ι. Παπαχριστοδούλου, Ιστορία της Ρόδου, Αθήνα, 1972

Μ. Φιλήνδρα- Ν. Δόικος, Χώρα Πάτμου- Εξελίζεις στην παραδοσιακή κατοικία, Θεσσαλονίκη, 1974

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

R.M. Dawkins- A.J.B. Wace, *Notes from the Sporades, Astypalaea, Telos, Nisyros, Leros*, The annual of the british School at Athens, XII (1905-1906)

C. Papas, *L'urbanisme et l'Architecture Populaire dans les Cyclades*, Paris 1957

M. Montesanto, *L'isola dei Gigli (Stampalia)*, Roma 1930

G. Gerola, *I Monumenti Mediovali delle tredici Sporadi*, Pergamo, 1914

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

Δ. Κωστόπουλος, Δωδεκανησιακά Χρονικά, Η Λέρος στους χάρτες του 16^{ου} -17^{ου} αιώνα, Τόμος ΚΒ', περιοδική επιστημονική έκδοση, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Ρόδος, 2008

Ι. Παπαευτυχίου, Δωδεκανησιακά Χρονικά, Τα ξερολιθικά κτίσματα των Δωδεκανήσων, Τόμος Κ', περιοδική επιστημονική έκδοση, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Ρόδος, 2005

Ι. Παπαευτυχίου- Μ. Χατζηαντωνίου, Δωδεκανησιακά Χρονικά, Η εισαγωγή αρχιτεκτονικών μορφολογικών στοιχείων στα Δωδεκάνησα και οι Δωδεκανήσιοι της Διασποράς, Τόμος ΚΔ', περιοδική επιστημονική έκδοση, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Ρόδος, 2010

Μ. Λογοθέτης, Τουρισμός και παραδοσιακοί οικισμοί, Εισήγηση στο 13^ο Συνέδριο Πανελλήνιο Δικτύου Οικολογικών Οργανώσεων με θέμα: Δάση, Χωροταξία, Τουρισμός, Ρόδος, 2001

Μ. Φωτιάδη, Χώρα, Πάτμος, Η διατήρηση ενός παραδοσιακού οικισμού, Εισήγηση στο 13^ο Συνέδριο Πανελλήνιο Δικτύου Οικολογικών Οργανώσεων με θέμα: Δάση, Χωροταξία, Τουρισμός, Ρόδος, 2001

Ελ. Πορταλίου, Τύπος, Τυπολογία, Χαμηλού ύψους κατοικία, Έννοιες και παραδείγματα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αρχιτεκτονικός σχεδιασμός 4, Αθήνα 2006-2007

Μ. Αρακαδάκη, Ελληνικός Νησιώτικος χώρος, τυπολογία του επιτεδόστεγου σπιτιού, Διαχρονική προσέγγιση στην Αρχιτεκτονική του Ελληνικού Χώρου, Τυπολογία- Συγκριτική Μορφολογία, Αριστοτελείο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκη

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Α. Μεταλληνού, Προς ένα θεσμικό πλαίσιο προστασίας παραδοσιακών οικισμών. Καταγραφή, αξιολόγηση και προτάσεις, Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 2013 (διπλωματική εργασία)

Π. Κιούσης, Παραδοσιακοί οικισμοί και πολιτισμικός τουρισμός, μια ολοκληρωμένη προσέγγιση, Θεσσαλονίκη (ερευνητική εργασία)

Χ. Γαλυφιανάκη, Β.Γκέκας, Ι. Δρούγα, Δ. Ιωάννου, Γ. Χωραφάκης, Ιμπορείος Χάλκης, Αρχιτεκτονική Ανάλυση παραδοσιακών κτηρίων και συνόλων, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 1992-93 (<http://5a.arch.ntua.gr/project/3824>)

Σ. Ζωγράφου, Ι. Καρώνη, Δ. Κριτσοβάς, Π. Μωραΐτου, Χ. Πατσοπούλου, Κ. Σκουμιού, Α. Σωτρίλλη, Δ. Ταλούμης, Ν. Χαραλάμπους, Κάλυμνος (Πόθια) Αρχιτεκτονική Ανάλυση παραδοσιακών κτηρίων και συνόλων, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο,, Αθήνα 1991-92 (<http://5a.arch.ntua.gr/project/7416>)

Μ. Λαίς, Η παραδοσιακή και ανώνυμη αρχιτεκτονική της Κρήτης: η περίπτωση του οικισμού του Ράπτη, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, Ιανουάριος, 2008 (ερευνητική εργασία)

Ν. Πανουτσόπουλος, Δημιουργικές σχέσεις κατά την άσκηση δημόσιων πολιτικών. Το παράδειγμα της προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, Αθήνα , 2007, (μεταπτυχιακή εργασία)

Α. Βαλιώτη, Η Προστασία των Αρχιτεκτονικών Συνόλων στην Ελλάδα Δίκαιο και Πρακτική, Αθήνα , 2012(μεταπτυχιακή εργασία)

Σ. Γιαννακοπούλου, Αποτίμηση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής των ορεινών περιοχών με μεθόδους περιβαλλοντικής οικονομίας, Αθήνα, 2012 (διδακτορική διατριβή)

Μ. Σαχμασανόγλου, Ξυπνώντας το παρελθόν. Αναβίωση ιστορικών οικισμών στην Μεσόγειο, Θεσσαλονίκη, 2015 (ερευνητική εργασία)

Π. Μπάκα, Δίκτυα παραδοσιακών οικισμών στα νησιά του Βορείου Αιγαίου (Χίος, Σάμος, Λέσβος,

Λήμνος, Ικαρία). Ανάπτυξη και ενίσχυση δραστηριοτήτων με στόχο τη βιωσιμότητά τους όλο το χρόνο(χειμώνα- καλοκαίρι). Αναλυτικά το παράδειγμα της Χίου. (εργασία)

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Μ. Παπαγεωργίου- Γ. Ποζουκίδου, Περιοδικό Γεωγραφίες_Τεύχος 24, εκδ. φθινόπωρο 2014

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2383

https://opencourses.auth.gr/modules/document/file.php/OCRS471/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/03_%CE%91.pdf

http://www.lindosmuseum.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=63932&Itemid=31399&lang=el

<http://www.rodiaiki.gr/article/327681/protaseis-twn-arxitektonwn-gia-toys-kanones-domhshs-sta-dwdekanhsa>

<http://www.thetravelbook.gr/article.asp?catid=29587&subid=2&pubid=64321393>

<http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=lindos>

<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9B%CE%AF%CE%BD%CE%B4%CE%BF%CF%82>

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%BA%CF%81%CF%8C%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B7_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%9B%CE%AF%CE%BD%CE%B4%CE%BF%CF%85

<http://www.newsbeast.gr/travel/destinations/arthro/570008/lindos-i-arhodissatis-rodou>

<https://astypalaia.wordpress.com/2009/09/27/%CE%B7-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CF%84%CE%B5%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B4%CF%89%CE%B4%CE%B5%CE%BA%CE%B1%CE%BD%CE%B7%CF%83%CF%89%CE%BD/>

